

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
Гуманітарний факультет
Кафедра міжнародних відносин та права

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни
«МІЖНАРОДНА ІНТЕГРАЦІЯ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ У
СВІТОВІЙ ПОЛІТИЦІ»

Одеса , 2021

Міністерство освіти і науки України
Державний університет «Одеська політехніка»
Кафедра міжнародних відносин та права

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни

«Міжнародна інтеграція та глобалізація у світовій політиці»
для здобувачів вищої освіти спеціальності
291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії

**Затверджено на засіданні
кафедри міжнародних
відносин та права
Протокол №1 від «30» серпня 2021 р.**

Одеса - 2021

Конспект лекцій з дисципліни «Міжнародна інтеграція та глобалізація у світовій політиці» для здобувачів вищої освіти спеціальності 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії / Укл.: В. О. Бабіна, І. М. Чістякова, І. В. Кудлай, Моїсеєва Т. М., Білоусов О. С., Шевченко Т. В. Одеса: ДУ «Одеська політехніка», 2021. 104 с.

Рецензент:

Марущак В.П., доктор наук державного управління, професор, завідувач кафедри права та законотворчого процесу Національної академії державного управління при Президентові України

Бабіна Валентина Олександрівна, Чістякова Ірина Миколаївна, Кудлай Ірина Володимирівна, Моїсеєва Тетяна Миколаївна, Білоусов Олександр Сергійович.

Конспект лекцій з дисципліни «Міжнародна інтеграція та глобалізація у світовій політиці» для здобувачів вищої освіти спеціальності 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. Одеса: ДУ «Одеська політехніка», 2021. 104 с.

У конспекті розміщений матеріал 15 лекцій, який характеризує поняття, риси та особливості світової політики. До того ж розглянуто міжнародна інтеграція та глобалізація. Описані особливості інтеграційних та глобалізаційних процесів у світовій політиці. Зазначена тематика відповідає змісту програм дисципліни «Міжнародна інтеграція та глобалізація у світовій політиці».

Крім загальних питань, у конспекті є навчальна література, яка може бути використана здобувачами вищої освіти при підготовці до лекційних та практичних занять.

Призначається для здобувачів вищої освіти денної форми навчання.

ЗМІСТ

Передмова	5
Лекція 1. Світова політика: поняття, риси, особливості.....	6
Лекція 2. Міжнародна інтеграція та глобалізація у світовій політиці.	13
Лекція 3. Категорія інтеграції у сучасних міжнародних відносинах. Передумови розвитку і етапи становлення інтеграційних процесів.....	16
Лекція 4. Роль та місце інтеграції в сучасних міжнародних відносинах	20
Лекція 5. Інтеграційні об'єднання в сучасному світі.....	23
Лекція 6. Розвиток інтеграційних процесів у Європі та на пострадянському просторі.	28
Лекція 7 Україна в Європейських інтеграційних процесах.	33
Лекція 8. Глобалізація як процес всесвітньої інтеграції.....	37
Семестровий модуль 2	53
Лекція 9. Глобалізація та криза модернізму.	53
Лекція 10. Глобалізація та світова цивілізація.	63
Лекція 11. Глобалізація та антиглобалістський рух.....	69
Лекція 12. Вплив глобалізації на країни Латино-Карибської Америки.....	74
Лекція 13. Сучасні тенденції та актуальні процеси міжнародних відносин та їх вплив на країни Африки.	79
Лекція 14. Сучасні тенденції та актуальні процеси міжнародних відносин та їх вплив на країни Південно-Східної та Східної Азії та Близького сходу.....	85
Лекція 15. Місце і роль України в процесі глобалізації.	99
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	102

Передмова

Дисципліна «Міжнародна інтеграція та глобалізація у світовій політиці» є складовою частиною вивчення циклу професійної підготовки вибіркової частини навчального плану і посідає важливе місце серед дисциплін, що викладаються у вищих навчальних закладах, які готують спеціалістів з міжнародних відносин.

У сучасних глобалізаційних умовах більшість держав світу безпосередньо включені в інтеграційний процес, який і виступає основним простором для їх геостратегічного розвитку. Складовими елементами інтеграційного процесу в умовах глобалізації є формування, розширення, поглиблення, зміцнення та ущільнення системи транснаціональних зв'язків між державами, об'єднаннями, які безпосередньо змінюють специфіку функціонування системи державного управління. Інтеграційний процес закономірно має кілька напрямів, причому ці напрями не обов'язково регламентуються конкретно інтеграційною ідеєю.

Для вивчення дисципліни «Міжнародна інтеграція та глобалізація у світовій політиці» здобувачами вищої освіти передбачено такі форми занять - лекційні, практичні заняття і самостійна робота.

Мета дисципліни: розширення теоретико-методологічної і професійної підготовки здобувачів вищої освіти, які повинні визначати особливості, напрямки і параметри розвитку інтеграційних процесів у контексті глобалізації, засвоїти досвід формування та реалізації загальної стратегії розвитку світової політики.

Завдання дисципліни:

- засвоєння здобувачами вищої освіти базових знань про світову політику, теоретичні школи і теорії світової політики та формування сучасної системи світової політики;
- на основі аналізу відповідних концепцій з'ясувати природу й зміст розвитку інтеграційних процесів у контексті глобалізації;
- розкрити зміст розвитку інтеграційних процесів як рушійної сили основних тенденцій сучасної глобалізації;
- визначити шляхи формування державно-політичного курсу України в контексті розвитку сучасних інтеграційних та глобалізаційних процесів.

В результаті вивчення дисципліни здобувач вищої освіти повинен знати:

- тлумачення основних термінів, які стосуються міжнародної інтеграції та глобалізації;
- основні етапи становлення, розвитку військово-політичних та економічних інтеграційних об'єднань;
- становлення та особливості функціонування провідних регіональних інтеграційних об'єднань (ЄС, Євразійський Союз, АСЕАН, МЕРКОСУР, ЕКОВАС та інших);
- сутність глобалізації та основні підходи до її вивчення;
- процес розвитку глобалізації та її особливості в цивілізаційному, політичному та економічному вимірах;
- сутність антиглобалізму та альтерглобалізму.

Конспект лекцій підготовлено співробітниками кафедри міжнародних відносин та права Державного університету «Одеська політехніка».

Лекція 1. Світова політика: поняття, риси, особливості.

- 1 Міжнародні відносини і світова політика: основні поняття.
2. Головні цілі світової політики.
3. Рівні аналізу й методи дослідження світової політики.
4. Підходи щодо визначення світової політики.
5. Міжнародний порядок та міжнародна політика.

Міжнародні відносини і світова політика: основні поняття.

Міжнародна політика – система економічних, правових, дипломатичних, ідеологічних, культурних та інших зв'язків і стосунків між суб'єктами, що діють на глобальній арені.

Суб'єктами міжнародної політики є:

- Держава або група держав
- Міжнародні організації
- Масові рухи транснаціонального характеру
- Релігії і церкви різних напрямів
- Політичні партії і громадські об'єднання
- ЗМІ

Намагаючись реалізувати свої національні інтереси, держави діють на міжнародній арені по різному. Виділяючи 4-и основні види зовнішньої політики держав:

- **агресивна політика** характеризується прагненням держави досягнути експансіоністських цілей, розв'язати внутрішні проблеми засобами зовнішньої політики;
- **активна політика** характеризується динамічними пошуками рівноваги між внутрішньою та зовнішньою політикою;
- **консервативна політика** пов'язана з прагненням колишніх «великих» держав зберегти свої впливи на міжнародній арені і досягнути раніше рівновагу між внутрішньою та зовнішньою політикою;
- **пасивна політика** є властивою для слаборозвинених держав, які намагаються пристосуватись до міжнародного середовища, перевіривши свою зовнішню політику на позиції інших держав, вона означає фактичну відмову від частини власного суверенітету.

Створення і підтримання умов для реалізації свого впливу (сили) становить фундаментальний зовнішньополітичний інтерес держави. А, з іншого боку, саму силу держави можна визначити як її здатність захищати свої інтереси та реалізовувати свій потенціал на міжнародній арені, як її спроможність спонукати (або примусити) іншого суб'єкта діяти у напрямі, бажаному для цієї держави.

Сила (power) — це поняття і об'єктивне, і суб'єктивне одночасно. Воно складається з багатьох елементів, має різні параметри. Серед них найважливішими є:

- *геополітичне становище* (geopolitical location);
- *населення* (population), передусім йдеться про чисельність населення, стан його здоров'я, вікову структуру, природний приріст, а також його соціальні характеристики; чисельність населення зумовлює величину і стан збройних сил, людська база є основою військової могутності, крім кількісного виміру населення звертається увага, на його якісні характеристики, зокрема на національний характер, який впливає з його традиційної філософії буття й історичного досвіду;
- *природні ресурси* (natural resources) — країна з великими ресурсами потенційно знаходиться у вигідному становищі, але за умови, що вона має можливість їх експлуатувати;
- *індустріальний розвиток держави* (industrial capacities) — усі воєнні конфлікти XIX–XXст. підтверджували висновок: перемогу здобували країни з вищою

індустріальною базою, рівень індустріального розвитку відіграє велику роль і в мирний час; наслідком індустріальної могутності країни є досягнення вищого життєвого рівня, що забезпечує підтримку уряду населенням, створює ситуацію політичної стабільності; водночас зміцнення індустріальної могутності держави збільшує її потреби в нових ресурсах, а це призводить до потенційної залежності від інших країн, особливо в сфері енергоносіїв, якими країни забезпечені дуже нерівномірно;

- *військова могутність* (military power) — це не тільки кількість військової техніки, а ще й уміння її використати як для захисту своєї вітчизни, так і у разі можливих дій на чужій території;
- *воля* (will to act) — цей показник не піддається кількісному виміру, але без волі, без бажання використати все, про що говорилося вище (природні ресурси, військову та індустріальну могутність) в інтересах своєї держави, не може бути і мови про міжнародну силу; дослідники розглядають її або як волю еліти досягати поставлених цілей, або як волю населення підтримувати владні рішення, або як поєднання того і іншого;
- *політичне керівництво і внутрішня організація влади* (political management and internal organization of power) є важливим чинником міжнародної сили держави, у період миру і процвітання переважають колективні форми керівництва, або, принаймні, такі, що видають себе за колективні, у кризові або воєнні часи країни потребують централізованого управління; політична фракційність зменшує політичну стабільність і відповідно підриває силу держави;
- *дипломатія* (diplomacy) теж може розглядатися як фактор міжнародної сили держави, досвідчені дипломати вміють захистити інтереси своєї держави, створити сприятливий для неї міжнародний клімат, який дозволяє державі реалізовувати свої міжнародні цілі;
- *міжнародний імідж держави* (the image of the state), тобто її образ, її сприйняття іншими державами також є однією з основних складових сили держави на міжнародній арені.

Міжнародні відносини – сукупність інтеграційних зв'язків, що формують людське співтовариство. **Види міжнародних відносин:**

- *За рівнем представництва:*
  - на найвищому рівні (перші особи);
  - на високому рівні (міністри ЗС, члени КМ, заступники керівників міжнародних організацій);
  - середній рівень (заступники міністрів, спеціальні представники перших осіб держави);
  - низький рівень (надзвичайні та повноважні послы держав, спеціальні представники організацій).
- *За статусом:*
  - формальні, офіційні;
  - неформальні, неофіційні.
- *За змістом:*
  - відносини співробітництва (встановлюються, як правило, між приблизно рівними за силою, могутністю, потенціалами партнерами);
  - відносини співіснування (коли суб'єкти, маючи різні основні інтереси, змушені підтримувати тимчасове співробітництво, що може перерости як у постійне, так і в конфлікт);
  - відносини нейтралітету (відмова від участі у війні у будь-якій формі).

Структура цілей та завдань міжнародної політики:

- *В історії:*

- Територіально-економічні зазіхання;
- боротьба за сфери впливу, за ринки збуту, джерела сировини та їх перерозподіл.
- *В сучасності:*
- участь у міжнародному поділі праці і пов'язаному з ним обміні товарами, сировиною, технологіями, винаходами та духовними цінностями;
- спільне розв'язання глобальних проблем сучасного світу;
- захист прав людини;
- колективне забезпечення міжнародного миру.

Засоби здійснення міжнародної політики:

- війна – тривалий збройний конфлікт між окремими державами, групами держав (світова війна) або верствами населення в одній державі (громадянська війна); підраховано, що за 3,5 тис. рр. писаної історії людство лише 270 років жило без війн; війна ще й досі є поширеним засобом міжнародної політики;
- дипломатія (з грец. διπλωμα — лист, складений навпіл) — офіційна діяльність держав, урядів та інших уповноважених осіб, органів, установ, які здійснюють зовнішні зносини держави і репрезентують її інтереси на міжнародній арені; дипломатія здійснюється за допомогою внутрішніх державних інститутів (глава держави, уряду, МЗС, МЗ Торгівлі, інші міністерства та комітети, які певною мірою співпрацюють з аналогічними інститутами закордоном тощо) та зовнішніх (дипломатичні представництва, зокрема посольства, місії, на чолі яких стоять представники різних класів та рангів).

Принципи сучасних міжнародних відносин:

- поваги до державного суверенітету та суверенної рівності;
- незастосування сили чи погрози силою;
- непорушності кордонів і територіальної цілісності держав;
- мирного врегулювання конфліктів;
- невтручання у внутрішні справи;
- поваги прав людини й основних свобод;
- рівноправності і права народів розпоряджатися своєю долею;
- співробітництва між державами;
- сумлінного виконання міжнародних зобов'язань.

Головні цілі світової політики.

Міжнародна політика ставить перед собою наступні головні цілі:

- створення сприятливих міжнародних умов для успішної реалізації всіма державами своїх внутрішньополітичних цілей і завдань;
- активна співпраця і взаємодія з усіма суб'єктами світового політичного процесу з метою реалізації загальнолюдських інтересів, насамперед збереження цивілізації;
- участь у міжнародному поділі праці та пов'язаному з ним обміні товарами, сировиною, технологіями, науково-технічними винаходами й духовними цінностями;
- захист прав людини взагалі та кожного громадянина тієї чи іншої держави зокрема;
- об'єднання зусиль у боротьбі проти міжнародного тероризму;
- спільна ефективна участь у розв'язанні глобальних проблем сучасного світу.

При реалізації як своїх зовнішньополітичних завдань, так і завдань міжнародної політики кожна держава здійснює низку притаманних їй функцій:

- 1) оборонну, яка має на меті захист і збереження територіальної цілісності та суверенітету держави, прав та інтересів її громадян;

- 2) регулятивну, що полягає у визнанні суб'єктами міжнародних відносин закріплених міжнародними правовими актами норм, принципів, традицій міжнародного спілкування;
- 3) інформаційно-представницьку, яку здійснюють відповідні органи, що репрезентують державу на міжнародній арені;
- 4) організаційно-посередницьку, котра полягає у втіленні в життя зовнішньо- і внутрішньополітичних концепцій, доктрин і програмних установок даної держави;
- 5) інтегративну, зміст якої виявляється в тому, що через міжнародні відносини забезпечується існування всього міжнародного співтовариства.

Реалізація окреслених функцій безпосередньо залежить від конкретної історичної та міжнародної обстановки, ступеня розвитку суспільства і держави, зв'язків країни із зовнішнім світом та її спроможністю відігравати конструктивну роль у світовій політиці.

Рівні аналізу й методи дослідження світової політики.

В сучасному світі, який характеризується інтенсивною інтеграцією та глобалізацією політичного простору, загострюється проблема аналізу дій його суб'єктів та об'єктів. Інноваційним видом такого аналізу є політичний маркетинговий аналіз як складова політичного маркетингу.

Особливості політичного маркетингового аналізу як специфічного рівня дослідження політичних процесів і явищ, визначаються цілим рядом причин і обставин. Передусім, треба орієнтуватися на опис і вивчення конкретної проблеми, що постає перед суб'єктом. Відомий фахівець з маркетингового аналізу Т. Примак говорить: "Маркетинговий аналіз передбачає постійне порівняння існуючих теоретичних даних з одержаними на практиці результатами, що досягається систематичними маркетинговими дослідженнями. Як наслідок, формується інформаційна база, необхідна для складання різноманітних прогнозів"

До сфери політичного маркетингового аналізу належать політичні інститути, оскільки вони – специфічна форма організації людей. Політичний інститут – це певні групи людей, уповноважені суспільством виконувати соціально-політичні значущі, причому – безособові, функції; сукупності матеріальних та інших засобів діяльності, що дозволяють представникам суспільства – організаціям або групам осіб – виконувати певні політичні функції; сукупності політичних ролей і норм, реалізація яких має життєво важливе значення для соціальних груп або суспільства в цілому.

Держава, її органи й установи, партії – суть політичні інститути. Діючи у сфері політичних відносин, вони забезпечують здійснення публічної влади в суспільстві; служать задоволенню політичних потреб та інтересів; виконують управлінські функції і виступають інтегративним чинником, оскільки покликані підтримувати санкціонований суспільством порядок.

У політичному маркетинговому аналізі потрібно звертати особливу увагу на ті численні чинники, що впливають на формування політичної культури певного суспільства. До них можна віднести історичні передумови, рівень загальної культури країни, народу. Оскільки політична культура – її частина, то вона в будь-якому випадку акумулює в собі попередній досвід. Американські вчені К. Холл і Г. Ліндсей зазначають: "... щоб зрозуміти розвиток, знати минуле обов'язково, воно також дає інформацію про сили, що діють нині".

Теоретичний політичний маркетинговий аналіз категорії політичної культури дає можливість оглянути її функції. При цьому треба звернути увагу на неспівпадіння політичної культури суспільства і даної політичної системи. Якщо не враховувати цього, то зникає методологічне посилення розмежування функціональних і дисфункціональних елементів культури стосовно конкретної політичної системи.

Особливе місце в теоретичному політичному маркетинговому аналізі політичних процесів посідає політична ідеологія. "Будь-яка структура, – пише Г. Почепцов, – змушена створювати свою ідеологію, нехай і найпримітивнішого характеру, щоб чітко

відмежуватися від інших подібних, конкурентних стосовно неї структур (в іншому випадку відбувається злиття їх іміджів)".

Теоретичний політичний маркетинговий аналіз можна продовжити як прикладне дослідження. "Дуже важливо мати на увазі, що будь-яке дослідження, орієнтоване на вирішення теоретичних завдань, можна продовжити як прикладне". На нашу думку, тільки в контексті конкретної ситуації прикладний політичний маркетинговий аналіз і повинен розкривати причини виникнення проблеми, пояснювати її симптоми і зміст. Політологи зазначають, що "... саме конкретна політична ситуація у всьому багатстві складових її зв'язків і явищ виступає головним предметом прикладного політичного аналізу".

Слід акцентувати увагу на тому, що основні труднощі застосування прикладного політичного маркетингового аналізу при виявленні чинників будь-якого політичного процесу пов'язані з умінням взаємопов'язувати різні підходи і техніку дослідження ситуації, поєднувати висновки та інформацію, отриману внаслідок застосування якісно різних методик.

Отже, інноваційним і найважливішим елементом дослідження політичних процесів в Україні і в світі є політичний маркетинговий аналіз. На базі політичного маркетингового аналізу формуються основні вимоги вивчення конкретних проблем, пошук найбільш прийнятних їх вирішень і визначення необхідних для цього технологічних засобів та прийомів діяльності. Дослідження політичних процесів методом політичного маркетингового аналізу як прогресивного і ефективного способу виявлення і оцінки потенційних суб'єктів політичної дії, покликані вирішувати завдання більш складної властивості. А саме: на основі політичного маркетингового аналізу минулих і теперішніх подій розробити прогноз подальшого розвитку політичної ситуації, побудувати модель майбутнього становища.

Підходи щодо визначення світової політики.

В період між двома світовими війнами у США остаточно формується підхід дослідження міжнародної політики, який отримав назву лібералізму. Інша назва цієї школи – ідеалізм. Вихідною ідеєю цього напрямку є переконання в тому, що всі міжнародні відносини можна регулювати за допомогою морально-етичних і правових норм.

Метою міжнародної політики держав повинно стати досягнення миру. Війн і конфліктів, згідно з цим підходом, можна уникнути через поширення цінностей демократії, створення системи колективної безпеки, діючої за принципом "один за усіх і всі за одного". Велика роль при цьому приділяється міжнародним організаціям, які сприяють розвитку взаємовигідного співробітництва та обміну між країнами і виконують функції миротворництва.

Після першої світової війни цю модель міжнародних відносин намагався втілити у життя американський президент В.Вільсон, який розробив програму створення Ліги націй. Пізніше ця традиція знайшла втілення у діяльності президента США Дж. Картера.

Процеси глобалізації відродили інтерес до ідеалізму у формі неолібералізму, який визнає, що поряд з державою учасниками світової політики можуть бути транснаціональні корпорації, фінансові групи і неурядові громадські організації. Основним опонентом "лібералізму" виступає школа політичного реалізму. Вона стала домінуючим підходом в роки холодної війни і не втратила значення й сьогодні. Теоретичні витоки цього підходу беруть початок від ідей Н.Макіавеллі та Т.Гоббса, які розглядали політику як переважання сили.

Основними положеннями політичного реалізму є такі:

- ідея анархічної і конфліктної природи міжнародних відносин. Колізії і війни - природний стан світової політики. Причина світової нестабільності криється у відсутності верховного арбітра. Якщо у політичних відносинах кожної країни присутня ієрархічність, субординація, правова регламентація, то у міжнародному середовищі

відсутня будь-яка правляча структура, здатна підтримувати порядок. Тому кожна держава, захищаючи свої інтереси, може розраховувати тільки на себе і використовувати будь-які засоби;

- головними та єдино значущими суб'єктами міжнародних відносин є держави, які у своїй політиці керуються власним національним інтересом. Інтереси однієї держави знаходяться у протиріччі з інтересами інших, тому що кожна сторона зацікавлена у володінні ресурсами, які завжди є дефіцитними;

- держава намагається забезпечити власну безпеку (виживання) і може навіть прагнути до домінування. Згідно з поглядом одного з родоначальників цього напрямку Г.Моргентау, суттю світової політики є боротьба за домінування: бажання його зберегти, зміцнити або продемонструвати;

- можливості домінування залежать від могутності держави, показником якої є здатність впливати на поведінку інших держав. Кожна держава намагається здобути максимум вигоди і переваг із свого становища;

- єдина реалістична можливість забезпечення миру полягає у знаходженні балансу сил, тобто досягненні рівноваги між державами. Тільки загроза застосування сили, а найбільше - взаємного знищення, дозволяє зберегти стабільність у світі. Прибічники політичного реалізму скептично ставляться до можливості регулювання міжнародних відносин за допомогою норм права та моральних цінностей, хоч і не заперечують необхідності гармонізації цих відносин;

- досягнення балансу сил передбачає діяльність держав на національному рівні (нарощування воєнної та економічної могутності) і міжнародному рівні (створення коаліції союзників, послаблення супротивників).

Прибічники цього підходу бачать гарантії збереження стабільності у підтримці багатопольярного балансу сил, в той час як біполярний або однополярний світ ховає у собі небезпеку для збереження миру. При цьому однополярність (домінування однієї зверхдержави) розглядається як сама нестабільна система, оскільки змушує інші держави вживати заходи для відновлення балансу сил.

Елементи як ідеалізму, так і реалізму можна прослідкувати у зовнішньополітичних доктринах деяких країн. Поєднання двох підходів спостерігається й у концепції зовнішньої політики України: визнання необхідності переходу до багатопольярного світу у XXI ст. поєднується з ідеями інтеграції і регульованої системи безпеки, миротворництва і роззброєння на регіональному та глобальному рівнях.

Лібералізм і реалізм є традиційними школами вивчення міжнародних відносин. Їм протистоїть неомарксизм, який розглядає характер міжнародного середовища у категоріях панування і підпорядкування: економічно слаборозвинуті держави (Південь, що розвивається) знаходяться у прямій залежності від індустріально розвинутих (розвинута Північ).

В цілому, зміст сутності міжнародних відносин у трактуванні неомарксизму розкривається у таких положеннях:

- посилення в умовах глобалізації поляризації між багатими і бідними країнами, що передбачає конфліктний характер взаємовідносин між ними. Майбутнє світової системи визначається тим, чи зуміють країни периферії опиратися нав'язаній їм течії;
- основними суб'єктами у міжнародному середовищі є держави, в основному це великі держави. Самі держави є провідниками інтересів "світ економіки", під якими розуміється взаємодія транснаціональних корпорацій (ТНК), інтернаціоналізація капіталів, координація між виробничими комплексами;
- наявність домінуючої країни (США), яка поширює своє лідерство не тільки на країни "периферії", але й на країни "центру".

Міжнародний порядок та міжнародна політика.

Більшість теоретиків-дослідників міжнародних відносин, користується терміном «міжнародний порядок», розуміючи під ним порядок, що охоплює всю міжнародну систему і визначає в більшій чи меншій мірі зовнішньополітичну поведінку всіх суб'єктів світової політики. У цьому ж сенсі, використовується поняття світовий порядок. Але й ті хто користується терміном «світовий порядок», найчастіше мають на увазі саме «міжнародний порядок».

«Поняття «міжнародний порядок», зміст якого традиційно пов'язаний з міждержавними відносинами, необхідно відрізнити від світового порядку», зауважує П. О. Циганков. Він підкреслює, що «міжнародний порядок цілком може існувати без наявності світового порядку. Автор характеризує «міжнародний порядок» – в інституціональному значенні, як «такий механізм міжнародних (насамперед міждержавних) відносин, який покликаний забезпечити основні потреби держав та інших інститутів, створювати і підтримувати умови їх існування, безпеки і розвитку»

Ідея відрізнити міжнародний та світовий порядок належить британському теоретику-міжнароднику – Хедлі Буллу, що обґрунтував її у своїй праці «Анархічне суспільство». «Під міжнародним порядком я розумію зразок діяльності (pattern of activity), яка спрямована на підтримання елементарних або первинних цілей суспільства держав (society of states), або міжнародного суспільства». «Під світовим порядком», – пояснює Х. Булл, – «я розумію ті зразки людської діяльності, які спрямовані на підтримання елементарних або первинних цілей соціального життя людства».

Світовий порядок, за Х. Буллом, «ширший за розумінням», «фундаментальніший» і «споконвічніший» за міжнародний порядок. Більше того, він володіє по відношенню до нього «моральним авторитетом». Ширший тому, що регулює відносини не тільки на міждержавному, а й на інших рівнях. А «фундаментальніший» і «споконвічніший» тому, що «кінцевими елементами» «великого суспільства всього людства» виступають «не держави (або нації, племена, імперії, класи чи партії), а індивідуальні людські істоти, які постійні й незнищенні на відміну від утворених ними різного роду угруповань».

Варто було б констатувати, що під міжнародним політичним порядком розуміється структура системи корелятивних зв'язків між суб'єктами світового політичного процесу, до числа яких належать окремі держави (поки що головні актори), міждержавні та недержавні (неурядові) організації, а також окремі фізичні та юридичні особи, в тому числі ті, які не мають статусу організації, але здатні в силу фінансових, політичних, інформаційних, ідеологічних можливостей надавати відчутний вплив на світовий політичний процес.

Варто уточнити, що мова йде про зв'язки глобальні, більш-менш добре структуровані і стабільні, але разом з тим досить динамічні, а головне такі, що відповідають певному поведінково-інституційному зразку (паттерну).

Світовий порядок – це спосіб (модель) інтерсуспільної людської діяльності, яка спрямована на підтримання елементарних та першочергових цілей соціального життя людства. Тут варто підкреслити, що ймовірний світовий порядок, тобто загальну впорядкованість політичного життя, людству ще прийдеться побудувати у майбутньому, за повного консенсусу всіх учасників міжнародних відносин.

Питання для самоконтролю

- 1.Що таке Міжнародні Відносини на вашу думку?
- 2.Які головні цілі світової політики?
- 3.Порівняйте світову та міжнародну політику.
- 4.Які підходи щодо визначення політики Вам відомі?
- 5.Назвіть методи дослідження світової політики.

Лекція 2. Міжнародна інтеграція та глобалізація у світовій політиці.

1. Міжнародна інтеграція та глобалізація у світовій політиці як соціальне явище.

2. Основи закономірності й категорії міжнародної інтеграції та глобалізації у світі.

3. Методи дослідження інтеграційних процесів.

1. Міжнародна інтеграція та глобалізація у світовій політиці як соціальне явище.

Поняття «інтеграція» походить від латинського «integratio», що перекладається як «возз'єднання, заповнення» і стосовно сфери міждержавних відносин воно означає добровільне та взаємовигідне об'єднання окремих частин (суб'єктів) у певну самостійну цілісність (спільність), яка являє собою більшу, ніж просто арифметичну суму складових частин, адже за своїм обсягом вона є набагато змістовнішою, і дозволяє отримати такі матеріальні, інтелектуальні та інші засоби, яких жоден з учасників не мав би, діючи автономно.

Є.Т. Усенко зазначає, що інтеграція являє собою всесвітньо-історичний, світовий об'єднавчий, об'єктивний історичний процес. Об'єктом цього процесу є людське суспільство. Елементами інтеграційного комплексу є суб'єкти міждержавних відносин - національні держави. Щодо міжнародної інтеграції термінологічно більш точно говорити про міждержавну інтеграцію і в якості основних суб'єктів цього процесу розглядати держави. Саме держава є основним і первинним суб'єктом міжнародного права.

Міжнародна правосуб'єктність властива державам у силу самого факту їх існування. Вступаючи у правовідносини між собою, держави роблять можливим створення міжнародного правопорядку та існування самого міжнародного права. Міжнародно-правовий аспект суверенітету означає, що міжнародне право розглядає в якості свого суб'єкта і учасника міжнародних відносин не державні органи чи окремі посадові особи, а державу в цілому. Всі міжнародно - правові значущі дії, вчинені уповноваженими на те посадовими особами держави, вважаються здійсненими від імені цієї держави.

Для сьогоднішніх міжнародних відносин притаманні нові кількісні та якісні характеристики. Це стосується насамперед політичної та економічної сфери. Основні форми господарських зв'язків у світі, міжнародна торгівля, рух капіталів, міграція населення і трудових ресурсів, транснаціональна діяльність, акції міжнародних організацій, нарешті, загальні інтеграційні процеси у світі досягли небачених раніше масштабів. Змінилися їхнє місце і роль в розвитку сучасного суспільства.

Міжнародна інтеграція – це якісно новий етап розвитку і форма прояву інтернаціоналізації політичного та економічного життя, що передбачає зближення і взаємоприспосування, переплетення всіх основних структур національних держав. Міжнародну інтеграцію визначають і як відносини, і як процес, відсутність будь-якої форми дискримінації іноземних партнерів. У цьому контексті міжнародна інтеграція виступає як найвищий рівень розвитку міжнародних відносин.

Процес міжнародної інтеграції відбувається тоді, коли дві або більше країн об'єднуються разом для створення ширшого політичного простору. Країни укладають інтеграційні угоди, сподіваючись на певні переваги у світовому політичному процесі, економічний вигравш тощо.

Для створення інтеграційного угруповання двох чи кількох країн з політико-правової точки зору принципове значення мають сумісність політичних режимів та основного законодавства країн, що інтегруються.

Інтеграція має декілька рівнів свого розвитку. Головне значення має взаємодія на рівні підприємств та організацій – безпосередніх виробників товарів та послуг. Саме тут виникають інтеграційні зв'язки в основних сферах відтворення, здійснюється структурна перебудова національних економік, що веде до їхнього взаємодоповнення і переплетіння.

З цієї причини зростання обсягів і розгалуження структур взаємної торгівлі, міжнародний рух капіталу, науково-виробнича кооперація, міграція робочої сили є вирішальними факторами розвитку інтеграційних процесів в цілому.

Інтегрування основних ланок економік різних країн доповнюється взаємодією на рівні держав. Така взаємодія здійснюється, по-перше, шляхом утворення умов інтеграційних процесів державними структурами, по-друге, безпосередньою участю державних підприємств та організацій у міжнародному економічному співробітництві.

Третій рівень розвитку інтеграційних процесів – взаємодія на рівні партій та організацій, соціальних груп, окремих громадян різних країн – може бути визначений як соціально-політичний. Така взаємодія має суспільний характер, змістом якого є утворення та розвиток політичних, релігійних, культурних, людських та інших передумов міждержавної інтеграції.

Нарешті, четвертий рівень – це рівень власне інтеграційного угруповання як економічної спільності з властивими їй характерними рисами та особливостями. Виступаючи результатом міждержавного об'єднання, інтеграційне угруповання починає бути якісно новим та відносно самостійним утворенням, що формує свою власну систему відносин як з кожним учасником об'єднання, так і поза ним.

«Потреба в інтеграційній мотивації» реалізується у світовій економіці через функціонування *глобальних*, наприклад, ВТО, МВФ та *регіональних*, наприклад, Євросоюз, НАФТА, АСЕАН торгових та фінансових інститутів, а також трансрегіональних органів – АСЕМ (Європа й Азія), АТЕС (Азія, Америка, Росія).

У сьогоденні світі найбільш впливовими є наступні міжнародні об'єднання: Латиноамериканська асоціація інтеграції, ЛАІ, 1960р. (Аргентина, Болівія, Бразилія, Чилі, Колумбія, Еквадор, Мексика, Перу, Уругвай, Венесуела, Парагвай); Арабський спільний ринок, 1964р. (Єгипет, Ірак, Йорданія, Лівія, Мавританія, Сирія, Йемен); Організація Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва, АТЕС, 1989р. (21 країна-учасниця Азії, Північної та Південної Америки: Австралія, Бруней, Малайзія, Сінгапур, Таїланд, Нова Зеландія, Індонезія, Гвінея, Філіппіни, Тайвань, Гонконг, Китай, Південна Корея, Японія, США, Канада, Чилі; з 1997р. – В'єтнам, Перу, РФ); Союз Арабського Магриба, 1989р. (Алжир, Лівія, Мавританія, Марокко, Туніс); Вишеградська четвірка, 1990р. (Угорщина, Польща, Чехія, Словенія); Співдружність незалежних держав, 1992р. (Вірменія, Азербайджан, Беларусь, Грузія, Казахстан, Киргизія, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменистан, Україна, Узбекистан); Європейський Союз, 1993р. (Австрія, Бельгія, Великобританія, Данія, Німеччина, Греція, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Фінляндія, Франція, Швеція, Литва, Естонія, Латвія, Болгарія, Румунія, Угорщина, Польща та ін.); Північноамериканська зона вільної торгівлі, НАФТА, 1994р. (Канада, Мексика, США).

На сучасному етапі міжнародні організації як форма інтернаціонального співробітництва та багатосторонньої дипломатії відіграють надзвичайно важливу роль. Для сучасних міжнародних організацій визначальною рисою є подальше розширення їх компетенцій та ускладнення структури. Нині загальна кількість таких організацій наближається до 5 тисяч, з яких понад 400 – є міжурядовими. Тому можна із упевненістю говорити про світову систему міжнародних організацій, у центрі якої, безперечно, перебуває ООН.

Україна є нині членом більш ніж 40 міжурядових та неурядових міжнародних організацій.

Відтоді, як досягнута незалежність, зростає авторитет України як члена багатьох універсальних міжнародних організацій, у заснуванні яких вона брала участь (ООН та ін.). Нашу державу прийнято до складу престижних міжнародних організацій, зокрема до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку. Українська держава стала повноправною учасницею Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), підписала документи про співробітництво та

партнерство з Європейським Союзом (ЄС), НАТО, Західноєвропейським Союзом (ЗЄС). Багато зусиль було докладено, щоб стати повноправним членом такої впливової міжнародної регіональної інституції як Рада Європи (РЄ).

2. Основи закономірності й категорії міжнародної інтеграції та глобалізації у світі.

Залучення країн у зовнішньоекономічні відносини відбувається шляхом приєднання їх до регіонального об'єднання. Саме такий підхід до дослідження інтеграції відтворено розроблена професором Паризького університету А. Маршалем концепція "континентальної інтеграції". Доказом її об'єктивності на його погляд є послідовне розширення, що протягом всієї історії людства, людської співпраці, що ґрунтується на всьому цілому комплексі відносин – економічних, політичних, ідеологічних, культурних тощо.

Екстраполяція цієї закономірності нашою Маршала на думку, що розширення людської співпраці не може зупинитися при досягненні нею національного рівня. Вона переростає національні кордони, виявляється у тенденції до згуртованості держав у великий організм. Інтеграція національна, міждержавна характеризується встановленням людської співпраці на глобальному, міждержавному рівні. Між національною та інтернаціональною інтеграцією існує проміжна форма – інтеграція континентальна, якої легше досягти, оскільки у середині континенту спостерігається більша однорідність географічного, економічного, політичного, етнічного характеру, яка виражається у більшій згуртованості і співпраці.

Аналізуючи природу й закономірності міжнародної економічної інтеграції країн дослідники визначають, що в її основі знаходиться рівень економічного й технічного розвитку держав, їх економічна взаємозалежність. Реальна інтеграція групи країн відбувається лише за умов, коли країни досягають відповідного рівня інтеграційної зрілості.

Підсумовуючи наслідки розвитку міжнародної економічної інтеграції можна визначити її два основних проява. Економічна інтеграція призводить до лібералізації економічних відносин між країнами, які входять до інтеграційного об'єднання.

Використання міждержавної торгівлі в процесі зближення ринків країн інтеграційного об'єднання породжує новий тип торговельних відносин, які стають невід'ємною складовою виробничого процесу в масштабах регіону, як наслідок, формується регіональна система господарювання.

Усвідомлюючи різноманітність концепцій економічної сутності міжнародної інтеграції, слід зазначити, що важливим імпульсом щодо її практичної реалізації є бажання країн мати більш високий рівень економічного розвитку, більш тісне співробітництво і взаємопроникнення національних господарств.

3. Методи дослідження інтеграційних процесів.

Напрямок сучасного неолібералізму дістав назву ринково-інституційного. Його прихильники намагаються знайти компроміс між ринковими та державними регулятивними механізмами міжнародної економічної інтеграції, вважаючи, що інтеграція є втіленням певної єдності економічних і політико-правових аспектів. На відміну від представників ринкової школи, інституціоналісти визнають, що національні господарства неможливо інтегрувати лише ринковими методами.

Таким чином, ринково-інституційна школа акцентує на заходах, спроможних усунути дискримінацію у взаємному співробітництві, відновити провідну роль ринкового механізму регулювання економічних процесів, мінімізувати державне втручання у сферу міжнародної господарської інтеграції.

Заслуговують на увагу погляди представників структурної школи, які суттєво відрізняються один від одного. Однак є те, що їх об'єднує: по-перше, надто критична позиція відносно традиційної теорії міжнародної торгівлі й, по-друге, прагнення виявити структурний аспект інтеграційного процесу. Для них справжня інтеграція – це дещо

більше, ніж просто об'єднання декількох національних господарств. Вона можлива лише на стадії економічного союзу, коли відбувається взаємопроникнення національних господарств, що є невід'ємною складовою невідворотного процесу зміни їх структури.

Головною проблемою міжнародної економічної інтеграції, на думку представників структурної школи, є визначення оптимального співвідношення національних програм господарської політики із забезпеченням вигод від міжнародного співробітництва. На відміну від ринкових позицій, акцент робиться на позитивній інтеграції, тобто на узгодженні тих чи тих галузей економічної та соціальної політики між урядами країн, що беруть участь в об'єднанні.

Пропозиція Б. Баласси розглядати інтеграцію як процес, що передбачає заходи, які поступово знищують дискримінацію між господарюючими одиницями, що мають різну державну приналежність наразі є актуальною. Він систематизував основні етапи розвитку міжнародної економічної інтеграції: зона вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний союз, повна економічна інтеграція.

Отже, інтеграція – це об'єктивний процес розвитку стійких економічних зв'язків і поділу праці національних господарств, які близькі за рівнем економічного розвитку, мають спільні кордони і розташовані в одному регіоні. У цьому розумінні може йтися про інтеграцію як регіоналізацію.

Питання для самоконтролю

1. Як ви зрозуміли поняття міжнародна інтеграція та глобалізація?
2. Як ви можете пояснити поняття «суспільство»?
3. Поясніть термін «економічна інтеграція»
4. Політична сфера акумулює в собі...?

Лекція 3. Категорія інтеграції у сучасних міжнародних відносинах. Передумови розвитку і етапи становлення інтеграційних процесів.

1. Категорії міжнародного співробітництва і інтеграції у сучасних міжнародних відносинах.

2. Поняття інтеграції та інтеграційного процесу. Види інтеграції.

3. Етапи розвитку інтеграційних об'єднань.

4. Зовнішня політика України

1. Категорії міжнародного співробітництва і інтеграції у сучасних міжнародних відносинах.

Справді, в умовах зміщення фокусу інтересів в бік міжнародної економічної інтеграції – її ефектів, вигравів та втрат – міжнародне співробітництво у сфері продукування єдиної політики отримало набагато менше уваги з боку вчених-економістів. Втім, актуальність формування уніфікованих підходів до реалізації тих чи інших видів економічної політики не викликає жодних сумнівів, особливо в контексті останніх реакцій в межах ЄС у відповідь на глобальні посткризові виклики.

Очевидна необхідність в гармонізації відносин в різних сферах економіки – бюджетній, фіскальній, соціальній – не дозволяє більше уникати дискусій щодо неспроможності інтеграційного об'єднання розвиватися за заданим вектором руху без подальшого поглиблення міжнародного економічного співробітництва саме на рівні продукування відповідних політик і подальшої їх комунітаризації.

Для уникнення термінологічної плутанини слід визначитись в наступних поняттях: «політика міжнародної інтеграції» та власне «міжнародна економічна інтеграція».

Міжнародна політична інтеграція в найзагальнішому вигляді розуміється як міжнародне політичне співробітництво і належить до широкого спектру угод або домовленостей між державами щодо співпраці в розробці та реалізації державної політики. Міжнародне політичне співробітництво закріплене в міжнародних угодах,

офіційних міжнародних організаціях або менш формальних транскордонних взаємодіях між офіційними установами.

Міжнародна економічна інтеграція, з іншого боку, може бути визначена у широкому сенсі як підвищення інтенсивності торгівлі та обсягів іноземних інвестицій, транснаціональної інтеграції виробничих ланцюжків в рамках фірм, а також поступове створення єдиних ринків факторів виробництва. Концепція міжнародної економічної інтеграції зазвичай вводиться в дію шляхом вимірювання коефіцієнтів на зразок відношення обсягів торгівлі до валового внутрішнього продукту (ВВП) або іноземних інвестицій до ВВП.

На противагу цьому, чинні методи вимірювання міжнародного політичного співробітництва можна вважати серйозно неадекватними з ряду причин. По-перше, і перш за все, не існує концептуально послідовної основи для вимірювання глибини міжнародного політичного співробітництва.

Глибина політичного співробітництва визначається мірою згоди держави на обмеження її визнаного авторитету щодо формування і/або застосовування політики вільно від зовнішнього втручання або участі. Проблема вимірювання і дослідження глибини міжнародного співробітництва у сфері економічної політики залишається надмірно зосередженою на стадії економічної інтеграції. Однак, незалежно від класифікації міжнародного договору як угоди про вільну торгівлю (УВТ) або Митний Союз, наприклад, вона стає менше і менше корисною в якості непрямого показника глибини міжнародної політичної співпраці.

2. Поняття інтеграції та інтеграційного процесу. Види інтеграції.

Під терміном "інтеграція" в широкому сенсі розуміється виникнення нової спільності з раніше розрізнених частин. Інтеграція - це процес об'єднання, зрощення частин в деяку цілісність. У разі міжнародної політичної інтеграції може йтися о створенні самостійного політичного цілого у рамках територіальних меж, або про виникнення політичного співтовариства, що не має територіальної прив'язки. У першому випадку йдеться про оформлення державності – наднаціонального об'єднання у формі федерації або конфедерації держав. При цьому політична інтеграція має просторове вимір і зовнішні межі, тобто є регіональною, а не глобальною.

Друга форма політичної інтеграції має в якості кінцевої мети оформлення політичного співтовариства без територіальної прив'язки. Це - комунікативна інтеграція між політичними дійовими особами. Державні кордони при цьому не мають великого практичного значення. Учасники цього політичного співтовариства об'єднані не територією або державою, а загальною культурою, формальними і неформальними нормами, звичаями, устоями і цінностями, іноді мовою.

Інтеграційні процеси, що стрімко протікають у реальному світі на різних рівнях його ієрархії і охоплюють всі сфери життя сучасного суспільства, являють собою складне і багатогранне явище, яке характеризується розмаїтістю причин і наслідків його здійснення. Дана сфера досліджень на сьогоднішній день є недостатньо систематизованою, про що свідчать результати симпозіумів і конференцій, присвячених аналізу інтеграційних процесів. Аналіз останніх досліджень провідних вітчизняних і зарубіжних вчених свідчить про відсутність єдиного підходу до визначення і тлумачення сутності інтеграційних процесів, до проведення їхнього аналізу, діагностики впливу на розвиток соціально-економічних систем. Крім того, маловивченими залишаються регіональні аспекти розглянутого явища.

Розвиток сучасної світової економіки характеризує дві протилежні, однак тісно пов'язані тенденції: глобалізація і регіоналізація соціально-економічних відносин. Глобалізація є результатом посилення і прискорення інтеграційних процесів створення системи вищого ієрархічного рівня – світової економіки. При цьому глобальні тенденції приводять до посилення залежності розвитку національних і регіональних економік від факторів зовнішнього середовища (світових тенденцій). Регіоналізація означає зростаючу

залежність розвитку соціально-економічних систем, у тому числі світової економіки від локальних особливостей, що обумовлює необхідність врахування просторового фактора в дослідженнях інтеграційних процесів.

Досвід безлічі інтеграційних об'єднань показує, що вони формуються на двох базових способах. Перший принцип - це потужна ініціативна роль держави (класичний приклад - створення та розвиток ЄС). Інший принцип - переважна роль великого підприємництва, яке змушує державу стати на шлях зближення стій чи іншою країною. Як приклад можна привести договір між США, Канадою і Мексикою - НАФТА).

У першому випадку розвивається інституційний тип інтеграції, у другому - приватно-корпоративний тип інтеграції. До інституційному типом інтеграції слід віднести і колишній РЕВ, оскільки він був організований виключно на міждержавному рівні, хоча і з метою вирішення, насамперед, економічних проблем східно-європейських країн.

За масштабами інтеграційні об'єднання діляться на двосторонні (наприклад, інтеграційне угоду Австралії та Нової Зеландії), багатосторонні - найбільш поширені в регіональній інтеграції, континентальні - Латиноамериканська економічна інтеграція (ЛЕІ), Організація африканської єдності.

Економічна інтеграція реалізується в декількох формах:

- зона вільної торгівлі;
- митний союз;
- загальний ринок;
- економічний (валютний) союз;
- політичний союз.

Зона вільної торгівлі (ЗВТ) - це регіональне угруповання країн, в рамках якої здійснюється безмитна торгівля. З третіми країнами кожен учасник зони вільної торгівлі встановлює власні тарифи. Одне з найбільш відомих угод такого типу - Європейська асоціація вільної торгівлі, створена в 1960 р, яка в даний час об'єднує країни Західної Європи, що не увійшли до ЄС: Норвегію, Швейцарію, Ісландію. Інший приклад - Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА), що об'єднало в 1989 р США і Канаду, яке згодом включило і Мексику.

Митний союз (МС) - це загальна митна територія двох і більше країн з єдиним митним тарифом щодо товарів, що вивозяться або ввозяться з третіх країн. Митний союз веде до прийняття країнами загальної митної політики. Прикладами такої форми інтеграції служать Андское співтовариство (АНКОМ), що включає п'ять латиноамериканських країн; Карибське співтовариство, що складається з 15 країн Карибського регіону (КАРІКОМ); митний союз ЄврАзЕС; МЕРКОСУР (загальний ринок країн Південної Америки). Прикладом успішного розвитку ТС може бути також ЄЕС, яке протягом 1960-1990 рр. знаходилося саме на цій стадії взаємодії.

Загальний ринок - це простір, що охоплює деяке число країн, на якому вони встановлюють рівні умови, що забезпечують пересування товарів і послуг, факторів виробництва. Прикладами даної форми інтеграції може служити Карибське співтовариство - торгово-економічний союз країн Карибського басейну.

Економічний (валютний) союз - це об'єднання економік країн, що мають єдині зовнішні митні тарифи і здійснюють єдину торгівлю, грошово-кредитну і бюджетно-податкову політику. Прикладом вищої форми економічної інтеграції є ЄС.

Заключним етапом інтеграції виступає політичний союз (ПС). Для нього характерне загальне громадянство, проведення спільної оборонної політики, обрання єдиного парламенту та введення конституції. Політичний союз реалізує співпрацю у сфері правосуддя та внутрішніх справ, регулює взаємодію в галузі культури, освіти, захисту прав і особистих свобод громадян. Всі ці етапи пройшов лише Європейський союз.

3. Етапи розвитку інтеграційних об'єднань.

У своєму розвитку міжнародна економічна інтеграція проходить ряд етапів:

- 1) зона вільної торгівлі;

- 2) митний союз;
- 3) спільний ринок;
- 4) економічний союз;
- 5) повна інтеграція.

Кожний із наступних етапів передбачає ширшу інтеграцію і має свої особливості. Як правило, утворення інтеграційних об'єднань починається з простіших форм. Все залежить від того, які завдання ставлять перед собою країни — учасниці утворюваних інтеграційних об'єднань: відновлення економічного потенціалу; прискорення НТП; укріплення позицій на світовому ринку чи інше.

Найпростішими видами міжнародної економічної інтеграції є зона вільної торгівлі та митний союз.

Угода про вільну торгівлю ґрунтується на міждержавній угоді між країнами-учасниками. Кожен член зони вільної торгівлі (ЗВТ) залишає за собою право на ведення самостійної економічної політики. Сфери співробітництва визначаються угодою про ЗВТ. Для координації діяльності і розгляду розбіжностей у ході вирішення питань технічного характеру, як правило, створюється Секретаріат ЗВТ. Можливе також створення окремого органу (Ради) з наданням йому права прийняття обов'язкових рішень, що стосуються питань технічного характеру.

Митний союз (МС) має єдиний митний кордон. Митниці зберігаються, але діють тільки на зовнішніх кордонах союзу. На території МС діють єдині митні закони і правила щодо ввезення усіх видів товарів у будь-яку з країн-учасниць. В рамках Митного союзу провадиться єдина торгова політика, яка формується усіма країнами-учасниками

4. Зовнішня політика України

Зовнішня політика України — стратегічний підхід української держави до відносин з іноземними державами, співпраці з міжнародними організаціями, просування своїх національних інтересів та захисту прав своїх громадян та української діаспори за кордоном.

Стратегічна мета зовнішньої політики України — європейська та євроатлантична інтеграція, формування відносин стратегічного партнерства з Європейським Союзом, Сполученими Штатами Америки, активна діяльність в ООН та інших міжнародних організаціях, забезпечення ефективної участі країни у світовій економіці з максимальним захистом національних інтересів, перетворення України на потужну регіональну державу.

У зовнішній політиці Україна керується рядом ключових пріоритетів.

Питання для самоконтролю

1. Що таке зовнішня політика?
2. Які існують рівні інтеграції?
3. Назвіть етапи розвитку інтеграційних об'єднань.
4. Які є види інтеграцій?
5. Назвіть на вашу думку позитивні та негативні наслідки розвитку інтеграційних процесів у сучасному світі.

Лекція 4. Роль та місце інтеграції в сучасних міжнародних відносинах

1. Поняття регіону, регіоналізму і регіоналізації у сучасних міжнародних відносинах.

2. Відкритий і закритий регіоналізм, їхнє співвідношення з процесами інтеграції.

3. Вплив процесів глобалізації та регіоналізації на розвиток інтеграційних процесів та об'єднань.

1. Поняття регіону, регіоналізму і регіоналізації у сучасних міжнародних відносинах.

Регіон — це унікальна, повсякчас змінювана ситуація, суб'єкт, який сам себе вибудовує в результаті надскладних ігор коаліцій, груп, цінностей, норм, потреб. Причому система цих рамок відкрита і специфічна для кожного регіону. Регіони об'єднують людей і доповнюють один одного, співіснують. Регіон — це, безумовно, соціальнополітичний феномен. Поняття «регіон» застосовується в багатьох науках і має настільки різний зміст, що за бажанням практично будь-яка компактна територія може бути регіоном. Сучасна наука не дає загальноприйнятого визначення категорії «регіон». Довідкова література тлумачить регіон (від лат. *regio* — область, район) як певну територію країни або кількох країн з більш чи менш однорідними природними умовами і характерною спрямованістю розвитку продуктивних сил на основі поєднання комплексу природних ресурсів з відповідно сформованою матеріально-технічною, виробничою та соціальною інфраструктурою, а також своєрідністю соціально-політичних умов.

Регіон — цілісна ділянка території, що відрізняється певною однорідністю, однак не має чітких кордонів. Регіони можна розчленувати за географічним принципом. Макрорегіони — це Азія, Африка, Америка, Європа, Австралія з Океанією. Мезорегіони (середні регіони) — Центральна, Північна, Південна Африка; ПівнічноСхідна, Південно-Східна, Південна, Західна. Центральна Азія; Північна Африка, Африка на південь від Сахари. Можна поділити світ на субрегіони (мікрорегіони) — Північну, Центральну, Східну, Південну, Західну Європу.

А. Воскресенський, наприклад, вважає: МПР — це прив'язана до територіально-економічного й національно-культурного комплексу (що ґрунтується на однорідності географічних, природних, економічних, соціально-історичних, національно-культурних умовах, якими вмотивовано його виділення) регіональна сукупність явищ міжнародного життя, об'єднаних загальною структурою і логікою таким чином, що ця остання та історикогеографічні координати її існування взаємообумовлені. Дослідники звертають увагу на те, що міжнародно-політичний зміст терміна «регіон» досить гнучкий і не містить концептуальної суворості. Тому поняття «регіон» у літературі замінюють на «субрегіон», або ж обидва терміни застосовують паралельно.

Загалом дослідники поділяють регіони на дві великі групи: державні та міжнародні регіони, що й справді відображає дійсність у всій її повноті. Доречно зауважити: особливість, якої набувають державні і міжнародні регіони за сучасних умов, полягає в тому, що вони переходять у нову фазу свого розвитку. Нині державний регіон дедалі більше виходить за межі взаємодії всередині держави і починає активно функціонувати на міжнародній арені. Фахівці з міжнародних відносин і світової політики характеризують цей процес як трансформування відносин у світополітичні. У процесі бурхливого розвитку міжнародного співробітництва формуються міжнародні регіони. Вирізняють два види таких регіонів: транснаціональні та транскордонні. Транскордонні регіони включають держави, пов'язані в політичному чи економічному відношенні, або такі, що мають подібність за соціально-культурними та/або етнорелігійними ознаками (соціально-культурні регіони). Транснаціональні регіони часто складаються на основі спільних політичних інтересів, насамперед для гарантування воєнної безпеки (такі як НАТО, Варшавський договір); для узгодження і декларування подібності політичних позицій у

міжнародних відносинах (наприклад, Ліга арабських країн, Організація африканської єдності). Європейський Союз переконливо демонструє ефективність створення транснаціональних регіонів на основі формування єдиного економічного простору, що й посилює політичну єдність ЄС і сприяє появі елементів соціально-політичної спільності. Суб'єктами, які утворюють транснаціональні регіони, виступають держави. Чинником їх створення є більшою мірою спільність політичних та економічних інтересів.

Трансграничний регіон більшою мірою характеризується двома видами акторів: це господарюючі суб'єкти й органи управління територією — владні структури різних країн. Ознаками транскордонного регіону є: неперервність територій, тобто можливість прямого транспортного сполучення; наявність органів управління, представлених у різних формах і з різними функціями; доволі тісні економічні зв'язки суб'єктів, що знаходяться в регіоні; тісні соціальні зв'язки (в галузі культури, спорту, освіти, науки); наявність спільної або скоординованої інфраструктури (наприклад, транспортної, енергетичної); у деяких випадках — спільне історичне минуле та етнічна подібність.

Трактування регіоналізму у міжнародних відносинах напряду залежать від тих факторів, які, на думку науковців, є визначальними для системи міжнародного політики та, зокрема, для виникнення регіоналізму.

Міркування власної безпеки, а не економічні, ідеологічні, чи будь-які інші мотивації є основою у діях держав. Тому, утворюючи регіональні союзи, держави керуються, насамперед, прагненням гарантувати власну безпеку. Інші чинники міжнародної політики, як то історичні умови, вплив бізнес структур, міжнародних фінансових корпорацій, роль міжнародних організацій є вторинними у порівнянні з прагненням держав гарантувати безпеку. Як результат, регіоналізм у міжнародній політиці може бути наслідком "балансування" одних держав проти інших регіональних союзів, або наддержав. Таке "балансування" може також здійснювати через "внутрішнє" балансування, тобто накопичення внутрішніх додаткових ресурсів для адекватного захисту від зовнішніх загроз. Також держави можуть здійснювати "зовнішнє балансування", укладаючи зовнішньополітичні союзи, які би "урівноважили" зростання інших держав та союзів та забезпечили "status quo" у даному регіоні або світовому розподілі сил. Регіоналізм, таким чином, є наслідком міжнародної кооперації держав у забезпеченні власної безпеки. Регіональні союзи між країнами, в тому числі, які перебувають у різних політичних та економічних умовах, диктуються лише міркуваннями власної безпеки в умовах анархічної між народної системи.

Надзвичайно важливою актуальною тенденцією сучасного світу є регіоналізація як процес інтегрування локальних спільнот та їхнє прагнення до автаркії. Регіоналізація проявляється передусім у локалізмі, розширенні кордонів між різними спільнотами, збереженні культурних відмінностей, посиленні відчуття виключності, виникненні самодостатніх економічних і політичних утворень, зокрема й наддержавного характеру.

Концепція "старого" і "нового" регіоналізму.

"Старий регіоналізм" виник у роки холодної війни і формувався "згори" обома конфронтуючими блоками. Він характеризувався інтравертністю, тобто протекціоністською спрямованістю, домінуванням політичних питань над іншими тощо. Друга, "нова" хвиля регіоналізму зародилася в середині 1980-х років. Основні імпульси до неї йдуть "знизу", лише підкріплюючись політичними домовленостями. Новий регіоналізм – це відкрите, екстравертне співробітництво, спрямоване на комплексне розв'язання економічних, політичних, культурних, екологічних та інших проблем і завдань.

2. Вплив процесів глобалізації та регіоналізації на розвиток інтеграційних процесів та об'єднань.

Термін "глобалізація" походить від французького "global", тобто планетарний, всеосяжний та означає всеохоплюючий процес трансформації світового співтовариства у відкриту цілісну систему інформаційно-технологічних, фінансово-економічних, суспільно-політичних, соціально-культурних взаємозв'язків і взаємозалежностей. В

умовах сучасної світової системи ключовим визначальним чинником розвитку суспільства та найвпливовішою силою є глобалізація. Вона охоплює всі галузі суспільного життя, включаючи економіку, політику, соціальну сферу, культуру, екологію, безпеку; впливає на виробництво товарів і послуг, використання робочої сили, інвестицій та технологій. Саме перетворення людства на єдину структурно-функціональну систему фахівці характеризують як процес глобалізації. Нині термін «глобалізація» є найбільш вживаною категорією, що використовується для дослідження й опису сучасних тенденцій розвитку економіки світу.

При дослідженні сутності процесу глобалізації та аналізі поляризованих підходів до його наслідків потрібно виокремити, насамперед, тривалий процес розвитку, в межах якого відбувається становлення нової системи господарювання. Глобалізація зовсім не означає відчуження держави від управління економічними процесами. Вона веде до трансформації економічних функцій держави, в межах якої остання делегує на глобальний рівень певні повноваження.

Водночас процес глобалізації впливає на основні структурні характеристики національного господарства, розширюючи сферу впливу, що необмежена географічними межами, формує глобальні правила економічного розвитку та створює конкурентне середовище країни. Вплив глобалізації є неоднозначним і суперечливим, при цьому сумарний результат визначається рівнем національної спроможності вести адекватну політику розвитку власних конкурентних переваг.

В історії глобалізація реалізовувалася за допомогою різних механізмів: імперіями, торговими компаніями, ідеологіями, що й створювало різну архітектуру глобальності. Нині становлення і розвиток світоцілісності, на думку вчених і фахівців, проявляється насамперед у формуванні єдиного економічного, політичного та інформаційного простору.

Процеси глобалізації і регіоналізації актуалізували у філософській та науковій свідомості проблеми єдності і багатоманітності сучасного світу, перспектив світової цивілізації та культури. З'ясувалося, що регіональні підходи — найбільш розумна відповідь на виклики європейського й американського розмаїття, ключ до його розуміння.

3. Причини і передумови посилення інтеграційних процесів на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин.

Загально визнано, що глобалізація кардинально змінила політичні й економічні відносини між країнами і народами, структуру світової економіки, саму картину сучасного світу. Зокрема, посилились лібералізаційні процеси на різних рівнях, нового значення у міжнародних економічних відносинах набула інтеграція. А лібералізація й інтеграція, у свою чергу, логічно призвели до такого явища, як регіоналізація і регіоналізм.

Формування регіонів дає їм можливість "закритися" і залишатися самодостатніми у випадку якихось потрясінь у зовнішньому світі. Крім того, "регіоналізм розцінювався як засіб збереження політичного контролю над процесами глобалізації в економічній сфері, які послабили ступінь впливу національних інструментів економічної політики" [10], тобто як об'єднання держав у відповідь на не завжди приємні виклики глобалізації.

З іншого боку, регіоналізацію можна розглядати не як реакцію на глобалізацію, а як її логічне продовження, одну з її зовнішніх форм.

Цей інтеграційний феномен пов'язаний з переходом співробітництва з міжнаціонального на наднаціональний рівень, з інституціалізацією міжнародної інтеграції, яка відтепер часто юридично оформлюється створенням відповідної міжнародної організації, з пошуком оптимальних шляхів включення країн-учасниць у загальносвітові процеси. Узгодження національних інтересів, пов'язане з окресленими процесами, призводить до їх виходу на регіональний рівень, до зародження регіональної культурної ідентичності.

Активна лібералізація економічної взаємодії у регіональних інтеграційних об'єднаннях стала основою розвитку міжнародного економічного співробітництва. Звідси можна зробити висновок, що "з ключової ролі регіоналізації у знятті бар'єрів... впливає і ключова роль регіонів у процесі глобалізації".

Почнемо з того, що протягом останніх трьох десятиліть сформувалися три основні конкуруючі регіони активного розвитку міжнародних економічних відносин та інтеграційних процесів – європейський, американський і азійсько-тихоокеанський. Визначальними об'єднаннями у кожному з них є, відповідно, ЄС, ЄФТА, ЄВРОМЕД; НАФТА, МЕРКОСУР, ФТАА (створюється); АСЕАН та АТЕС. Їх спільною особливістю є прагнення країн-сусідів, які не входять до того чи іншого об'єднання, вступити до нього.

Тобто важливою мотивацією сучасної інтеграції є сила тяжіння існуючого потужного інтеграційного об'єднання, або так званий "демонстративний ефект" ("ефект доміно"). Значні економічні успіхи, які демонструють держави – члени інтеграційного об'єднання, приваблюють оточуючі країни, які можуть і не мати необхідних для інтеграції передумов. Сила тяжіння має важливе значення для, в першу чергу, периферійних країн, яким бракує власних ресурсів для успішного розвитку. Для них масштабні зв'язки із зовнішнім світом, отримання ззовні матеріальних та інтелектуальних імпульсів розвитку стають однією з найважливіших умов виходу на траєкторію сталого зростання.

Питання для самоконтролю

1. Які причини і передумови посилення інтеграційних процесів на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин?
2. Які ви знаєте поняття регіоналізму і регіоналізації у МВ?
3. Термін "глобалізація" походить від французького "global", тобто, поясніть своїми словами значення цього терміну.
4. МПР-що означає це поняття?

Лекція 5. Інтеграційні об'єднання в сучасному світі.

1. Види міжнародних інтеграційних об'єднань
2. Основні інтеграційні утворення Європи, Азії, Африки та Америки.
3. Трансконтинентальні інтеграційні структури.
4. Частка «тріади» у світовому ВВП, експорті та інвестиціях.

1. Види міжнародних інтеграційних об'єднань.

Міжнародні політичні та військові організації впливають на розвиток подій на міжнародній арені, сприяють виявленню позицій сторін, виробляють колективні підходи до вирішення протиріч і конфліктів. Роль сучасних міжнародних структур та режимів та їх вплив на хід подій не однакові і залежать від багатьох чинників: сфери діяльності, складу учасників, матеріально-фінансових можливостей, військової сили, правової компетенції.

У центрі розвинутої системи міжнародних організацій перебуває **ООН**. Згідно зі статутом ООН головними органами вважаються: Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна та Соціальна Рада, Рада з опіку, Міжнародний суд та Секретаріат. В структуру ООН входять Рада з торгівлі та розвитку, Конференція ООН з торгівлі та розвитку, ЮНКТАД, Рада ООН з промислового розвитку, численні галузеві комітети та комісії, регіональні економічні комісії. Однак, механізми діяльності ООН, які були напрацьовані протягом більш ніж 50 років біполярного протистояння, в сучасних умовах не завжди спрацьовують, а сама ООН вимагає істотних змін як на інституційному, так і на функціональному рівнях.

На регіональному європейському та глобальному євроатлантичному рівні визначальну роль виконують такі взаємодоповнюючі міжнародні організації, як ЄС, Рада Європи (РС),

ОБСЄ, НАТО. Нині ці структури мають різний потенціал та склад учасників, істотно розрізняються головними цілями та напрямками діяльності, проте кожна з них тією чи іншою мірою впливає на формування стану безпеки і стабільності в Європі та світі.

Головною тенденцією розвитку ЄС стала тісна інтеграція у багатьох сферах.

Політична інтеграція європейських країн дозволила їм ефективно погоджувати зовнішньополітичні рішення, проводити спільну політику у галузі безпеки, формувати єдині підходи до проблем міграції, військового режиму, надання притулку, боротьби з наркотиками та організованою злочинністю на засадах загальноєвропейських правових норм.

Разом з ЄС регіональна співпраця здійснюється у структурі *Ради Європи*. Ця організація заснована у 1948 р. десятьма європейськими країнами. Діяльність РЄ націлена на запобігання конфліктним ситуаціям, формування свідомості людей на основі гуманітарних принципів демократії, проте Рада не має у своєму розпорядженні засобів впливу на сучасні загрози.

ОБСЄ, основна роль – служити гарантом пріоритету прав людини над державою. Як регіональна структура, є найбільш представницькою за своїм складом організацією безпеки в Європі. Вона також включає Канаду і США. Провідним напрямом діяльності ОБСЄ є питання попередження конфліктів і превентивна дипломатія, розв'язання міжетнічних конфліктів. ОБСЄ сприяє розробці нової моделі всеосяжної європейської безпеки. Розширюються її контакти та практична співпраця з іншими міжнародними організаціями (ООН, ЄС, СНД).

Найбільш важливою військово-політичною організацією Європи і світу є *Північноатлантичний союз (НАТО)*, сформований у 1949 р. Цей Альянс узяв на себе як політичні, так і суто військові функції, але створювався як система військовою оборони. У 1994 р. схвалена концепція «Партнерство заради миру».

Міжнародні економічні та соціальні проблеми глобального міжгалузевого характеру розглядаються *Економічною і Соціальною Радою ООН (ЕКОСОР)*. Вона проводить дослідження та готує відповіді з широкого спектру міжнародних економічних і соціальних проблем, координує діяльність відповідних установ і інститутів ООН.

Найважливішу роль у регулюванні сучасних міжнародних економічних відносин належить *міждержавним економічним організаціям (МДЕО)*. Існують два їх види: загальноекономічного і галузевого характеру.

Певну роль в управлінні процесом міжнародного економічного співробітництва відіграють *Міжнародні неурядові економічні організації (МНЕО)*: Римський клуб, Міжнародна асоціація економічних наук, Віденський інститут розвитку.

2. Основні інтеграційні утворення Європи, Азії, Африки та Америки.

Серед численних інтеграційних угруповань можна виділити в Західній Європі ЄС і ЄСАВТ, у Північній Америці - НАФТА, регіональні і субрегіональні інтеграційні формування у Латинській Америці, Азії, Африці.

Наприклад, у Латинській Америці - це Латиноамериканська асоціація інтеграції (ЛААІ), Співтовариство та спільний ринок країн Карибського басейну (КАРИКОМ), Центральноамериканський спільний ринок (ЦАСР), і Азії - Асоціація країн Південно-Східної Азії (АСЕАН), Асоціація регіонального співтовариства Південної Азії (СААРК), в Африці - Економічне співтовариство держав Західної Африки (ЕКОВАС), Південно-Африканська конференція з координації (САДЖК), Економічне співтовариство країн регіону Великих озер, Центральноафриканський економічний союз тощо.

НАФТА - комплексна регіональна угода, що об'єднує три країни, що знаходяться на різних рівнях економічного, соціального та політичного розвитку; регулює їхні стосунки у різних аспектах — торгівлі товарами та послугами, інвестиційному співробітництві, охороні інтелектуальної власності, екології. Угода підписано 1994 р. з метою плавного скорочення торгових бар'єрів у різних галузях економіки США, Канади та Мексики для забезпечення та полегшення доступу товарів та послуг на ринки країн-учасниць та

формально означало єдину континентальну систему вільної торгівлі. НАФТА — зона вільної торгівлі, всі умови якої поширюються лише на членів НАФТА, а стосовно третіх країн кожна держава виробляє самостійну зовнішньоекономічну політику.

Карибське співтовариство та спільний ринок (КАРІКОМ) – це група з двадцяти країн, що розвиваються в Карибському басейні, які об'єдналися, щоб сформувати економічне та політичне співтовариство, яке спільно формує політику для регіону та стимулює економічне зростання та торгівлю.

МЕРКОСУР – субрегіональний торгово-економічний союз, в який входять постійні члени – Аргентина, Бразилія, Парагвай, Уругвай; Венесуела (протокол про вступ ще не ратифіковано); асоційовані члени – Болівія, Еквадор, Колумбія, Перу, Чилі. Назва перекладається з іспанської як "Ринок Південного конуса" – загальноприйнятої назви частини території Південної Америки. Політикою МЕРКОСУР на початковому етапі була розробка простої інституційної системи організації, яка повинна була поступово збільшуватися із поглибленням інтеграції.

Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) – геополітична та економічна міжнародна організація, до якої входять 10 країн, розташованих в Південно-Східній Азії. Метою асоціації було оголошено прискорення економічного розвитку та соціального прогресу в країнах-учасниках, захист миру та стабільності в регіоні, а також надання країнам-учасникам змоги мирного розв'язання спірних питань.

ШОС – регіональна міжурядова організація, заснована у 2001 р. в Шанхаї лідерами Казахстану, КНР, Киргизії, Таджикистану та Узбекистану, у 2016 р. приєдналися Індія та Пакистан. Наміри організації посилити економічну складову своєї діяльності й наявність у її складі КНР, Індії і Пакистану надають їй можливість сформувати модель майбутньої взаємодії країн різних цивілізацій.

САС, КОМЕСА, САДК і ЕКОВАС – основні об'єднання Африки. **Економічне співтовариство країн Західної Африки (ЕКОВАС)** – субрегіональна організація, до якої входять країни Західної Африки. Метою створення Співтовариства є просування економічної інтеграції країн регіону. Є одним зі стовпів африканської регіональної інтеграції.

3. Трансконтинентальні інтеграційні структури.

Трансконтинентальна інтеграція являє собою цілеспрямований процес створення міждержавного простору між країнами, які не мають спільних кордонів та перебувають у різних регіонах/континентах світу, у рамках котрого встановлюється відповідна форма (етап) регіональної інтеграції, а її основним завданням є сприяння міжнародній конкурентоспроможності країн-інтегрантів.

В структурі сучасного світового господарства сформовано певні просторові сегменти – регіони як підсистеми світового господарства, основними з яких виступають регіоні-тріади, у рамках котрих розвиваються найбільш прогресивні моделі регіональної інтеграції – європейська, північноамериканська та азійсько-тихоокеанська.

Європейська модель регіональної інтеграції. Зовнішній прояв інтеграційної складової стратегії розвитку ЕУ пов'язаний із поширенням інтеграційної взаємодії з країнами-сусідами об'єднання, передусім через реалізацію європейської політики сусідства (European Neighbourhood Policy, ENP). Політика сусідства спрямована на впровадження привілейованих відносин між ЕУ та країнами-сусідами, заснованими на взаємній прихильності до загальних цінностей та реалізується за кількома **векторами**:

- 1) **Північний вимір** (з 1999 року): розвиток інфраструктури (транспортної, комунікаційної, енергетичної), охорона навколишнього середовища, співпраця у сфері освіти та науки, розвиток торгівлі та інвестицій, спільна боротьба зі злочинністю та співпраця задля безпеки.
- 2) **Східне партнерство** (з 2009 року: Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Грузія, Молдова та Україна) має багатосторонній вимір, який охоплює шість найважливіших сфер взаємодії ЄС з країнами-партнерами, кожна з яких, у свою чергу, передбачає конкретні

напрями співпраці за визначеними напрямками: демократія, належне управління та стабільність; економічна інтеграція та зближення з політикою ЄС; енергетична безпека; контакти між людьми; взаємодія з іншими зацікавленими сторонами та горизонтальне співробітництво.

- 3) **Середземноморське партнерство, або Середземноморський союз** (з 2008 року, до цього – Барселонський процес) охоплює шістнадцять країн Північної Африки та Близького Сходу, які розташовано на півдні EU. Розвиток інтеграційної взаємодії за цим вектором розвивається в рамках відповідних Євросередземноморських угод про асоціацію, укладених між EU та країнами регіону, дію яких спрямовано на спільну реалізацію регіональних та субрегіональних проектів у сфері економіки, навколишнього середовища, енергетики, охорони здоров'я, міграції, культури і туризму тощо.
- 4) **Проект Чорноморської синергії** (з 2008 року) спрямований на поглиблення співпраці EU з країнами регіону, який охоплює різні групи: Греція, Румунія, Болгарія – країни члени ЄС, Туреччина – кандидат до приєднання ЄС, шість пострадянських країн – Вірменія, Азербайджан, Грузія, Молдова, Росія, Україна. Фактично, підхід ЄС складається з кількох напрямів: по-перше, ЄС стимулює регіональну економічну співпрацю та розвиток інтеграції шляхом демократичних реформ, зміцнення інституційного потенціалу, відновлення економіки і створення сильного громадянського суспільства; по-друге, розвиток взаємодії відбувається на двосторонній основі, що впливає на динаміку регіоналізму; й нарешті, ЄС реалізує диференційовану стратегію щодо Туреччини та країн-партнерів у рамках Європейської політики сусідства, а звідси – різне ставлення з боку останніх до європейських ініціатив.

Політика сусідства, яку реалізує ЄС, фактично, дає змогу визначити відповідну «європеїзацію» країн регіону. Не йдеться про однозначне розширення інтеграційного об'єднання, однак через конкретні регіональні програми співробітництва EU сприяє проведенню реформ у країнах, модернізації економік, інституційному розвитку відповідно до європейських норм та принципів.

Північноамериканська модель регіональної інтеграції. Формування континентального та трансконтинентального напрямків розвитку регіональної інтеграції за участю країн NAFTA, як і для країн ЄС, передбачає два напрями: з одного боку, розширення регіональної інтеграції безпосередньо всередині інтеграційного об'єднання (внутрішній прояв інтеграційної складової стратегії розвитку), а з іншого – формування американського континентального ринку та розвитку трансконтинентальної інтеграції (зовнішній прояв інтеграційної складової стратегії розвитку).

Континентальний напрям розвитку північноамериканської моделі регіональної інтеграції пов'язаний із розширенням інтеграційної взаємодії країн NAFTA з країнами Латинської Америки, регіон якої має важливе стратегічне значення, передусім, для США, політику яких спрямовано на подальше забезпечення світового лідерства країни.

Трансконтинентальною за змістом і багатосторонньою за кількістю учасників може стати в майбутньому зона вільної торгівлі між США та ЄС. Передбачається, що вільний режим буде стосуватися також торгівлі послугами, інвестиційної діяльності, спрямований на забезпечення відкритості ринків, гармонізації та визнання відповідних технічних регламентів, норм, правил і стандартів. Суттєвого значення може набути й гармонізація політики щодо третіх країн.

Таким чином, поширення та поглиблення інтеграційної взаємодії північноамериканських, латиноамериканських країн, країн Карибського басейну формують основу для розвитку американської континентальної та трансконтинентальної моделі регіональної інтеграції, що повністю узгоджується з метою формування єдиного американського ринку, яку поступово впроваджують США, котрі підтримують розвиток

Американської зони вільної торгівлі, що об'єднує всі країни Південної, Центральної та Північної Америки.

Азійсько-тихоокеанська модель регіональної інтеграції. Напрями розвитку інтеграційної складової стратегії країн ASEAN, як і в інших моделях регіональної інтеграції, охоплюють поглиблення інтеграційних процесів безпосередньо серед країн ASEAN (внутрішній прояв інтеграційної складової стратегії розвитку), а також розширення інтеграційної взаємодії з іншими країнами регіону в рамках континентального напрямку розвитку регіональної інтеграції та з іншими країнами світу на основі трансконтинентальної моделі регіональної інтеграції (зовнішній прояв інтеграційної складової стратегії розвитку).

Сьогодні в азійсько-тихоокеанському регіоні не існує жодного інтеграційного об'єднання, яке охоплювало б усі країни регіону. Крім того, відсутність чіткої стратегії щодо формування регіонального інтеграційного об'єднання з боку лідера регіону – Японії – також вплинуло на характер розвитку процесів регіональної інтеграції (на відміну від активної позиції в розвитку північноамериканської моделі регіональної інтеграції з боку США та країн, що формують інтеграційне ядро європейської моделі). Певною мірою це пов'язано з тим, що Японія тривалий час віддавала перевагу неглибокій інтеграції, яка не виходить за межі зони вільної торгівлі.

Подальший інтеграційний розвиток країн регіону пов'язаний зі створенням на базі ASEAN Східноазійського економічного співтовариства (East Asian Economic Community) до 2020 року, розвиток якого передбачає кілька варіантів: ASEAN + 1, ASEAN + 3, ASEAN + 6.

Розвиток співпраці в рамках **ASEAN + 3** (ASEAN і Японія, Китай і Південна Корея), який розпочато в 1997 році, спрямовано на зміцнення й поглиблення Східноазійської співпраці на різних рівнях та в різних областях, особливо в економічній, соціальній та політичній сферах.

Розвиток у напрямку **ASEAN + 6** (ASEAN з Японія, Китай, Південна Корея, Індія, Австралія та Нова Зеландія) передбачає поглиблення економічного партнерства (Closer Economic Partnership in East Asia, CEPEA), спрямованого на створення зони вільної торгівлі між 16 країнами Східної та Південно-східної Азії.

Таким чином, розширення інтеграційних процесів в азійсько-тихоокеанському регіоні, що охоплює формування субрегіональних, міжрегіональних трансрегіональних об'єднань на принципах відкритого регіоналізму, поглиблення азійської солідарності та поширення загальноазійських цінностей, визначає азійсько-тихоокеанську континентальну та трансконтинентальну модель регіональної інтеграції, характер якої залежатиме від внутрішньо-регіональної співпраці, що визначатимуть Японія, Китай, Південна Корея та країни ASEAN.

4. Частка «тріади» у світовому ВВП, експорті та інвестиціях

Останні тридцять років світове господарство характеризувалося певними особливостями розвитку, а саме: посиленням соціально-економічної нерівномірності між країнами; накопиченням значних диспропорцій у фінансовій сфері; виникненням суттєвих відмінностей у галузевій структурі економічних систем різних країн світу.

Протягом усього ХХ століття ядро світової економіки було репрезентовано країнами світової тріади (США – Японією – ЄС), які завдяки колосальному науково-технологічному та виробничому потенціалу стали основними продуцентами товарів і послуг.

Саме ці держави мають на сьогодні реальний вплив на кількісно-якісні параметри глобальної економічної системи та визначають основні тренди світогосподарського розвитку, тимчасом як решта країн світу можуть лише «підлаштовуватись» під стратегії їх корпорацій, діяльність яких набула глобального характеру і зорієнтована на встановлення тотального контролю за найприбутковішими сферами міжнародного бізнесу, а також

монополії на природні, виробничі, технологічні, інформаційні та фінансові ресурси приймаючих країн.

В основі кожного з трьох світових центрів економічної інтеграції лежить регіональне інтеграційне об'єднання та провідна національна економічна система, які й задають темп усьому регіону та окремим країнам щодо загально- економічного та інтеграційного розвитку.

Так, провідним для Європейського континентального ринку виступає Європейський Союз, для Американського континентального ринку – Північноамериканська зона вільної торгівлі НАФТА на чолі з США та для Азіатсько-тихоокеанського регіону – форум Азіатсько-тихоокеанського економічного співробітництва АТЕС на чолі з Японією відповідно.

Так сталося, що найбільшого прояву інтеграційні процеси отримали саме в Західноєвропейському регіоні, тому Європейська модель інтеграції, на відміну від інших двох, є більш демократичною з огляду на відсутність провідної країни-диктатора. Осередком інтеграційного та економічного розвитку тут виступають усі країни ЄС.

У центрі інших двох континентальних ринків домінуючу роль займають США та Японія із системно пов'язаними з ними національними економічними системами. Незважаючи на відмінності у своєму розвитку, які пояснюються специфікою економічних моделей розвитку провідних країн регіону та природніми умовами, у яких розвивалися взаємопов'язані національні економічні системи регіонів, розвиток процесів економічної інтеграції світової економічної тріади знаходиться на приблизно однаковому рівні. Вирішення глобальних економічних питань сьогодення потребує значних фінансових і людських ресурсів, що виступає непосильним тягарем для кожного окремого з таких об'єднань..

Запитання до лекції 5:

1. Трансконтинентальні інтеграційні структури, що вам відомо?
2. Частка «тріади» у світовому ВВП, що це таке?
3. Назвіть види міжнародних інтеграційних об'єднань.
4. Основні інтеграційні утворення Європи, які ви знаєте.

Лекція 6. Розвиток інтеграційних процесів у Європі та на пострадянському просторі.

1. Витоки і передумови європейської інтеграції у другій половині ХХ ст.
2. Трансформація Європейських Співтовариств у Європейський Союз.
3. Європейський Союз: мета, механізми й особливості формування та функціонування.
4. Етапи розширення ЄС.
5. Вступ до ЄС країн ЦСЄ.
6. Діяльність та ефективність ОБСЄ.

Витоки і передумови європейської інтеграції у другій половині ХХ ст.

На початку 1950-х рр. у питаннях політики реалізації європейської інтеграції стали домінувати 2 основних підходи. Один з них був орієнтований на використання суто ліберальних інструментів інтеграції, яка, на думку його прихильників, могла найкраще розвиватися лише тоді, коли була б наслідком зняття перешкод для вільної торгівлі. Натомість прибічники іншого підходу віддавали перевагу принципу активного впливу політики на економіку та створенню для цього відповідних міжнародних інституцій з наднаціональними повноваженнями.

Вперше процес європейської інтеграції набув інституційного оформлення на рівні економічної інтеграції в межах однієї галузі. 9 травня 1950 року міністр закордонних справ Франції Робер Шуман запропонував так званий «план Шумана», який полягав у

створенні спільного ринку вугільної і сталеливарної продукції західноєвропейських країн. Його завданням було не допустити в майбутньому нову війну між Францією та Німеччиною. Для цього мав бути створений «вищий орган» (прообраз Європейської Комісії, який би контролював торгівлю стратегічною сировиною, сталлю та вугіллям, які необхідні щоб створювати озброєння).

Наступними етапними рівнями інтеграції були: зона вільної торгівлі (1957), спільний ринок (1968), митний та економічний союз (1992), етап конвергенції національних економік (2002).

Європейська інтеграція — це процес політичної, юридичної, економічної, соціальної та культурної інтеграції європейських держав.

Основні етапи, які пройшов Європейський Союз (ЄС) у своєму розвитку від часу заснування Сфера інтеграції.

Трансформація Європейських Співтовариств у Європейський Союз.

На території Європи єдиними державними утвореннями, порівнянними за розмірами з Європейським союзом, були Західна Римська імперія, Франкська держава, Священна Римська імперія. Протягом останнього ж тисячоліття Європа була роздроблена. Європейські мислителі намагалися придумати спосіб об'єднати Європу. Ідея створення Сполучених штатів Європи спочатку виникла після Американської революції.

Ця ідея отримала нове життя після Другої світової війни, коли про необхідність її здійснення заявив Вінстон Черчілль, який закликав 19 вересня 1946 року у своїй промові в Цюрихському університеті до створення «Сполучених штатів Європи», аналогічних Сполученим Штатам Америки. Як результат, в 1949 році була створена Рада Європи — організація, яка існує досі (її членом є і Україна). Рада Європи, однак, була (і залишається) чимось на зразок регіонального еквівалента ООН, зосередила свою діяльність на проблемах забезпечення прав людини в європейських країнах.

Ідеї створення домінуючого міждержавного утворення, які лунали протягом історії Європи, з особливою силою почали набирати обертів після Другої світової війни. У післявоєнний період на континенті з'явився цілий ряд організацій – Рада Європи, Західноєвропейський Союз, НАТО.

Європейський Союз утворився в результаті послідовного розвитку процесу інтеграції країн Західної Європи, яка пройшла у своєму розвитку декілька етапів. 9 травня 1950 року вважається початком процесу європейської інтеграції. Саме тоді міністр закордонних справ Франції Р. Шуман запропонував створити спільний ринок вугільної і сталеливарної продукції Франції, ФРН та інших західноєвропейських країн (пропозиція увійшла в історію під назвою «план Шумана») Однією з головних цілей плану стало примирення Франції та Німеччини та недопущення між ними війни у майбутньому. Найважливішим засобом досягнення цієї мети мав стати механізм управління та наднаціонального контролю над виробництвом і торгівлею стратегічною для військових потреб продукцією – вугіллям та сталлю. Контроль мав здійснюватись «вищим органом» (прообразом Європейської Комісії).

До європейського Союзу входять 27 країн, що вирішили поступово об'єднати свої провідні технології, ресурси та разом творити своє майбутнє. Протягом періоду розширення, що триває вже понад 50 років, вони сформували зону стабільності, демократії та сталого розвитку, зберігаючи культурне розмаїття, толерантне відношення та індивідуальні свободи.

Діяльність ЄС заснована на чотирьох договорах. Перші три договори – Договір про створення Європейського об'єднання вугілля та сталі, Договір про створення Європейського Економічного Співробітництва, відомий як Римський договір, підписаний 25 березня 1957 року, та Договір про створення Європейського співробітництва атомної енергії – створили Європейські Співтовариства, тобто систему прийняття загальних рішень у вугільній та сталеливарній промисловості, ядерній енергетиці та інших основних галузях економіки країн ЄС. Поступово, Європейське Економічне Співтовариство взяло

на себе відповідальність за широке коло питань, в тому числі за соціальну, регіональну політику і питання охорони навколишнього середовища. Оскільки це об'єднання перестало бути виключно економічним співтовариством, згідно з четвертим договором – Договором про Європейський Союз, підписаним 7 лютого 1992 року в Маастрихті – його було перейменовано на Європейське Співтовариство. Саме цей договір і створив нову структуру, яка має як політичний, так і економічний характер і відома як Європейський Союз.

ЄС є унікальним міжнародним утворенням, оскільки поєднує в собі ознаки міжнародної організації та держави, хоча формально не є ані тим, ані іншим. ЄС – це об'єднання демократичних європейських країн, що спільно працюють задля миру та процвітання. Країни ЄС утворили спільні інституції, яким делегували частину своїх повноважень у прийнятті рішень. Трьома основними інституціями ЄС є Європейський Парламент, що представляє інтереси громадян ЄС і безпосередньо ними обирається; Рада Європейського Союзу, що представляє окремі країни ЄС; та Європейська Комісія, що виражає інтереси ЄС в цілому. Цей інституційний трикутник виробляє політику та закони, які діють на території ЄС.

Європейський Союз демонструє, яким чином країни можуть успішно об'єднати свої економічні та політичні ресурси в спільних інтересах. Сприяючи становленню безпеки і стабільності в широкому світовому аспекті, ЄС допомагає створювати безпечніші і більш сприятливі умови життя в межах своїх власних кордонів. В той же час, Європейський Союз завжди готовий поділитися своїми здобутками та цінностями з країнами та людьми, що знаходяться поза його межами.

Ідея про те, що єдина Європа повинна діяти на світовій арені як єдине ціле, стала стимулом для співпраці країн ЄС у процесі вироблення послідовного підходу до реалізації зовнішньої політики. Протягом двох останніх десятиліть Європейський Союз активізує зусилля, спрямовані на те, щоб роль, яка відводиться йому в розв'язанні питань міжнародної політики, більш відповідала його економічному статусу. Конфлікти, що спалахнули в Європі після падіння Берлінської стіни, переконали лідерів ЄС у необхідності ефективних спільних дій. Це переконання було також підкріплене заходами щодо боротьби з міжнародним тероризмом.

Одним із головних завдань, які сьогодні постають перед Європейським Союзом, є розширення території миру, безпеки та добробуту за межі ЄС. Для виконання цього завдання Європейський Союз розробляє та реалізує спільну зовнішню політику та політику безпеки, виступаючи, тим самим, реальною силою, яка забезпечує стабільність, співпрацю та порозуміння в ширшому світовому контексті.

Етапи розширення ЄС.

Розширення Європейського Союзу — це процес приєднання європейських країн до Європейського Союзу. Цей процес започаткували країни «європейської шістки», які заснували Європейську спільноту з вугілля та сталі (попередник ЄС) у 1952 році. Після цього почалось поступове приєднання країн до ЄЕС (пізніше — до ЄС) і наразі налічується 27 країн-членів (2020).

На даний час переговори про вступ ведуться з кількома державами. Процес розширення іноді називають європейською інтеграцією. Однак цей термін використовується тоді, коли мова йде про посилення співпраці між країнами-членами ЄС і також коли їх уряди поступово гармонізують міждержавне законодавство.

Аби приєднатися до Європейського Союзу, країна-кандидат має задовольняти політичним та економічним умовам, загальновідомим як Копенгагенські критерії (на честь саміта 1993 року в Копенгагені): стабільний демократичний уряд, який визнає верховенство права та відповідних свобод і інститутів. Згідно з Маастрихтською угодою кожна поточна країна-член, а також Європейський Парламент мають прийти до згоди з приводу будь-якого розширення.

Зараз ЄС пропонує віддалену перспективу членства Боснії, Сербії, Чорногорії, Македонії, Албанії та Косово в обмін на фундаментальні структурні реформи.

На сьогоднішній день процес вступу супроводжується цілим рядом формальних кроків, починаючи з передвступного договору і закінчуючи ратифікацією заключного договору про вступ. Ці кроки контролює Європейська Комісія (Головне управління з питань розширення), але актуальні перемовини проводяться між країнами-членами Союзу і країною-кандидатом.

За теорією будь-яка європейська країна може приєднатися до Євросоюзу. Рада ЄС консультується з Комісією і Європарламентом та виносить рішення про початок переговорів про вступ. Рада відхиляє або схвалює заяву тільки одностайно. Щоб отримати схвалення заяви, країна має відповідати наступним критеріям:

- повинна бути «європейською державою»
- повинна дотримувати принципи свободи, демократії, поваги до прав людини та фундаментальних свобод, верховенство права.

Для отримання членства потрібно наступне:

відповідність Копенгагенським критеріям, визнаних Європейською Радою в 1993 році:

- стабільність інституцій, які гарантують демократію, верховенство права, права людини, повагу і захист меншин
- існування функціональної ринкової економіки, так само як і здатності впоратись з конкурентним тиском та ринковими цінами у межах Союзу
- здатність узяти зобов'язання членства, включаючи відданість до політичних, економічних та грошово-кредитних цілей Союзу.

У грудні 1995 року Європейською Радою були переглянуті критерії членства, щоб включити до себе умови для інтеграції країни-члена через відповідне регулювання його адміністративних структур, бо важливо, щоб законодавство Євросоюзу відбивалося в національному законодавстві. Також є важливим те, що переглянуте національне законодавство має виконуватись ефективно через відповідні адміністративні та судові структури.

Перш ніж країна подасть заяву про вступ, вона, як правило, повинна підписати Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, щоб допомогти підготувати країну до статусу кандидата і, можливо, члена.

Багато з країн не задовольняють навіть критеріям, необхідним задля початку переговорів раніше, ніж вони можуть застосовуватися, тому потрібні роки, щоб підготуватися до процесу. Угода про асоційоване членство допомагає підготуватися до цього першого кроку.

Коли країна офіційно подає заяву на членство, Рада просить Комісію висловити свою думку щодо готовності країни почати перемовини. Рада може прийняти або відхилити думку Комісії. Рада лише один раз відхилила думку Комісії — у випадку з Грецією, коли Комісія відмовляла Раді від вступних переговорів.

Вступ до ЄС країн ЦСЄ.

Протягом 1990-х років розвиток екологічної політики країн Центральної й Східної Європи (ЦСЄ) визначався дією двох різних імперативів. Необхідно було, по-перше, реагувати на екологічну спадщину комуністичної доби, а по-друге, вирішувати проблему гармонізації з екологічною політикою Європейського Союзу (ЄС).

Наслідком сплеску екологічної активності на початку 1990-х років стали прийняття низки нових законів, увага до екологічних аспектів приватизації та експериментування з новими ініціативами, зокрема застосування еколого-економічних інструментів, таких як оподаткування викидів у довкілля і торгівля квотами на викиди. В деяких випадках це призвело до ухвалення прогресивних законів, що іноді навіть якісно перевершували існуюче екологічне законодавство ЄС. Однак через складність трансформаційних процесів в країнах ЦСЄ питання природного довкілля практично зійшли з авансцени, поступившись місцем іншим болючим проблемам.

В останні роки екологічна політика країн ЦСЄ визначалася здебільшого зусиллями щодо вступу до ЄС. Заплановане розширення ЄС стало домінуючим чинником, що впливає на формування екологічної політики в 10 посткомуністичних країнах ЦСЄ, які були запрошені до переговорів щодо членства в Євросоюзі: Болгарії, Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Румунії, Словачії, Словенії, Угорщини й Чехії. Ця ситуація зумовлена вимогою, згідно якої для набуття членства в ЄС країна-кандидат має прийняти *Acquis Communautaire* (або просто *acquis*) – масив спільного законодавства ЄС, важливою і невід’ємною частиною якого є екологічна складова (понад 200 Екологічних Директив – нормативних актів, рішень і стратегій).

Відтак, розвиток екологічної політики у посткомуністичних країнах ЦСЄ був повністю функціонально підпорядкований необхідності її узгодження з політикою ЄС. При цьому, першочерговим питанням для країн ЦСЄ стала мінімізація негативного впливу цієї гармонізації на їхнє економічне зростання і конкурентоспроможність.

Діяльність та ефективність ОБСЄ.

Рада з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ), що проходила з 3 липня 1973 р. по 1 серпня 1975 р. за участю 33-х європейських держав, США і Канади, завершилася підписанням главами держав і урядів у Гельсінкі Заключного акту, який визначив засади співробітництва держав в Європі та став довгостроковою програмою дій, спрямованою на будівництво єдиної, мирної, демократичної і процвітаючої Європи.

Згідно з Гельсінкським Заключним Актом НБСЄ 1975 року, до основних напрямів діяльності Організації відносяться питання, що стосуються безпеки, співробітництва у галузі економіки, науки, технологій та довкілля, а також в гуманітарній та інших сферах (права людини, інформація, культура, освіта).

НБСЄ була заснована у розпал «холодної війни» як важливий багатосторонній форум для діалогу та співпраці Сходом та Заходом.

Сьогодні ОБСЄ є найбільшою регіональною організацією, яка об’єднує 57 держав Європи, Центральної Азії та Північної Америки для розвитку політичного діалогу та співробітництва у сфері безпеки в усіх її вимірах – військово-політичному, економіко-довкільному та гуманітарному. Регіон відповідальності Організації охоплює Європу, Далекий Схід, Центральну Азію та Північну Америку. Крім того, з ОБСЄ підтримують зв’язки різного рівня та інтенсивності низка держав інших регіонів - Алжир, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Марокко, Туніс (середземноморські партнери); Афганістан, Республіка Корея, Таїланд і Японія (азійські партнери).

Одноставно ухвалене Радою Міністрів ОБСЄ у листопаді 2010 р. рішення про головування України в ОБСЄ в 2013 році стало визнанням ролі нашої держави у зміцненні безпеки і стабільності на просторі організації.

Серед пріоритетів діяльності України в ОБСЄ слід відзначити:

- зміцнення потенціалу ОБСЄ як платформи для політичного діалогу та інструменту раннього попередження, запобігання конфліктам, врегулювання кризових та конфліктних ситуацій та постконфліктного відновлення;
- сприяння процесу пошуку моделей мирного врегулювання Придністровського конфлікту;
- забезпечення посередницької ролі ОБСЄ у рамках врегулювання Грузинського та Нагірно-Карабахського конфліктів;
- посилення потенціалу ОБСЄ у боротьбі з транснаціональними викликами та загрозами безпеці (боротьба з проявами тероризму, незаконним обігом наркотиків, організованою злочинністю, протидія загрозам, що надходять з кіберпростору);
- подальша розбудова та зміцнення в рамках ОБСЄ діалогу з питань енергетичної безпеки;

Україна приділяє також особливу увагу питанням розвитку співробітництва між державами – учасницями у сфері захисту навколишнього середовища, протидії торгівлі людьми, просуванню терпимості і недискримінації, утвердженню свободи слова, проблемам національних меншин у міждержавних відносинах.

Запитання до лекції 5:

1. Вступ до ЄС країн ЦСЄ. Що вам про це відомо?
2. Які етапи розширення ЄС ви знаєте?
3. Назвіть основні напрямки діяльності СНД
4. Що вам відомо про Митний Союз?

Лекція №7 Україна в Європейських інтеграційних процесах.

1. Європейський вибір України як головний вектор подальшого розвитку нашої держави.
2. Інституційно-правові основи співробітництва України та ЄС.
3. Критерії розширення і поглиблення європейської інтеграції в Україні.
4. Перспективи розвитку відносин між Україною та ЄС.
5. Європейська інтеграція та місце в ній України.

Європейський вибір України як головний вектор подальшого розвитку нашої держави.

В документі "Основні напрями зовнішньої політики України", прийнятому Верховною Радою України ще в 1993 році, підкреслюється, що перспективною метою української зовнішньої політики є членство України у Європейських Співтовариствах, а також західноєвропейських або загальноєвропейських структурах.

Актуальність проблеми взаємовідносин України з гігантом процесів європейської інтеграції та кооперації Європейським Союзом є беззаперечна.

Цілком зрозуміло, що вступ України до ЄС є довготривалим, багато-етапним та віддаленим у часі процесом, проте висвітлення цієї теми вже сьогодні займає чільне місце серед науковців, журналістів та політиків. Водночас вона пронизана різноманітним підходів та оцінок до її висвітлення, політичними та ідеологічними розбіжностями.

Європейський вибір України є природним та цілком закономірним. Такий вибір можна пояснити декількома факторами:

- По-перше, це географічна та цивілізаційна близькість між Україною та Європою. Якою б не була банальною ця істина, але українці були, є і завжди будуть європейцями.
- По-друге, історична традиція співпраці українців із іншими європейськими народами (Київська Русь 9-13 ст., козацька Україна 15-17 ст. та ін.) Із проголошенням незалежності України в 1991 році, всім стало зрозуміло, що п'ята за населенням та перша за територією на європейському континенті Українська держава є одним із ключових елементів політичної, військової, економічної, наукової та культурної співпраці Європи.
- По-третє, ймовірна "загроза зі Сходу", і, одночасно, "ідея повернення в Європу", що охопила пост-комуністичні держави Центральної та Східної Європи, виявилися каталізаторами процесу зближення Києва та Брюсселя. Цей фактор змусив спрямувати русло зовнішньої політики України із "дружніх обійм Москви" в бік більш стриманих центрів європейської інтеграції: Брюсселя, Страсбурга і Люксембурга.

В свою чергу, Україна, як одна із засновниць СНД, виступає за розвиток найширших торговельно-економічних та інших зв'язків між країнами СНД на засадах суверенного партнерства, рівноправності і взаємовигоди.

Які можливі подальші кроки України на шляху інтеграції до європейських структур?

Перший варіант. Поглиблення співпраці відповідно до Угоди про партнерство та співробітництво з ЄС, використовуючи її економічні положення та створення зони вільної торгівлі вже в 1999/2000 рр. Цей варіант має всі підстави для успішного втілення в життя лише з однією умовою: Україна подолає економічний спад і досягне стабілізації своєї економіки, водночас, продовжуючи курс реформ.

Другий варіант. Тісна співпраця України з ЄС в галузі зовнішньої політики, повноправної участі в ОБСЄ, РС, ЦЄІ, тісної співпраці із НАТО та з ЄС і подальших кроків взаємодії із європейськими структурами, Україна цілком реально зможе отримати

статус асоціативного партнера ЄС. В разі підйому своєї економіки, це "часткове асоційоване членство в ЄС у політичній сфері" Україна здатна перетворити на повноцінне.

Третій варіант. Цей варіант спирається на негативні тенденції розвитку Української держави, і хотілось би зазначити, що він повинен залишитись тільки на папері, не дивлячись на реальні можливості його втілення. Внаслідок нестабільності та соціальних протиріч ще протягом 5-10 років ЄС втратить інтерес до підтримки України.

Інституційно-правові основи співробітництва України та ЄС.

У рамках УПС було визначено 7 пріоритетів співпраці між Україною та ЄС:

- енергетика,
- торгівля та інвестиції,
- юстиція та внутрішні справи,
- наближення законодавства України до законодавства Євросоюзу,
- охорона навколишнього середовища,
- транспортна сфера,
- транскордонне співробітництво,
- співпраця у сфері науки,
- технологій та космосу.

З метою надання двостороннім відносинам нового імпульсу і для врахування нових умов співробітництва, зокрема в контексті розширення ЄС 2004 року, сторони розробили та 21 лютого 2005 року під час засідання Ради з питань співробітництва схвалили План дій Україна – ЄС – двосторонній політичний документ, який дав змогу суттєво розширити двостороннє співробітництво України до ЄС без внесення змін до чинної договірно-правової бази. За своїм змістом План дій містив перелік конкретизованих зобов'язань України у сфері зміцнення демократичних інституцій, боротьби з корупцією, структурних економічних реформ та заходів по розвитку співпраці з ЄС в секторальних сферах. Серед ключових здобутків у розвитку відносин протягом терміну Плану дій: надання Україні статусу країни з ринковою економікою в рамках антидемпінгового законодавства ЄС, надання Україні права приєднуватися до зовнішньополітичних заяв і позицій ЄС, укладення Угоди про спрощення оформлення віз та Угоди про реадмісію осіб, поширення на Україну фінансування Європейського інвестиційного банку (Рамкова угода між Україною та Європейським інвестиційним банком), поглиблення секторальної співпраці, започаткування переговорів щодо укладення нового базового договору на заміну УПС.

З огляду на завершення у березні 2008 року 10-річного терміну дії УПС, 5 березня 2007 року Україна та ЄС розпочали переговорний процес щодо укладення нової угоди між Україною та ЄС. На період до укладення нової угоди чинність УПС щороку автоматично продовжується за взаємною згодою сторін. Після завершення вступу України до Світової організації торгівлі 18 лютого 2008 року були започатковані переговори в частині створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, що відкриває шлях до лібералізації руху товарів, капіталів та послуг та широку гармонізацію нетарифних інструментів економічного регулювання. 9 вересня 2008 року на Паризькому саміті Україна та ЄС досягли політичної домовленості про укладення майбутньої угоди в форматі Угоди про асоціацію, яка будуватиметься на принципах політичної асоціації та економічної інтеграції.

Відповідно до домовленостей, досягнутих в ході Паризького саміту Україна-ЄС, у 2009 року сторонами був розроблений та схвалений Порядок денний асоціації (ПДА), який замінив План дій Україна – ЄС та поставив собі за мету слугувати орієнтиром для проведення реформ в Україні у процесі підготовки імплементації майбутньої Угоди про асоціацію. Реалізація Порядку денного асоціації дала можливість розпочати виконання вже погоджених положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС ще до її укладення.

У ході 15-го Саміту Україна – ЄС в Києві 19 грудня 2011 року сторони оголосили про завершення переговорів по майбутній Угоді про асоціацію, а 30 березня 2012 року текст майбутньої Угоди було парафровано главами переговорних команд України та ЄС.

Політичну частину Угоди про асоціацію було підписано 21 березня 2014 року, економічну частину – 27 червня 2014 року. 16 вересня 2014 року Верховна Рада України та Європейський Парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС.

Відповідно до статті 486 Угоди з 1 листопада 2014 року здійснюється її тимчасове застосування. Повністю Угода про асоціацію між Україною та ЄС набирає чинності після її ратифікації усіма державами-членами, в перший день другого місяця, що настає після дати здачі на зберігання до Генерального секретаріату Ради Європейського Союзу останньої ратифікаційної грамоти або останнього документа про затвердження.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС є міжнародно-правовим документом, який на договірно-правовому рівні закріплює перехід відносин між Україною та ЄС від партнерства та співробітництва до політичної асоціації та економічної інтеграції.

Критерії розширення і поглиблення європейської інтеграції в Україні.

Економічні критерії вступу країн субрегіону до Європейського Союзу передбачають наявність таких умов:

- встановлення рівноваги між попитом і пропозицією внаслідок взаємодії ринкових сил;
- лібералізація цін та торгівлі;
- відсутність суттєвих бар'єрів, які обмежують вступ у ринок (створення нових фірм) та вихід із нього (банкрутство);
- національна юридична система, що регулює права власності; реалізація законів та контрактних зобов'язань може бути забезпечена в примусовому порядку;
- макроекономічна стабільність, складником якої є стабільність цін, державних фінансів та балансу зовнішніх розрахунків;
- наявність широкого консенсусу щодо ключових складників та цілей економічної політики;
- достатній рівень розвитку фінансового сектора, здатного перетворювати заощадження на інвестиції у виробництво;
- спроможність конкурувати та витримати тиск ринкових сил на внутрішньому ринку Європейського Союзу;
- наявність функціонуючої ринкової економіки, рівень стабільності якої достатній для того, щоб економічні агенти ухвалювали рішення в передбачуваному середовищі;
- достатня кількість за прийнятними цінами фізичного та людського капіталу, включаючи інфраструктуру (постачання енергії, телекомунікації, транспорт тощо), досить високий потенціал освіти, науки;
- вплив держави та чинного законодавства на конкурентоспроможність засобами торговельної політики, шляхом проведення відповідної політики в галузі конкуренції та надання державної допомоги середнім та малим підприємствам тощо;
- достатній рівень та динаміка торговельної інтеграції країни з Союзом до вступу (враховуються обсяги та структура торгівлі з країнами-членами Союзу);
- питома вага малих фірм (малі фірми швидше отримують позитивні здобутки від поліпшення доступу до ринку, а великі фірми меншою мірою спроможні адаптуватися до нових умов).

Перспективи розвитку відносин між Україною та ЄС.

Базові національні інтереси та геополітичні пріоритети є основою для формування стратегічних завдань і цілей зовнішньополітичного курсу України. На сьогодні базовим національним інтересом та основним геополітичним пріоритетом зовнішньої політики України є її розвиток як незалежної держави разом із збереженням національних цінностей, соціальнокультурної ідентичності, забезпеченням економічної безпеки та політичного суверенітету. Реалізація цього базового національного інтересу є важливою передумовою гарантування безпеки, добробуту, соціального і культурного прогресу для всіх громадян України. Укріплення державного суверенітету України у площині зовнішньої політики означає повноцінне представлення нашої держави в межах світового цивілізаційного простору як активного суб'єкту геополітики. Це є можливим за умови розвитку динамічного діалогу України з іншими країнами, що базуватиметься на

дотриманні норм та принципів міжнародного права, взаємовигідній співпраці, безпеці та розумінні нашої державою сутності її національних інтересів. Актуальним є питання становлення дружніх, партнерських відносин між ЄС та Україною. Європейський Союз виступає активним актором в сучасному геополітичному просторі. Об'єднання Європи - це одне з найбільш значних геополітичних подій ХХ століття. У результаті масштабної і глибокої інтеграції Європейський Союз став потужним геополітичним центром. Геополітичне майбутнє європейського проекту та його роль у світовій політиці першочергово залежить від ефективності співпраці з країнами та регіонами, що є безпосередніми сусідами Євросоюзу. Таким чином, співпраця між Україною та ЄС має велике значення для обох сторін. Основним завданням України є повернення до європейського цивілізаційного простору, від якого вона відійшла через історичні події ХVII ст. (Переяславська рада та укладення Березневих статей). Специфічне геополітичне положення та історія тривалого співробітництва з європейськими країнами зумовлюють зацікавленість України в активній участі в інтеграційних процесах на європейському континенті. До стратегічних інтересів України в Європі належать необхідність технологічної модернізації вітчизняного виробництва, можливість оволодіння наукомісткими технологіями, заміна інерційного індустриального розвитку на інноваційний. Для України рух у напрямі європейської інтеграції – це питання ефективності її включення в існуючу систему розподілу функцій і ролей у сучасній світовій економічній і політичній системі. Активізація євроінтеграційних процесів означає також більш інтенсивне включення України в міжнародну співпрацю щодо врегулювання конфліктів і протидії новітнім загрозам міжнародній безпеці.

Європейська інтеграція та місце в ній України.

Європейська інтеграція — це процес політичної, юридичної, економічної (а в деяких випадках — соціальної та культурної) інтеграції європейських держав, у тому числі й частково розташованих в Європі. На даний момент європейська інтеграція досягається в основному за рахунок розширення Європейського Союзу та Ради Європи.

Європейська інтеграція — складний та суперечливий соціально-економічний процес налагодження тісного співробітництва європейських держав. Є одним із проявів провідної тенденції сучасного історичного розвитку — посилення всебічної взаємозалежності держав, передусім в економічній сфері, та подальшого зближення цивілізаційно споріднених (див. Цивілізація) національних спільнот. Дослідники європейської інтеграції не мають єдиної концепції її поступу. Тривають дискусії щодо визначення моменту її початку, географічних меж, етапів та кінцевої мети.

Відносини між Україною та Європейським Союзом були започатковані в грудні 1991 року, коли Міністр закордонних справ Нідерландів, як представник головної в ЄС країни, у своєму листі від імені Європейського Союзу офіційно визнав незалежність України. У подальшому стратегічний курс України на європейську інтеграцію був підтверджений та розвинутий у Стратегії інтеграції України до ЄС, яку схвалено 11 червня 1998 року, та Програмі інтеграції України до ЄС, схваленій 14 вересня 2000 року. В ній була проголошена довготермінова стратегічна мета - європейська інтеграція України.

Відповідно до статті 11 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» однією з основоположних засад зовнішньої політики України є забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в ЄС.

5 березня 2007 року Україна та ЄС розпочали переговорний процес щодо укладення нової угоди між Україною та ЄС.

9 вересня 2008 року на Паризькому саміті Україна та ЄС досягли політичної домовленості про укладення майбутньої угоди в форматі Угоди про асоціацію, яка будуватиметься на принципах політичної асоціації та економічної інтеграції.

Відповідно до домовленостей, досягнутих в ході Паризького саміту Україна-ЄС, у 2009 року сторонами був розроблений та схвалений Порядок денний асоціації, який замінив План дій Україна – ЄС та поставив собі за мету слугувати орієнтиром для проведення реформ в Україні у процесі підготовки імплементації майбутньої Угоди про асоціацію.

На 15-му Саміті Україна-ЄС в Києві 19 грудня 2011 року переговори по майбутній Угоді про асоціацію завершилися, а 30 березня 2012 року текст майбутньої Угоди був парафований главами переговорних команд України та ЄС.

Політичну частину Угоди про асоціацію було підписано 21 березня 2014 року, економічну частину — 27 червня 2014 року. 16 вересня 2014 року Верховна Рада України та Європейський Парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС. З 1 листопада 2014 року здійснювалося її тимчасове застосування.

Повністю Угода про асоціацію між Україною та ЄС набула чинності 1 вересня 2017 року. Це міжнародно-правовий документ, який на договірно-правовому рівні закріплює перехід відносин між Україною та ЄС від партнерства та співробітництва до політичної асоціації та економічної інтеграції.

Запитання до лекції 7:

1. Назвіть позитивні інтеграції України в ЄС для України та Євросоюзу.
2. Європейська інтеграція та місце в ній України.
3. Які перспективи розвитку відносин між Україною та ЄС.
4. Дайте оцінку стану інтеграційних процесів і взаємодії ЄС та України.

Лекція 8. Глобалізація як процес всесвітньої інтеграції.

1. Сутність глобалізації як процесу сучасного світового розвитку.
2. Теорії глобалістики західної та вітчизняної науки.
3. Формування нової соціопланетарної реальності у світовій та міжнародній політиці.
4. Агенти глобалізації: «великі» світові держави.
5. Глобалізація як виклик сучасності.

Сутність глобалізації як процесу сучасного світового розвитку.

Вважається, що поява глобального капіталізму відбулася в той час, коли світ зіткнувся з енергетичною кризою. Країнам-імпортерам нафти довелося фінансувати покриття значних дефіцитів. Уряди почали робити податкові й інші поступки міжнародному капіталу. Нинішній етап світового розвитку характеризується динамічним поглибленням процесів інтеграції політичного, економічного, культурного життя різних країн світу. У широкому значенні термін «глобалізація» вживається як характеристика формування єдиного планетарного суспільства.

Сьогодні відбуваються взаємне зближення різноманітних країн і народів, проникнення інформаційних технологій, політична трансформація та інтеграція на регіональному і світовому рівнях. Зростання ролі зовнішніх факторів у економіці, створення єдиного світового ринку без національних бар'єрів і забезпечення однакових правил гри для всіх учасників, – ось основний перелік економічного аспекту глобалізації. Однак, вона не обмежується суто соціально-економічними змінами, які полягають у поширенні ринкової моделі неоліберального зразку на всій планеті. Більше того, відбувається також трансформація політичних і культурних інститутів за переважно західним типом, із властивими йому формами і нормами демократії та суспільних

цінностей. Саме тому деякі дослідники визначають глобалізацію як продукт західного світу, акцентуючи увагу саме на його американській складовій.

На початку XXI століття світове господарство все більше перетворюється в єдине ціле, у якому постійно формуються і протікають різнопланові процеси. Свідченням зростання взаємозалежності національних економік є їх надзвичайна чутливість до процесів, що відбуваються в інших регіонах планети. Зокрема, сучасна іпотечна криза на ринку нерухомості в США тією чи іншою мірою впливає на різні регіони, сповільнюючи зростання світової економіки. І, навпаки, сприятлива економічна ситуація в економічних центрах цивілізації служить локомотивом для динамічного прискорення в усіх куточках Землі. Звідси слідує, що, чим вищий рівень інтеграції національної економіки у міжнародних економічних відносинах, тим більший вплив на неї мають процеси, що відбуваються в світовій економіці.

Глобалізація відбувається у двох напрямках – усередину і назовні. Розвиток всередину означає, що процес йде шляхом розширення використання іноземних товарів, капіталу, технологій; розвиток назовні свідчить про переважну орієнтацію держави на світовий ринок і глобальну експансію фірм. Процес глобалізації складається з трьох взаємозв'язаних компонентів – нового міжнародного розподілу праці, міжнародного виробництва і політичних відносин.

Більше того, глобалізація є незворотнім процесом поглиблення зв'язків між різними країнами світу, їх інтеграції на економічному, політичному, культурному, технологічному та інших рівнях. Сучасна модель глобалізації ґрунтується в цілому на неоліберальній доктрині, яка почала панувати у міжнародних економічних відносинах з кінця 1970-х – початку 1980-х років. Однак теоретичне визначення та ідеологічна оцінка цього феномену перебуває на етапі наукового осмислення та гострих дискусій. На сьогодні не існує чіткого розуміння чим є глобалізація в її сучасному вимірі – якісно новим ступенем розвитку цивілізації, чи спробою нав'язати свої відносини, цінності і правила гри з боку провідних країн світу.

Асиметричний та гетерогенний характері глобалізації

Асиметричний характер неоліберальної глобалізації виражається насамперед в небаченій концентрації багатства на одному полюсі, бідності та злиднів – на іншому. Максимальну вигоду від глобалізації отримують Сполучені Штати Америки. Завдяки своєму становищу у світі США мають можливість таким чином направляти дію ринкових сил (зокрема, через контрольовані ними міжнародні фінансові інститути), щоб забезпечувати своє панування на глобальних ринках, притягувати до себе у величезних масштабах фінансові активи та інтелектуальні ресурси інших країн, у тому числі менш розвинених, і тим самим дозволяти своїм громадянам «споживати значно більше, ніж вони виробляють».

Що не дивно, феномен глобалізації виходить за суто економічні межі та охоплює практично всі сфери суспільної діяльності. Функціонування системи міжнародної економіки в умовах поглиблення процесу глобалізації характеризується, з одного боку, гетерогенністю темпів розвитку та потенціалу країн світу, а з іншого, зростанням взаємозалежності та взаємопроникнення, що може стати джерелом ризиків для економічної безпеки держави. Глобалізація проявляється зокрема в підсиленні ролі наднаціональних та транснаціональних структур, які є учасниками системи міжнародних відносин: ООН, регіональні інтеграційні угруповання, Світова організація торгівлі, транснаціональні корпорації, а також, у підвищенні пріоритету прав та свобод людини, універсалізації норм й соціальних стандартів.

Глобальних масштабів набуває розповсюдження інформаційних технологій, комунікаційних і транспортних мереж, потоків капіталу, міграції робочої сили. Це дозволяє акумулювати ресурси у перспективні напрямки на міжнародному рівні. У глобальній інформаційній економіці більшого значення набувають нематеріальні активи, такі як комунікаційні зв'язки, персонал, торговельна марка, інтелектуальний потенціал,

які амортизуються досить швидко. Найбільш глобалізовані компанії є активними суб'єктами отримання нових знань у всіх сферах та застосування їх у своїй практичній діяльності, постійно займаються пошуком нових концепцій та займаються інвестуванням. У той час, як нові технології підтримують глобалізацію, вони є необхідним фактором відповідності продукту місцевим потребам та вподобанням споживачів.

1. Теорії глобалістики західної та вітчизняної науки.

Одним з перших вітчизняних дослідників процесу глобалізації економіки в Україні став професор С.І. Соколенко. Він зазначав, що у сферу інтересів цієї науки входять проблеми світового характеру, які або зачіпають інтереси широкого кола держав чи навіть усього світового співтовариства, або ж ті, що вимагають рішучих дій на основі колективних зусиль з метою усунення загальної загрози або запобігання регресу в умовах життя людей Соколенко С.І. у монографії «Глобалізація і економіка України» зауважує: «Галузь економічної науки, яка займається ключовими планетарними проблемами сучасності і майбутнього людської цивілізації, одержала назву «глобалістика».

Висування глобалістики на передній план було пов'язане з необхідністю осмислення протиріч, що загострилися до цього часу, і інших проблем глобального масштабу. Сам термін «глобальні проблеми» уперше з'явився на Заході в 60-і роки ХХ століття, там же вперше була дана їхня сучасна інтерпретація. Західні вчені намагалися за допомогою природничо-наукових методів і комп'ютерної техніки відповісти на питання про шляхи вирішення глобальних проблем, що призвело до появи глобального моделювання. Його ініціатором став Римський клуб, до якого сходять перше, вузьке розуміння предметного поля глобалістики, що окреслює його межі вивченням глобальних проблем. Воно ґрунтувалося на застосуванні глобальних підходів до масштабних, комплексних світових проблем, що відбивають зростаючу взаємозалежність усіх країн світу, з акцентом на довгострокові наслідки цих проблем. Глобалістика представлялася в основному як актуальний напрямок наукових досліджень глобальних проблем сучасності. Процес глобалізації охоплює різні сфери світової економіки, а саме:

- зовнішню, міжнародну, світову торгівлю товарами, послугами, технологіями, об'єктами інтелектуальної власності;
- міжнародний рух чинників виробництва (робочої сили, капіталу, інформації);
- міжнародні фінансово-кредитні і валютні операції (безвідплатне фінансування і допомога, кредити і позики суб'єктів міжнародних економічних відносин, операції з цінними паперами, спеціальні фінансові механізми і інструменти, операції з валютою);
- виробничу, науково-технічну, технологічну, інжинірингову і інформаційну співпрацю.

Базуючись на дослідженнях відомих вчених в галузі глобалізації, можна констатувати, що сучасна глобалізація світової економіки виявляється в таких процесах:

- поглиблення, перш за все, інтернаціоналізації виробництва, а не обміну, як це мало місце раніше;
- поглиблення інтернаціоналізації капіталу, що полягає у зростанні міжнародного руху капіталу між країнами, перш за все, у вигляді прямих інвестицій;
- глобалізація продуктивних сил через обмін засобами виробництва і науково-технічними, технологічними знаннями;
- формування глобальної матеріальної, інформаційної, організаційно-економічної інфраструктури, що забезпечує здійснення міжнародної співпраці;
- посилення інтернаціоналізації обміну на основі поглиблення міжнародного поділу праці, зростання масштабів і якісної зміни характеру традиційної міжнародної торгівлі;
- збільшення масштабів міжнародної міграції робочої сили. Вихідці з бідних країн знаходять застосування як некваліфікована або малокваліфікована робоча сила в розвинених країнах;
- інтернаціоналізація тиску виробництва і споживання на навколишнє середовище, що викликає зростання потреби в міжнародній співпраці, спрямованій на розв'язання глобальних проблем сучасності.

Римський клуб

Римський клуб був заснований 6-7 квітня 1968 року в Римі. Ініціатором створення був італійський майстер Ауреліо Печчеї, котрий сумісно з генеральним директором з питань науки ОЕСР (організації з економічної співпраці та розвитку, Париж) професором фізичної хімії Олександром Кінгом, запросив у Рим близько 30 європейських вчених – соціологів, економістів фахівців природничих наук.

Ядро клубу «постійний комітет» склали шість чоловік. Це Ауреліо Печчеї, Еріх Янц, Олександр Кінг, Макс Монне (голландський експерт з міжнародних проблем), Жан Сен-Жур (експерт з питань економіки й фінансів французької футурологічної школи) і Гуго Тіманн (голова Баттелевського інституту в Женеві). Перед клубом були поставлені дві основні цілі: перша – сприяти усвідомленню ускладнень, що виникли перед людством; друга – шляхом впливу на суспільну свідомість, сприяти виправленню нинішньої ситуації. Таким чином, був створений Римський клуб – міжнародна неурядова організація, що поєднує у своїх рядах учених, суспільних і політичних діячів різних країн світу. Юридично Римський клуб зареєстрований у Швейцарії. За Статутом чисельність Клубу не повинна перевищувати більше 100 чоловік.

Основні ідеї Римського клубу

Коротка характеристика для кожної мети виглядає таким чином:

- 1) Перша мета: зовнішні межі. Присутність людини на планеті, її діяльність обмежується біофізичними межами («зовнішніми межами») Землі. Отже, людина у своїй діяльності, повинна виходити з можливостей оточуючої її природи, не доводячи її до крайніх меж.
- 2) Друга мета: внутрішні межі. Ця мета вказує на те, що не тільки планета, але й можливості самої людини мають фізичні й психологічні межі. Створюючи власну культуру, цивілізацію, тобто якість штучне середовище, людина змушена з однієї сторони гранично напружувати й виснажувати внутрішні резерви свого організму, а з іншої, через недостатність навантаження йде деградація його біофізичних здатностей. Ідея цієї мети (а вона є центральною для А. Печчеї) складається в удосконалюванні людини, розкритті її нових потенційних можливостей.
- 3) Третя мета: культурна спадщина. Розвиток технологічної цивілізації веде до уніфікації культури. Тому тільки дбайливе відношення до культурної спадщини допоможе зберегти унікальність різних культур. І хоча організації типу ЮНЕСКО проводять певну роботу, але цього явно недостатньо.
- 4) Четверта мета: світове співтовариство. Інтеграція в єдине світове співтовариство дозволяє більш ефективно регулювати міжнародне життя, і отже є більш ефективним способом співіснування. Однак, таке положення справ не відповідає інтересам великих держав, а також ряду егоцентричних держав. Тому необхідно переосмислити ідею національної держави, щоб знайти шляхи для перетворення нинішньої світової системи у світове співтовариство.
- 5) П'ята мета: середовище перебування. Проблема полягає в тому, як розмістити на планеті людей, чисельність яких через кілька десятків років стане вдвічі більше нинішнього.
- 6) Шоста мета: виробнича система. Виробничому істеблішменту належить у сучасному світі ключова роль. Однак, збої в економічних механізмах, незалежно від того, що керує – ринок або план – стають все відчутніше. У чому філософські причини економічних проблем, і якою повинна бути економічна система майбутнього, щоб забезпечити безупинно зростаюче по кількості населення планети.

Назву новій науці дав німецький політолог О. Флехтхейм. У праці «Історія і футурологія» (1966) він визначає футурологію як засіб переборення «старих ідеологій». Спроби визначити контури соціальної організації суспільства майбутнього робили ще прогресивні мислителі пізнього середньовіччя Т. Мор, Т. Мюнцер, Т. Кампанелла, великі соціалісти-утопісти – Ш. Фур'є, Сен-Сімон, Р. Оуен.

У 60-70-х р. виник справжній «футурологічний бум». Економісти, філософи, соціологи починають активно прогнозувати майбутнє. Виникає низка урядових і позаурядових організацій, які займаються моделюванням і прогнозуванням майбутнього. Однією з перших таких міжнародних організацій став вищезгаданий «Римський клуб»

(1968). Більше того, 1974 року було утворено «Всесвітню федерацію досліджень майбутнього». Виникали наукові центри під егідою ООН, ЮНЕСКО. Над створенням моделей і прогнозів майбутнього працюють наукові центри при університетах, міжнародних концернах, банках. Учені намагаються осмислити економічні, екологічні, енергетичні, демографічні та інші проблеми, які постали перед людством на глобальному і регіональному рівнях.

Футурологія виникла й розвивалась як альтернатива марксизму. Не можна заперечувати і того, що вона виконувала певне соціальне замовлення. Проте заперечувати її – неправомірно. Якщо підходити з таких позицій до визначення науки, то, враховуючи історичні реалії сьогодення, можна заперечувати марксизм, як наукову теорію. У футурологічних концепціях так само, як і в теоріях трансформації капіталізму, немає єдиної методологічної основи. Футурологи обмежуються фрагментарною характеристикою суспільства, зводять до абсолюту одну його сторону, рису.

Напрями футурології

Досить умовно можна виокремити два основні напрями сучасної футурології:

- індустріальний;
- конвергентний.

Формування нової соціопланетарної реальності у світовій та міжнародній політиці.

У соціологічному аспекті соціопланетарна реальність відображає сучасний етап цивілізаційного розвитку Землі, що характеризується зростаючою цілісністю світової спільноти, становленням єдиної загальнопланетарної цивілізації. Інтернаціоналізація всієї суспільної діяльності на Землі призводить до глобалізації. Інтернаціоналізація означає також, що в сучасну епоху все людство входить до єдиної системи соціально-економічних, політичних, культурних та інших зв'язків і відносин.

Оскільки з падінням соціалістичної системи військово-революційні протистояння у світі не завершилися, можна стверджувати, що новітній етап світової громадянської війни знаходиться ще на самому початку. Дії її носять попередній характер, це всього-на-всього «розвідка боєм», промацування противника і визначення реального потенціалу сторін. Сучасна цивілізація продовжує жити в умовах реально присутньої світової революції і громадянської війни, стратегія протистояння якої змінилася. На карту вперше поставлені не ідеологічний образ майбутнього, а сама можливість його здійснення. Сьогодні як ніколи важливо не тільки вижити у світовому катаклізмі, але усвідомлено пережити його, щоб з уроків і підсумків сьогодення і найближчого майбутнього вийшла нарешті єдина, соціопланетарна громадська система, яка б практично влаштувала всіх людей у своїх основах.

Соціопланетарна реальність тісно переплітається з соціоглобальною орієнтацією – переліком тих проблем, що проглядаються сьогодні. Обумовленість космічних масштабів нашої соціопланетарної системи ставить питання про призначення людської цивілізації. Ці питання пов'язані з побудовою моделей не тільки соціально-економічного, соціально-політичного розвитку, але й моделі соціокосмічного розвитку. Моделі земного розвитку вже сьогодні безпосередньо стикаються з поки ще відкритими питаннями про пов'язаності власне земного розвитку з космічністю нашого існування: це питання про те, як підпорядковані і взаємопов'язані між собою земне життя і Космос, чого уникати, чим виміряти «Вузько земне життя» життям, роботою, існуванням людства в Космосі або «Космос» життям, роботою, існуванням людства на Землі. Ці проблеми соціоглобальної орієнтації говорять в загальному про те, якою є для всіх ціна Людського Земного Життя, а разом з цим і про розуміння, усвідомлення можливості, реальності моделі Вічного існування Людства.

Отже, соціоглобалістика – це певний спосіб бачення, перелік проблем, які необхідно вчасно ставити і помічати, щоб коригувати характер розвитку, створювати

системи загального глобального управління буттям. У цілому проблема в тій чи іншій мірі завжди була предметом філософської, а також природничо-наукової, технічної думки, мистецтва, вона пов'язана з іменами Н. Ф. Федорова, В. І. Вернадського, С.П.Корольова та ін. До постановки даної проблеми підводить саме життя, сучасні процеси соціоглобального порядку, стан і перспективи розвитку техніки, науки, культури, і в загальному – рівень розвитку нашої цивілізації.

Методологічні зміни у світовій та міжнародній політиці

Політичний процес – це сукупність різних видів діяльності суб'єктів політики, що включені в динаміку практично політичних відносин, охоплюють всі стадії функціонування політичної системи і спрямовані на досягнення політичної мети.

Упродовж багатьох століть відносини між державами визначалися силою, насильством. Наймогутніші для свого часу держави задовольняли свої інтереси за рахунок слабших. У міжнародному житті переважали ворожнеча і нестабільність. Сила була гарантом ієрархічного порядку. Імперії будувалися саме на силі й насиллі. Щоправда, з утвердженням капіталізму, інтенсифікацією міжнародних зв'язків, формуванням світового ринку, розвитком засобів зв'язку і комунікацій держави починають укладати численні міжнародні угоди з різних питань.

Війни розглядали як вивірений шлях досягнення державами своїх інтересів і цілей. Цілком законними для розширення території і збагачення держав вважали також *анексію* (насильницьке приєднання, загарбання однією державою території іншої держави) і *контрибуцію* (примусові грошові або натуральні стягнення з переможеної держави на користь держави-переможця).

Право держав на задоволення своїх інтересів шляхом війни навіть закріплене в низці міжнародних угод. До середини ХХ ст. війну вважали звичним способом розв'язання суперечок між державами. Докорінні зміни, що відбулися у світі в середині ХХ ст., змусили світову громадськість, найвпливовіші держави визнати згубність розв'язання міжнародних конфліктів збройним, насильницьким шляхом.

До таких глобальних змін належать:

- деідеологізація міжнародних відносин;
- розосередження влади в світовій політиці;
- перехід від конфронтації до партнерства і співробітництва;
- демократизм і гуманізм світової політики;
- розширення міжнародних відносин;
- прискорення темпів економічного і технічного прогресу не тільки в розвинутих країнах, а й країнах, що розвиваються;
- небувале посилення взаємозв'язків і взаємозалежності континентів і країн;
- перетворення світу на цілісну систему.

Попри те, що людське суспільство складається з понад 230 держав, які різняться суспільним ладом, традиціями, віруваннями, рівнем економічного і культурного розвитку, національними і державними інтересами, світ постає як взаємозалежна цілісність. Між країнами відбувається активний обмін продукцією, сировиною, технологією, культурними надбаннями. Прискорення всебічного розвитку сучасних країн багато в чому зумовлене посиленням всебічних контактів, взаємозв'язків між ними. На відміну від внутрішньополітичного життя кожної держави, міжнародні відносини не мають єдиного центру управління. У цій сфері практично діють стільки регулюючих центрів, скільки є учасників міжнародних відносин, а це переконує в тому, що головну роль в міжнародних стосунках мають відігравати переговори, співробітництво, взаємодія.

Поруч із поняттям «міжнародні відносини» в політології застосовується і більш інтегральна категорія «міжнародна політика», чи «світовий політичний процес». «Суть міжнародної політики ідентична внутрішній політиці. І внутрішня, і зовнішня політика – це боротьба за силу...», – писав в свій час Г. Моргентау.

Міжнародна політика – це сукупна цілеспрямована діяльність народів, держав, їхніх інститутів, соціальних спільнот, об'єднань громадян у сфері міжнародного життя.

Міжнародна політика базується на таких принципах:

- невторчання у внутрішні справи інших держав;
- рівноправ'я;
- повага суверенітету;
- добросовісність у виконанні державами взятих на себе міжнародних зобов'язань.

Суб'єктами політичного життя світового політичного процесу є:

- національні держави;
- організації регіонального, міжрегіонального, міждержавного характеру (Європейський Союз);
- міжнародні урядові організації та їх органи (Організація Об'єднаних Націй, Європейський парламент);
- недержавні суспільно політичні, громадські організації (Міжнародна організація охорони здоров'я).

За останні роки на міжнародному рівні розроблено чимало важливих соціальних програм, договорів і угод у галузі економічного і політичного співробітництва, у гуманітарній сфері. З процесом демократизації та гуманізації міжнародних відносин пов'язаний процес демілітаризації, який передбачає не тільки роззброєння, а й ліквідацію воєнно-політичних блоків, конверсію науки і невоєнної промисловості, що виконує воєнні замовлення, перебудову свідомості людей (особливо політичних лідерів, працівників політичних і управлінських структур) на засадах гуманності й миролюбності.

У світовій політиці почали формуватись якісно нові принципи міжнародних відносин, які передбачають:

- суверенну рівність держав;
- незастосування сили або погрози силою;
- непорушність кордонів;
- територіальну цілісність держав;
- мирне врегулювання суперечок;
- невторчання у внутрішні справи;
- повагу прав людини і основних свобод;
- співробітництво між державами;
- сумлінне виконання обов'язків з міжнародного права.

Головним міжнародно-правовим документом сучасності, в якому визначені основні принципи міжнародного права, передбачені заходи щодо їх дотримання, є Статут Організації Об'єднаних Націй, прийнятий 1945 р. 50 державами-засновниками ООН. Статут визначає цілі ООН:

1. Підтримувати міжнародний мир і безпеку і з цією метою застосовувати ефективні колективні заходи для запобігання й усунення загрози миру і придушення актів агресії або інших порушень миру.
2. Розвивати дружні відносини між націями на основі рівноправності й самовизначення народів.
3. Здійснювати міжнародне співробітництво щодо розв'язання міжнародних проблем економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру і в заохоченні розвитку поваги до прав людини і основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії.
4. Бути центром узгодження дій націй у досягненні цих загальних цілей.

Нині ООН зосереджує свої зусилля на забезпеченні узгодженої та надійної системи міжнародного миру і безпеки. Найважливішим її органом є Рада Безпеки, яка концентрує у своїх руках всю політичну владу. Згідно зі ст. 39 Статуту Рада Безпеки визначає існування загрози мирові, порушення миру або акту агресії і дає рекомендації або вирішує, яких заходів слід вжити для підтримання або відновлення міжнародного миру і безпеки.

Занепад категорій «держава», «нація», «суверенітет», «національні ринки»

1. Національні ринки. Ринок формується у ході становлення товарного виробництва і є його неодмінним та найважливішим елементом. Отже, причини існування ринку криються у причинах товарного виробництва.

Національний ринок – це сукупність соціально-економічних відносин, що виникають у сфері обміну внаслідок купівлі-продажу товарів, капіталу, послуг, робочої сили.

Функції ринку:

1. Ринок є важливою формою суспільного відтворення, що забезпечує його безпосередність і опосередковує зв'язок між виробництвом та споживанням. Цю функцію ринку розкриває формула економічних відносин за умов товарного виробництва «виробництво – обмін – розподіл – споживання».
2. Ринкові відносини пов'язують економічну систему суспільства в єдине ціле.
3. За допомогою ринку здійснюється контроль споживачів за виробництвом. Саме акт реалізації товарів означає, що вироблено не тільки споживчу вартість, а й що зроблені затрати праці визнані суспільством.
4. Ринок справляє стимулюючий вплив на економіку, оскільки спонукає виробників до прискорення науково-технічного прогресу та економії Часу.
5. Ринок виконує регулюючий вплив на економіку, оскільки сигналізує про порушення необхідних пропорцій між обсягом суспільних потреб у певних товарах та обсягом їхнього виробництва, а отже, про необхідність перерозподілу ресурсів і праці між галузями та видами виробництва. Таким чином, економічна роль ринку полягає не лише у забезпеченні грошового та товарного оборотів, а й у забезпеченні життєдіяльності сучасної економічної системи. Ринок є важливим елементом організації господарського механізму, забезпечує практичну перевірку економічних рішень держави, дає оцінку результатів господарювання.

Сучасний національний ринок характеризується складною структурою. Елементами сучасного національного ринку є такі ринки: предметів споживання; засобів виробництва; платних послуг; робочої сили; капіталів; валюти, грошей, цінних паперів; науково-технічних розробок та інформації; нерухомості. Деякі з названих основних структурних елементів ринку можуть бути об'єднані у більші підсистеми, наприклад, ринки предметів споживання та послуг формують споживчий ринок. Останній разом з ринками засобів виробництва, а також науково-технічних розробок та інформації утворюють товарний ринок. Фінансовий ринок складається з ринку капіталів, цінних паперів, грошей, валюти, кредитів. Національний ринок можна визначити як сукупність окремих сегментних ринків у їхній взаємодії та залежності. Суб'єктами національного ринку виступають усі макроекономічні суб'єкти: держава, підприємства, домашні господарства, закордон.

2. Суверенітет. Семантичне оформлення терміном «суверенітет» (у перекладі – верховна влада) певного політико-правового статусу національної держави і суспільства, що утворило її, зводить це поняття у найбільш загальному вираженні до незалежності його носіїв в ухваленні і втіленні в життя політичних постанов, що стосуються їхніх внутрішніх і зовнішніх справ.

Відповідно розрізняють суверенітет внутрішній – верховенство, єдність та неподільність, тобто повнота державної влади всередині країни, і зовнішній – повна свобода держави від іноземного втручання в її внутрішню і зовнішню політику. Національний суверенітет як повнота владних функцій держави має абсолютний характер, не ділиться та не передається, за винятком добровільної згоди на це держави та громадян. Будучи політико-правовою категорією, суверенітет при цьому перебуває у прямій залежності від стану тих суспільних сфер, якими забезпечується ресурс його захисту і зміцнення, насамперед економічної, оборонної, духовної, культурної, комунікативної та інших.

У сучасному світі зазіхання на національний суверенітет найчастіше здійснюється каналами економічного тиску, що вимагає від держав приділяти особливу увагу

зміцненню своєї конкурентоспроможності як здатності самостійно вирішувати свої життєво важливі проблеми, як право і можливість державної влади ухвалювати і практично втілювати в життя рішення, якими реалізується економічний інтерес суверенного суб'єкта. При цьому нижньою межею економічного суверенітету держави є її економічна безпека, а верхньою – конкурентоспроможність її економіки. Треба мати також на увазі, що у майбутньому суверенітет держав у певних сферах (насамперед в економічній) буде звужуватися, а в деяких (етномовній, культурній, соціальній) навпаки – розширюватися.

Суверенність (похідне поняття від терміну «суверенітет») забезпечується застосуванням міжнародно-правових засобів – поточної дипломатії, союзницької підтримки, участі в міждержавних об'єднаннях, у крайніх випадках – збройної сили. Найбільш розповсюдженим засобом зміцнення національної суверенності є так звана колективна суверенність – передавання державами-учасниками міжнародних об'єднань частини своїх компетенцій керівним союзним інституціям. Зокрема, сучасна трансформація національного суверенітету в частині обсягів повноважень, що залишаються за державною владою, пов'язана у т. ч. з глобальним рухом за права людини, складовою частиною якого є приєднання держав до відповідних міжнародних пактів разом із зобов'язанням виконувати не тільки їх положення, а й рекомендації наддержавних інституцій, утворених для контролю за їх імплементацією у національних державах. Найбільш розповсюдженою формою колективної суверенності є участь у міжнародних альянсах та міжнародних організаціях з наддержавними координаційними центрами або співпраця з ними, участь у міжнародних конвенціях. Виходячи з цього, суверенітет сучасних національних держав, особливо новоутворених, визначатиметься здатністю та вмінням державної влади утримувати баланс між добровільним обмеженням атрибутів суверенності і життєво важливими національними інтересами; в іншому випадку, невиконання таких зобов'язань призводить до занепаду суверенітету як такого.

3. Нація – це народ, який створив собі залежний від нього уряд і має в своєму розпорядженні територію, межі якої більш-менш поважаються іншими націями. Іншими словами, нація – це народ, організований в державу. Однак є ще одна визначальна ознака нації – наявність національної економічної системи (економічні зв'язки всередині однієї держави, засновані на поділі праці і галузевій спеціалізації окремих районів країни). Перші нації виникли в 17-19 століттях в Європі в період зародження товарно-грошових відносин і складання товарного виробництва. Нація має ряд ознак:

- 1) Етнічна спільність (культура, мова, спосіб життя, побут) – етнічна спільність своїм корінням сягає в рід і плем'я, коли існував кровний родинний зв'язок між членами громади. З ростом населення і розвитку між людьми зв'язків і відносин родова громада змінилася сусідською. Головною ознакою спільності людей стала не спорідненість, а спільність території, в межах якої склалися зв'язки і відносини, формувалася система цінностей, мова і культура. Кровний зв'язок змінився етнічною спільнотою як нагадуванням про те, що колись всі представники цього народу були родичами.

Національна самосвідомість – віднесення людиною себе до тієї чи іншої національної спільноти. Якщо народ не усвідомлює себе нацією, то незважаючи на етнічну спільність, загальну територію, економіку, наявність держави, він не є нацією в повному розумінні цього слова. Наприклад, німці після поразки у Другій світовій війні перестали вважати себе нацією. Вони називають себе німецьким народом, але не нацією, хоча мають всі ознаки, властивим саме цій формі етнічної спільності. І навпаки, американський народ усвідомлює себе нацією, незважаючи на те, що не володіє національною однорідністю. Таким чином, про націю як реально існуюче явище можна говорити тільки в разі наявності у людей національної самосвідомості. Якщо ж національна самосвідомість відсутня, то можна говорити про загальне етнічне походження, але не більше. Про наявність національної самосвідомості можна судити за такими ознаками:

- знання історії свого народу (етнічна пам'ять);
- знання і повага національних звичаїв, свят, традицій;
- знання мови свого етносу;
- почуття національної гідності та національної гордості.

Національна самосвідомість дозволяє відчувати себе несхожим, що відрізняється від інших, і в той же час відчувати себе приналежним до певного соціального цілого – до етнічної групи, до нації. Національна самосвідомість здатна захистити людину від почуття беззахисності і самотності перед лицем небезпек сучасного світу – ядерної загрози, екологічних проблем, нових невідомих хвороб.

4. Держава. Держава – унікальний витвір людської цивілізації. Протягом всього свого життя людина залежна від держави, адже вбачає в останній оплот захисту своїх прав та свобод. Як плату за це держава ставить до людини вимоги щодо дотримання певних, не завжди легких правил та норм (від обов'язку сплачувати податки до, наприклад, обов'язку проходження строкової військової служби). У той час, коли всі інші елементи політичної системи можуть за різних умов з'являтися і зникати, виконавши свої функції, держава є необхідною на всіх етапах розвитку людства, виступаючи об'єднуючим елементом, що узгоджує різноманітні суспільні інтереси заради злагодженого вирішення загальних справ та поступального руху вперед.

Ознаки держави визначають внутрішні й зовнішні державні зв'язки як необхідну форму існування і розвитку сучасних суспільств (Рис.1.1.).

Рис.1.1. Ознаки держави.

Властивості держави – іманентні, тобто притаманні лише їй сутнісні характеристики:

- має універсальний характер;

- виступає офіційним представником усього суспільства, основна форма політичної інтеграції при наявності його розшарування;
- покликана забезпечити основні права людини, всіх і кожного, хто знаходиться на її території;
- встановлює формально обов'язкові для всіх правила поведінки – правові норми;
- володіє верховною і самостійною владою, формально незалежною від будь-якої організації або особи;
- бере на себе обов'язок реалізації загальної волі або забезпечення загальних благ та добробуту;
- є уособленням суверенітету народу (нації), реалізує його право на самовизначення;
- має право на примус та реалізує його.

Що стосується функцій держави, то прийнято виділяти **внутрішні та зовнішні**.

Внутрішні функції:

- правотворча – творення і прийняття законів та інших юридичних норм (законодавство);
- правоохоронна – контроль і нагляд за виконанням правових норм і застосування за необхідності примусових заходів; захист прав і свобод громадян, створення умов для їх безпеки, громадського порядку тощо;
- економічно-господарська – захист економічної основи суспільства, існуючого способу виробництва, різноманітності форм власності; регулювання господарської діяльності, ринкових відносин; державне управління економікою;
- соціальна – регулювання відносин між соціальними та етнічними спільнотами, запобігання соціальним конфліктам і протистоянням та їх усунення; узгодження інтересів і потреб індивідів та соціальних груп; ефективна демографічна політика;
- культурно-виховна – регулювання і розвиток системи освіти, культури, науки, фізичної культури і спорту, виховання моральності, гуманізму, загальнолюдських та національних цінностей;
- екологічна – захист довкілля, розумне використання природних ресурсів, формування екологічної культури.

Зовнішні функції:

- оборонна – захист країни від зовнішнього нападу, посягань на територіальну цілісність держави;
- дипломатична – відстоювання і реалізація національних інтересів держави та її громадян у міжнародному житті; здійснення самостійної зовнішньої політики;
- співробітницька – розвиток економічних, політичних, культурних відносин між державами; поглиблення інтеграційних процесів на загальнолюдській, регіональній та політичній основі.

Структура держави – система органів і установ, які виконують внутрішні й зовнішні функції держави.

Вона охоплює:

- органи державної влади, які поділяються на представницькі, як правило, законодавчі (парламент);
- органи державного управління, тобто виконавчо-розпорядчі (система міністерств, відомств, адміністративні установи на місцях);
- президента як главу держави, який в керівництві державою безпосередньо взаємодіє з представницькими та виконавчо-розпорядчими органами;
- органи правосуддя, покликані забезпечити торжество законів у державі;
- контрольно-наглядові органи, до яких належать прокуратура, різноманітні контрольні відомства;
- органи охорони громадського порядку (міліція, поліція) та органи державної безпеки.

Важливе місце в структурі держави посідають збройні сили, а також надзвичайні органи, які створюються в екстремальних умовах (війна, стихійне лихо) на певний час. Компетенція і повноваження надзвичайних органів зумовлюються конкретними цілями і завданнями, задля яких вони створюються. Складовою системи державних органів є виправні заклади тощо. Державні органи суттєво відрізняються від органів недержавних, громадсько-політичних організацій. Тільки державні органи в межах своєї компетенції виступають офіційними виразниками інтересів усього суспільства. Вони наділені повноваженнями, що дають змогу діяти не тільки завдяки засобам переконання, а й державного примусу.

Кожен із цих аспектів є важливими ознаками недоторканості держави, порушення яких призводить до протистоянь всередині країні, а їх відсутність – до занепад держави в цілому.

Агенти глобалізації: «великі» світові держави.

У сучасному світі суверенні держави незалежно від їх розмірів, економічної потужності, військових можливостей та 48н. юридично рівні між собою, тобто володіють рівними правами брати участь у міжнародних договорах, мати власний голос на Генеральній Асамблеї ООН. Ці права гарантує всім державам Статут ООН. Інша справа – політичний вплив. Тут існує складна ієрархія між державами. Нагорі цієї ієрархічної піраміди знаходяться великі держави.

Велика держава – держава-лідер, здатна надавати найвищий за критеріями свого часу вплив на міжнародне життя (на глобальному або регіональному рівні) і в силу цього володіє глобальною або регіональною сферою впливу. У колі лідерів може бути своя ієрархія: від наддержав (першим прикладом 48н.48до полюс48ті була Римська імперія, далі, в біполярний період і період холодної війни – СРСР і США, зараз – США) і глобальних великих держав до регіональних лідерів. Кількість великих держав у міжнародній системі може коливатися, як правило, не перевищуючи 5-7 держав. Наприклад, у сучасному світі до великих держав відносяться Китай, Великобританія, Франція, Німеччина, Японія.

У межах сфери впливу великих держав їх роль з точки зору інтересів малих держав неоднозначна. З одного боку, великі держави традиційно беруть під свою опіку малі країни, що знаходяться в межах їх впливу. З іншого – всі без винятку великі держави втручалися у внутрішні справи тих країн, над якими «опікувалися». Вплив великих держав базується на їх зовнішньополітичних ресурсах. Під зовнішньополітичними ресурсами розуміється сукупність факторів сили держави, які можуть бути використані для проведення цілеспрямованих дій і досягнення бажаних результатів на міжнародній сцені. Зовнішньополітичні ресурси підрозділяються на матеріальні і нематеріальні. До матеріальних відносяться наступні ресурси:

- географічні – величина території, місце розташування, значимість для транспортних комунікацій, сприятливе оточення;
- демографічні – чисельність населення, його якісні характеристики, розміщення;
- економічні;
- військові.

В клас нематеріальних входять наступні ресурси:

- політичні – ефективна держава, конструктивні відносини з провідними світовими центрами сили, участь у впливових міжнародних організаціях;
- соціальні – згуртованість суспільства, наявність усвідомленої підтримки зовнішньополітичного курсу з боку населення;
- репутаційні – можливість впливати па міжнародні процеси силою престижу, авторитету;

- ідеологічні – здатність викликати в інших держав та їх народів бажання добровільно підкорятися лідерові, прислухатися до його думки або просто імітувати його поведінку;
- культурні – здатність впливати на інтелектуальний клімат і духовне життя інших народів;
- інформаційні – ступінь залучення в глобальний інформаційний простір, можливість забезпечити власну еліту необхідною для прийняття рішень інформацією;
- наукові, науково-технічні, освітні – здатність підтримувати науково-технічний потенціал держави на рівні, що забезпечує його конкурентоспроможність у сучасній світовій економіці.

Протягом людської історії значимість різних зовнішньополітичних ресурсів змінювалася. У сучасному світі знижується роль геополітичних характеристик, кількості населення, наявності корисних копалин (проте деякі країни можуть спростувати це твердження). Зберігає, і ще довгий час буде зберігати своє значення військовий потенціал (але з настанням ядерної епохи за лідерство не воюють). Разом з тим стрибкоподібно зростає роль невійськових ресурсів – економічних, науково-технічних, інформаційних. Боротьба у світі йде не стільки за території, скільки за транспортні, фінансові, інтелектуальні потоки, за вплив на прийняття рішень в глобальному масштабі.

До настання ядерної епохи за лідерство було прийнято воювати, причому регулярно. У другій половині ХХ ст. правила боротьби за лідерство стали змінюватися, а шляхи до нього зробилися різноманітними. Класичний варіант припускав, що країна-лідер буде володіти набором кращих показників (економічних, військових, політичних та ін.) максимально з поставлених параметрів міжнародного впливу. У такій позиції закінчення Другої світової війни зустріли Сполучені Штати. До цього ж прагнув Радянський Союз. Усвідомлюючи свою слабкість у порівнянні з США, СРСР добудовував свої можливості до американських – звідси боротьба за ядерну зброю, гонка озброєнь і спроби «економічного змагання».

Лідерство США і СРСР було однотипним. Воно отруювало свідомість керівників європейських держав – Франції та Великобританії. Швидко зрозумівши неможливість конкуренції з наддержавами, обидві прагнули, проте, утриматися на позиціях класичного лідерства, зберігаючи атрибутику власних ядерних сил. За класичним шляхом утвердження глобального лідерства рухається зараз Китай.

Інша справа – ФРН і Японія. Обидві країни не мали можливості стати великими військовими державами. У цьому сенсі вони – некласичні лідери, країни, устремління яких реалізовувалися за рахунок придбання до поля можливостей, які заповнювали військову слабкість в порівнянні з двома наддержавами, а також Францією і Великобританією. Відсутність військової сили замінчалася нарощуванням економічної могутності. Цей шлях не гарантував повного успіху.

У Європі отримала розвиток ще одна нестандартна траєкторія руху до лідерства – через «об'єднання параметрів». Це був шлях перетворення в до полюс. Цим шляхом пішов Євросоюз, який намагається «прикидатися лідером». У політичному і військово-політичному відношенні він полюсом не став: мобілізаційні можливості ЄС у цілому залишилися слабкими в порівнянні з аналогічними можливостями навіть тих великих держав, що входять до нього. Однак «згусток впливу» Євросоюз все ж утворив.

Глобалізація як виклик сучасності.

Ця підтема виплаває з пункту про об'єднання різних сфер діяльності населення. У найбільш загальному сенсі під «глобалізацією» розуміють одне з найважливіших явищ сучасності – процес вищезгаданого планетарного поєднання усіх сфер людської діяльності, який охоплює виробництво, технологію, торгівлю, культуру, політичні й державні інститути. Цей процес є природним і важко стримуваним, його практично неможливо зупинити. Слід враховувати, що жодна з тенденцій суспільного розвитку не

проявляє себе ізольовано від інших, тому поширення будь-якого явища на глобальний простір означає всебічний вплив на всі прояви людського існування.

Якщо не тлумачити сутність глобалізації багатосторонньо (про це – далі), то слід визнати, що на планеті йде глобальна трансформація макросоціуму. Природа такої трансформації гетерогенна, тому вектори її спрямування та домінанти неможливо визначити однозначно. Отже, безумовно, глобалізація є викликом сучасності. Викликом відносно усіх без винятку держав і націй, економік і політик, культур і традицій; викликом, на який мусить відповісти світове учене співтовариство. Між тим доцільно розібратися у змісті, природі та особливостях глобалізаційних процесів з точки зору різних наукових інтерпретацій.

1. Глобалізація, перш за все, – це процес набуття певними тенденціями, феноменами і процесами планетарного (глобального) поширення. Прикладом цього може слугувати глобалізація капіталізму, тобто перетворення товарної економіки на капіталістичну «світ-економіку» (за І. Воллерстайном).
2. Діяльність транснаціональних корпорацій (ТНК) сьогодні є найбільш характерним проявом глобалізації у сфері ринку, ресурсів, технології комунікацій, екології. Проте, за висловом американського дослідника Т. Фрідмена, глобалізація – це «неприборкана інтеграція ринків, націй держав і технологій, яка дозволяє індивідам, корпораціям і націям державам досягати будь-якої точки світу швидше, далі, глибше й дешевше, ніж будь коли раніше. Глобалізація означає розповсюдження капіталізму, вільного ринку практично на всі країни світу». Вона має свій власний набір економічних правил, що базуються на відкритті, дерегуляції й «приватизації» національних економік з метою підвищення їх конкурентоспроможності та збільшення привабливості для іноземного капіталу.
3. Глобалізацією можна вважати набуття людством рис певної однорідності як у наслідок дії чинників конвергенції, так і через глобальну експансію найбільш розвинених країн – «цивілізаційних лідерів». Саме у цьому контексті глобалізацію нерідко порівнюють з «вестернізацію» світу, маючи на увазі вплив західного світу на решту людства. В той же час ті народи, що прагнули сліпо копіювати універсальні «технократичні тексти» західної цивілізації, поповнили, за висловом А. Тойнбі, лави «всесвітнього пролетаріату». І навпаки, там, де модернізація проходила на ґрунті національної культури із запозиченням адаптованого досвіду інших цивілізацій, виникли, наприклад, феномени «тихоокеанського прориву» Японії, Південної Кореї, Китаю, Гонконгу, Сінгапура і Тайваню. Здається, що глобалізація відбиває сутність більш широких подій взаємопроникнення, взаємоопліднення, гетерогенних, гетеротемпоральних культурних світів і традицій. І хоча С. Хантінгтон визначив цей процес як «зіткнення цивілізацій», надаючи йому вирішального значення у характеристиці світовому порядку (світовому безладу), що поступово вимальовується на наших очах, а Л. Гумільов називав «химерою» співіснування двох або більше чужинних етносів в одній екологічній ніші, проте, сьогодні таке співіснування вже слід сприймати як природне й цілком нормальне. «Чужинність» народів, етносів і країн є категорією відносною, здебільше наслідком політичних інспірацій та геополітичних зазіхань проімперські налаштованих режимів. Як здається, зовнішня дисгармонія різноманітного, мультикультурного, багатоконфесійного і багатомовного світу все ж приховує в своїй глибині плідну креативність, перспективи і життєву силу.
4. Глобалізація становить собою процес зростаючої цілісності людства, його взаємозалежності й взаємозв'язку. З одного боку, це зростання цілісності суто комунікативної природи – такого погляду дотримуються Е. Гідденс і Д. Гелд. З іншого – людство все тісніше «зціплюється» спільною долею, спільними глобальними проблемами і небезпеками. Таке розуміння бачить під глобалізацією «перетворення світового простору на єдину зону, де без перешкод переміщуються

капітали, товари, послуги, де вільно поширюються ідеї та пересуваються їхні носії, які стимулюють розвиток сучасних інституцій і шліфують механізми їхньої взаємодії». Глобалізація, таким чином, передбачає утворення міжнародного політико-правового і культурно-інформаційного поля, своєїрідної інфраструктури міжрегіональних (у тому числі інформаційних) обмінів.

5. Одним із тлумачень глобалізації, слабо розробленим у науковій літературі, є інтерпретація та застосування її як ідеологеми – певної концепції та стратегії дій, які постають ефективним засобом здійснення на міжнародній арені реальної глобалістської політики великими світовими державами. Водночас, якщо конкретні суспільства і держави будують вектори національного розвитку, то їм сьогодні необхідно визначити свою «глобальну ідентичність». Це, зокрема, вимагає від країни сформулювати і поширювати у світовому інформаційному просторі свій відповідний імідж: історичний шлях, образ її народу, національної спадщини, «життєвий проект» держави як уособлення до корінних прагнень громадян («національна мрія») та інше. Саме поняття «глобалізації» тут перетворюється на потужний інструмент переконання, риторичний засіб політики, відносно якого (на відміну від внутрішніх перетворень) практично не існує протидії.
6. Глобалізація – це, безперечно експансія, своєрідне подолання кордонів між культурами, народами і державами, яке між тим нерідко відбувається примусово, без урахування вірогідних руйнівних наслідків, думок і настроїв тих, кого «глобалізують». Агенти глобалізації (ТНК, «великі» світові держави-лідери) виходять з аксіоматичної впевненості в тому, що втягування націй і країн у глобальну комунікаційну гру, у вир всесвітнього ринку – це безперечне благо і прогрес, а чинення опору цьому – є регресом, реакцією чи злочином. Отже, у політико-культурному розумінні глобалізація репрезентує процес владного (інколи руйнівно-примусового) втягування народів і культур до всесвітнього комунікаційного загалу, вона втілює в дію зобов'язання і норми, що передбачають підпорядкування їм суверенних держав. Так, у міру глобалізації ринків і політики неоліберальна теорія прогнозує «зів'янення» суверенності окремих країн і формування нових «громадян світу», чия лояльність вже буде віддана не окремим урядам, а позадержавним структурам і утворенням — це вже свідчить про фатальні правові наслідки глобалізації.
7. Глобалізацію можна уявити як певну парадигму соціального аналізу, коли йдеться про глобальний масштаб бачення проблем, найбільш універсальний засіб інтерпретації соціальної дійсності. Якщо раніше такий спосіб мислення вважався метафористикою чи абстрагуванням, то сьогодні глобальне мислення охоплює людство як реальну, а не цілком удавану цілісність і вимогливо ставить на порядок денний питання з переосмислення глибинних сенсів, ціннісних засад соціального існування.
8. Однією з ознак сучасного світу, на жаль, став також процес інтенсивної криміналізації суспільних відносин, що набуває глобального характеру. Трансформація національної злочинності у транснаціональні міжнародні форми (за умов глобалізації політичних, економічних, інформаційних і комунікативних процесів) є сьогодні невід'ємною частиною глобалізації. Це ставить перед науками кримінального циклу, як відзначає В. В. Лунєєв, нові складні дослідницькі проблеми: наприклад, усвідомлення того, як буде йти в подальшому майбутньому об'єктивний процес криміналізації соціальних відносин за умов прогресуючої глобалізації світу або як буде розвиватися сама глобалізація під впливом злочинності, що інтенсивно зростає.

Глобалізація злочинності

Транснаціональна злочинність наскрізно пов'язана з різними складовими глобалізації: це значить, що економічні, соціальні, культурні й спортивні, екологічні та

інші аспекти глобалізації можуть бути криміналізовані, тобто сприяти міжнародній і національній злочинності. Тому глобалізація, в аспекті криміналізації, є багатозначною; до того ж, криміногенність набагато перевищує її антикриміногенні можливості. Фахівці вказують на специфічний вплив глобалізації на процеси транснаціональної і національної злочинності, що виявляється у певних кримінологічних аспектах:

- 1) існує досить високий рівень і специфічна структура злочинності як у світі в цілому, так і в окремих країнах;
- 2) змінюється сукупність глобальних причин і умов росту злочинності та її окремих різновидів;
- 3) відбувається певна трансформація особистості сучасних злочинців;
- 4) виникають нові форми і види глобальної суспільно небезпечної діяльності;
- 5) поширюється, на жаль, специфічна сфера злочинного у кримінальному законодавстві країн;
- 6) відбувається активна транснаціоналізація злочинності, особливо організованої та терористичної;
- 7) відповідно йде розширення міжнародного співробітництва у боротьбі з транснаціональною злочинністю;
- 8) на змісті й організації заходів із запобігання та припинення злочинності також відбиваються глобальні тенденції.

Глобальний конфлікт цивілізацій

Глобальний конфлікт цивілізацій полягає в природі їх відмінностей, це – конфронтація цінностей або зіткнення альтернативних способів реалізації головних людських потреб. Дійсно, такий конфлікт, як правило, виявляється на ґрунті доволі реалістичних актуальних чинників: це боротьба за вплив чи території, за культурно-мовні права, дефіцит ресурсів, конкуренція систем права, захист духовних святинь чи релігійних «тотемів» тощо. Тому доцільно, мабуть, переглянути усталену парадигму конфлікту і довести: модель протистояння інтересів ефективно працює лише в межах однієї цивілізації (тобто однієї «картини світу»), адже співставити та улагодити суперечливі інтереси можливо лише в одній системі цінностей. Але при зіткненні цивілізацій необхідна інша парадигма конфлікту – модель несумісності й протистояння цінностей. Політико-правовий консенсус як шлях формування узгодженого та мирного глобального світового порядку.

Досягти політико-правового консенсусу можливо лише через гуманітарний діалог цивілізацій, який по суті своїй є взаємодією культур, що рефлектують і відштовхуються одна від одної, але кожна цивілізація поступово усвідомлює необхідність поставити під сумнів завершеність власного досвіду перед лицем іншого буття. Нещодавно європейці вважали інші цивілізації варварськими, але сьогодні, перед загрозою глобальних криз, народжених експансією західної культури, саме до досвіду несвропейських цивілізацій звертаються у каятті західні інтелектуали: так, Х. Гадамер пише, що найбільшою спокусою європейського раціоналізму був пошук універсального закінченого тексту, в якому б містився у знятому вигляді увесь досвід попередньої світової історії.

Гуманізація політичного діалогу починається з визнання суверенності волі партнера, який сприймається як рівноправний суб'єкт; отже, діалоговий принцип послідовно реалізується тільки через подолання соціокультурного егоцентризму кожної зі сторін. Кожна цивілізація має реабілітувати досвід інших культур не лише як рівнозначний, але й як такий, що розширює горизонти її власного розвитку. В наш час «гуманізувати історію, – зазначає А. Панарін, – це значить реабілітувати принцип багатоманітності суб'єктів історії на противагу монологу авангарду (гегемону), що втілював своєю волею єдино вірний варіант її розвитку».

Ідеї та інститути глобального регулювання в консенсуальний спосіб

На нашу думку, консенсуальна модель розв'язання конфлікту цивілізацій може виглядати так: взаємодія цивілізацій → спільне «поле» духовних про; блем → «сегменти»

спільних цінностей → перебудова сис; теми оцінок у кожній цивілізації = ціннісний консенсус

Фокусом формування архітектури нового глобального світового порядку може й повинна лишатися Організація Об'єднаних Націй – найбільш авторитетна і універсальна міжнародна організація, що поєднує 190 держав-членів. Під егідою ООН не лише проходять найважливіші міжнародні форуми з таких світових проблем, як оточуюче середовище, екологія людини, народонаселення, продовольча безпека, дотримання прав і свобод людини тощо. В межах Програми розвитку ООН був сформульований якісно новий підхід до аналізу й оцінки економічного та соціального і політико-правового розвитку окремих країн і світу за критеріями розвитку людського потенціалу; особливо наголосила на важливості цих проблем «зустріч у верхах тисячоліття» (вересень 2000 р.). ООН водночас є лідером низки спеціалізованих міжнародних організацій, які охоплюють важливі сфери життєдіяльності людства: Всесвітня торгова організація, Міжнародний валютний фонд, Всесвітня організація охорони здоров'я, Всесвітня організація праці, ЮНЕСКО.

Контрольні питання до лекції 8:

1. Охарактеризуйте сутність глобалізації.
2. У чому різниця між асиметричним і гетерогенним характером глобалізації?
3. Що таке глобалізація капіталізму?
4. Охарактеризувати глобалізацію злочинності.

Семестровий модуль 2

Лекція 9. Глобалізація та криза модернізму.

1. Глобальна криза модернізму (XIX-XX ст.).
2. Диференціація країн на світових лідерів. Проблеми формування глобального ринку праці.
3. Глобальні екологічні виклики сучасності.
4. Глобалізація злочинності.
5. Системна криза високорозвинутих держав світу як глобальний процес.

Глобальна криза модернізму (XIX-XX ст.).

Єдиним понятійним винятком, у якому відображалася загроза перетворення антикризових засобів на причини появи наступних кризових явищ, є поняття «кризовий синдром модернізації», введене в науковий ужиток колективною працею «Crises and Sequences in Political Development» (1971) під загальною редакцією Л. Біндера. Ця робота стала сьомим томом досліджень політичного розвитку, здійснених під протекторатом Комітету з порівняльної політології. Перш за все зазначимо, що метою колективної праці «Crises and

Sequences in Political Development» було оголошено дослідження політичного розвитку в історичній ретроспективі засобами порівняльної політології. Авторами окремих розділів виступили Дж. Коулмен, Дж. Ла Паломбара, Л. Пай, С. Верба, М. Вейнер. Потрібно вказати, що всі ці автори були добре відомими в науковому співтоваристві завдяки серії досить успішних порівняльних досліджень.

Важливим для історії виникнення «кризового синдрому модернізації» є те, що кожен з авторів колективу збірки виокремлював проблемні зони залежно від розгляду своєї теми та мети дослідження. Так, Л. Біндер обґрунтовував необхідність розширення змісту поняття «модернізація» засобами пошуку історичних прикладів вдалого «осучаснення». Більше того, він висунув питання про врахування при дослідженні модернізації «залежних» та «незалежних» умов, які можуть вплинути на її успішність. Наприклад, для базової (європейської) моделі модернізації, на думку Л. Біндера, характерним стало поєднання залежності ціннісної системи від політики та незалежності від зовнішнього політичного середовища.

Рух до сучасності Л. Біндер пов'язував із наявністю проблем у сферах:

- 1) ідентичності (релігійної, етнічної та підданської);
- 2) легітимності (як іманентного ресурсу політичної системи);
- 3) політичної участі – еліт і мас (від сім'ї до груп);
- 4) розподілу між статусом і привілеями, контролю над управлінням;
- 5) ступеня адміністративного охоплення та легального поширення (включення в соціальну систему).

Загалом Л. Біндер обстоює позитивне уявлення про модернізацію, яка, незважаючи на певні труднощі, є процесом, що потенційно може консолідувати суспільство через повноцінну політичну участь. Таким чином, модернізація – це те, що реально може зробити соціальне життя кращим.

Дж. Коулмен, навпаки, зосередився на аналізі модернізації як процесу, що, по-перше, сприяє структурній диференціації та, по-друге, підпорядковується імперативу досягнення політичної рівності. І, по-третє, запускає інтегративні здібності політичної системи та позначає її адаптаційний потенціал. З цієї позиції надуманими виглядали претензії на однотипність модернізацій та виокремлення її норми. Більше того, поставали проблеми:

- 1) приховування величезних розбіжностей у політичному розвитку;
- 2) подання відмінностей між традицією й сучасністю як незворотних та однолінійних.

Один з найвідоміших дослідників теорії модернізації Ч. Тіллі, вдаючись до аналізу колективної праці, описує множину криз як послідовне розгортання таких проблем: проникнення, поширення, участі, ідентичності, легітимності та розподілу – причому кожен етап зумовлював відповідні антикризові дії. Подолання «кризи проникнення» передбачалося засобами:

- закладення поля адміністрування заради ресурсної мобілізації;
- створення республіканського порядку;
- координування колективних дій через розвиток інфраструктури, зародження активності, захист акцій протесту.

Наступну проблему – «кризу поширення» – пропонувалося вирішувати впровадженням правових відносин, які врівноважували б вплив різних державних і недержавних секторів національної спільноти. Перемога над «кризою участі» вбачалася в поширенні суспільної толерантності до непривілейованих страт населення та забезпеченні прав організованої опозиції. Припускалося, що розвиток медіа та агенцій із соціалізації майбутніх громадян у національну спільноту (підкреслювалася роль школи в інституціоналізації ритуалів, символів, міфів) може подолати «кризу ідентичності». Зусилля щодо забезпечення лояльності та пошани до існуючих у політичній системі інститутів мало б сприяти подоланню проблеми легітимності. Виокремлення «кризи розподілу» акцентувало увагу на необхідності заснування як соціальних установ, так і служб безпеки з обов'язковим створенням трансферів між багатими та бідними.

Міграція, виробництво і технократія

1. Міграція. Міжнародна міграція трудових ресурсів слабо впливає на перерозподіл доходу у світовому господарстві і тим більше на вирівнювання рівнів економічного розвитку. Робоча сила дотепер залишається немобільним фактором виробництва в порівнянні з капіталом, що переміщається у світовій економічній системі більш вільно.

Міжнародну міграцію викликають причини економічного і політичного, військового порядку. Перші носять більш-менш постійний характер, другі зв'язані з координальними політичними подіями в окремих країнах, а також з війнами, що породжують змушених мігрантів-біженців, переміщених облич.

Змушена міграція. Хоча змушені міграції населення і викликаються причинами позаекономічного порядку, вони теж ведуть до перерозподілу трудових ресурсів між країнами, що впливає на розвиток економіки як країн еміграції, так і країн імміграції. У післявоєнний період більш великі міграційні потоки були зв'язані, із установленням нових

державних кордонів, виникненням світової системи соціалізму і крахом колоніальної системи. Так, наприклад, за Потсдамською угодою трьох держав – СРСР, США і Великобританії східна границя Німеччини пройшла по лінії Одер-Нейсе, і німецьке населення, що проживало раніше на схід цієї лінії, а також у країнах Центральної і Південно-Східної Європи, було в переважній більшості переселено на території тодішніх НДР і ФРН. У Східній Азії в Японію було переселено близько 6 млн. чоловік, головним чином з Китаю і Кореї.

2. Виробництво і технократія. Технологічний детермінізм (більш загальна назва технократичних концепцій) – це сукупність уявлень, об'єднаних постулатом про визначальну роль техніки і технології в суспільному розвитку. Якщо в марксистській визначальними вважаються виробничі відносини, то в технократичних концепціях за головний критерій прогресу береться інший елемент способу виробництва – виробничі сили (а точніше – рівень розвитку техніки і технології).

Методологія технократичних концепцій

1. За основу береться лінійна, ескалаторна схема історичного процесу. Провідною тенденцією вважається прогрес.
2. Критерій виділення шаблів прогресу – рівень розвитку матеріального виробництва, який визначається рівнем розвитку техніки і технології, як бази суспільного виробництва
3. Підкреслюється величезна роль науки, освіти, інформації в розвитку суспільства.
4. Технократія (лат. *techno* – ремесло, *kratos* – влада; влада ремесла, техніки) – ідея про можливість влади, заснованої на знаннях, компетентності; про можливість заміни політичних рішень раціонально-технологічними. Головним суб'єктом розвитку суспільства (принаймні в майбутньому) називаються інженери і вчені.
5. Для цих концепцій характерний науково-технічний і соціальний оптимізм, заснований на упевненості, що всі людські проблеми можна вирішити технічними засобами. Ці концепції відкриті в майбутнє, у них сильний прогностичний елемент.
6. Для технократичних концепцій характерна ідея конвергенції. Конвергенція – це стирання граней між суспільствами з різними політичними і ідеологічними системами. Вважається, що чим вище рівень розвитку суспільства, тим більше вони тяжіють до співробітництва і однаковості (наприклад, загальний ринок, загальна інформаційна мережа).

3. Посилення бюрократії та «повстання мас» за Ортегою-і-Гассетом. У мислительній традиції людства проблеми еліти розглядалися, зокрема, Конфуцієм, Платоном, Арістотелем, Н.Макіавеллі, Ф.Ніцше, З.Фрейдом, П.Сорокіним, Х.Ортего-і-Гассетом. У вітчизняній суспільній думці елітологічні розвідки були здійсненні В.К.Липинським та Д.І.Донцовим. У наукових студіях бюрократію як таку не завжди відносять до елітної групи суспільства. Так, зокрема, часто еліту розглядають як вищий прошарок державної влади – політиків та вищих державних службовців. У цьому випадку до адміністративної еліти зачисляють лише верхній ешелон бюрократії, осіб, що займають керівні посади в органах державного управління. Однак, якщо сповідувати більш широкий підхід до визначення еліти, то крім вищого шабля елітної адміністративної ієрархії (управлінці, що приймають рішення загальнонаціональної значимості), існує ще середній (управлінці середньої ланки) та нижчий (розгалужений бюрократичний апарат) шаблі. Іноді бюрократичну еліту (чиновників державного апарату) виокремлюють (поряд з економічною, військовою, ідеологічною та політичною елітами) як сегмент правлячої еліти.

Як відомо, існує два кардинальних підходи до виокремлення еліти – функціональний та ціннісний. Згідно з функціональним підходом до еліти належать ті люди, чії позиції дозволяють їм піднятися над оточуючими та приймати рішення зі значимими наслідками. Ціннісний підхід розглядає еліту як модель гідності. Іншими словами, згідно з функціональним підходом еліта – це ті, хто править, а згідно з ціннісним – ті, хто гідний правити.

Диференціація країн на світових лідерів. Проблеми формування глобального ринку праці.

«Золотий мільярд» – вираз-термін, яким позначають населення розвинутих країн з достатньо високим рівнем життя в умовах обмежених ресурсів. У статті «Якщо деградує середовище мешкання. Мрія про «Золотий мільярд»» Рудольф Баландін писав:

«.. Так вже вийшло, що про цей самий мільярд обраних я почув у кінці вісімдесятих, працюючи в одній із наукових груп, яка готувала екологічну концепцію доповіді тодішньому керівнику СРСР до наради у Ріо-де-Жанейро. На одному із засідань виступив академік Нікіта Моїсєєв. Він... повідомив, що вихід із глобальної екологічної кризи, яка насувається, перш за все, в обмеженні народжуваності і доведення числа землян до одного мільярду.

– Одного мільярду кого? – спитав я.

– Одного мільярду найгідніших людей. Саме стільки може існувати в біосфері, не руйнуючи її... Але це будуть найкращі люди, золотий мільярд...»

За словами Сергія Кара-Мурзи, золотий мільярд споживає левову частку всіх ресурсів на планеті. Якщо хоча б половина людства почне споживати ресурси в такій кількості, їх очевидно не вистачить. Перший закон народонаселення сформулював Томас Мальтус у книзі «Досвід про закон народонаселення у зв'язку з майбутнім удосконаленням суспільства» (1798).

За даними ООН, сировини й енергії вистачить (за оптимального використання) лише на 1 млрд чоловік. Не випадково, що до золотого фонду «одного мільярда» належать такі країни, як США, Японія, країни ЄС та ін., в той час як 4/5 населення Землі з Азії, Африки, пострадянського простору, Латинської Америки, що володіють основною масою сировини й енергії, витіснені з «місця під сонцем» і насправді є сировинними колоніями зазначених країн. Американський дослідник Френсіс Фукуяма поділяє народи на історичні і постісторичні. Якщо для перших можливі конфлікти і голод, то других можуть тривожити лише теми нудьги і духовної порожнечі постісторичного буття. Теоретик «відкритого суспільства» включає в обрані – постісторичні народи. До історичних відносяться чотири мільярди людей, що живуть на грані існування, тобто 2/3 населення планети. Під егідою ООН за останні десятиліття розроблена різностороння концепція сталого розвитку суспільства й економіки. Для ефективного функціонування цієї системи достатньо 20% найкваліфікованіших працівників, вчених та спеціалістів планети. Вони, в основному, уже інтегровані країнами «золотого мільярда».

На думку С. Кара-Мурзи золотий мільярд, як концепція, пропонує маніпулювання суспільною свідомістю для збереження стійкого зросту у країнах золотого мільярду – і відключення сировинних додатків від можливості незалежного розвитку, самостійного проникнення на капіталістичний ринок, від інформаційних, технологічних та фінансових можливостей так званого «цивілізаційного світу».

Проблематика регіональних диспропорцій та співвідношень «центр – периферія» привернула увагу науковців ще на початку ХХ ст. та до сьогодні залишається актуальною. Зокрема, важливим та актуальним завданням з огляду на об'єктивність процесів децентралізації, урбанізації та метрополізації є встановлення вектора впливу та інтенсивності взаємодій у системі «центр – периферія» на рівні «обласний центр – райони області». Це дозволить врегулювати взаємовідносини між «ядром» (обласним центром), його приміською зоною, напівпериферійними та периферійними районами, прийняти відповідні управлінські рішення задля активізації стимулюючої ролі обласного центру як «точки росту» і продуцента інноваційних трансформацій в просторовому аспекті через наявний фінансово-економічний, людський, науково-освітній, транспортний, інфраструктурний тощо потенціали.

Обласні центри – це потужні ядра для навколишньої території (області), які одночасно і концентрують, і генерують масштабні фінансово-економічні, соціокультурні, матеріальні, людські, інформаційні та ін. потоки. Будучи фактично найбільшими містами України в контексті як територіальному, так і за щільністю населення, вони виступають

місцем перерозподілу та акумулювання прибутку, проживання найбільш заможної частини населення регіону, полюсом влади, багатства, а відтак, і надспоживання.

Виступаючи каркасними елементами територіальної організації суспільства, обласні центри з одного боку «висмоктують» ресурси прилеглої території (районів області), поглиблюючи соціально-територіальну сегрегацію, а з іншого – залучають ці території до процесів модернізації та ринкових обмінів, стимулюючи реновацію периферії, інтегруючи локальні господарські комплекси і системи розселення.

Напівпериферійні та периферійні райони області в міру їх віддаленості від міст-обласного центра характеризуються деяким зниженням рівня соціально-економічного розвитку, порівняно із «ядром» чи приміською зоною. Важливими суспільними організаціями на зазначених рівнях є міста обласного значення. Їх окреме виділення вважаємо необхідним з огляду на більшу концентрацію тут умов і ресурсів розвитку, транспортно-комунікаційних коридорів та мереж, інтелектуального капіталу тощо, порівняно з іншими напівпериферійними та периферійними територіями. Крім того, міста обласного значення характеризуються вищою абсорбційною здатністю до сприйняття позитивних імпульсів розвитку, генерованих обласним центром.

Таким чином, названі вище суспільні системи фактично є «місцевими» осередками конкурентоспроможності, споживання та конвергенції.

Отже, резюмуючи вище сказане, вважаємо, що у системі «центр – периферія» на рівні «обласний центр – територія області» можна простежити три ключові сфери взаємодій (рис. 1):

- 1) обласний центр (ядро) ↔ приміська зона. При цьому, якщо ядро має чіткі географічні/просторові
- 2) межі, то для приміської зони вони доволі умовні (на рис. 1 відповідно позначено прямою та кривою лінією). Даний тип взаємодій характеризується щільними взаємовпливами між розвитком відповідних територій, при цьому чіткі причинно-наслідкові взаємозв'язки встановити важко;
- 3) обласний центр (ядро) ↔ напівпериферійні райони. При цьому, останні характеризуються умовністю географічних/просторових меж (на рис. 1 позначено кривою лінією). Поряд із достатньо сильним впливом «ядра» на напівпериферію, чималий вплив на розвиток останньої чинять і «місцеві точки росту» (зокрема, міста обласного значення). Напівпериферійні райони впливають на «ядро» менш інтенсивно, порівняно із приміською зоною;
- 4) обласний центр (ядро) ↔ периферійні райони. Вплив «ядра» на периферію дещо нижчий, ніж на приміську зону та напівпериферію. Вищий рівень впливу та стимулюючу роль у розвитку периферійних районів відіграють «місцеві точки росту», якими, як правило, є міста обласного значення. Периферійні райони впливають на «ядро» менш інтенсивно, порівняно із приміською зоною та напівпериферійними районами.

Глобальні екологічні виклики сучасності.

Забруднення навколишнього середовища антропогенно відбувається в різних формах: контамінації (насичення середовища інертними матеріалами); інтоксикації (насичення хімічно активними субстанціями); радіаційного забруднення (радіонукліди); електромагнітної детеріорації; деструкції (порушення природних структур) та ін. Нині виокремлюється три глобальні тенденції: зміна складу атмосфери; посилення «парникового ефекту»; потепління клімату, що може призвести до розтавання льодів і катастрофічного підвищення рівня океану; забруднення навколоземного космосу залишками космічних апаратів.

Системна екологічна криза спричинена різким загостренням суперечностей між людською діяльністю і природними процесами внаслідок надмірного і не контрольованого впливу на природу з боку суспільства. Негативні наслідки цього впливу проявляються в порушенні природних процесів і екологічних зв'язків, у забрудненні навколишнього середовища, вимиранні представників флори й фауни і, нарешті, у

поширенні відхилень у розвитку і масових захворювань, що поставило під загрозу існування біосфери і самих людей.

Екологічна безпека – складник національної та транснаціональної безпеки, що гарантує захищеність права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля та забезпечує необхідні умови для відтворення природних ресурсів шляхом моніторингу та регулювання техногенної діяльності.

Техногенна безпека – складова екологічної безпеки, яка відповідає за наслідки техногенної діяльності.

Екологічна криза – це такий стан взаємовідносин між людиною і природою, що характеризується невідповідністю соціально-економічного розвитку суспільства еколого-ресурсним можливостям біосфери (держави, регіону) та створює реальну загрозу руйнування традиційної системи життєзабезпечення.

Екологічний простір – гранично можлива інтенсивність споживання всіх природних ресурсів, при якій задля наступних поколінь не виникає загрози обмеження інтенсивності споживання цих ресурсів. Сучасна екологічна загроза має комплексний характер і обумовлена поєднанням низки екологічних проблем, які проявляються на рівнях від локального до світового.

Глобалізація злочинності.

Транснаціональна організована злочинність є результатом діяльності організованої злочинності, її трансформації, виходом за межі території однієї держави, внаслідок чого та набула міжнародних, глобальних масштабів. По суті, це один із вищих рівнів кримінальної еволюції, викоренити який практично неможливо, але цілком реально зменшити її негативний вплив на сучасну світову економіку та політику.

З огляду на необхідність розроблення ефективної системи протидії транснаціональній організованій злочинності це явище потребує ґрунтовного дослідження поняття, сутності, особливостей, структури, а також причин та умов поширення. Насамперед необхідно зазначити, що поняття про будь-яке явище набуває своєї закінченої редакційної форми внаслідок його чіткого наукового визначення. Останнє включає в себе не всі відмінні ознаки та властивості, а найбільш загальні і разом з тим істотні. Вивчаючи сутність транснаціональної організованої злочинності цілком необхідним вбачається виокремлення її характерних рис та визначення критеріїв, за якими вона відмежовується від інших подібних видів організованої злочинності, зокрема тероризму. Це є надзвичайно актуальним і має враховуватися державними органами при розробці відповідних концепцій протидії злочинності та у діяльності національних правоохоронних і міжнародних спеціалізованих структур, що займаються цією проблематикою.

У кримінально-правовому аспекті вчений І.М. Баранник розглядає транснаціональну організовану злочинність як сукупність злочинних формувань і співтовариств, що здійснюють злочинну діяльність у більш ніж одній державі, або вчиняють злочини в одній державі, але суттєва частина їх планування, підготовки та загального керівництва або контролю має місце в іншій державі, або вчиняється в одній державі організованою злочинною групою, яка діє у декількох державах, або її суттєві наслідки мають місце в іншій державі.

Наведене визначення надзвичайно подібне до визначення, яке міститься у Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року, ратифікованої в Україні у 2004 році. Аналіз змісту ст.ст. 2, 3 названої Конвенції дозволяє дійти висновку, що під транснаціональною організованою злочинністю розуміється діяльність організованих злочинних груп, що структурно оформлені в групу у складі трьох і більше осіб, функціонують протягом певного періоду часу та діють узгоджено з метою вчинення одного або декількох транснаціональних злочинів для одержання прямо або опосередковано фінансової або іншої матеріальної вигоди. При цьому злочин вважається таким, що має транснаціональний характер, якщо:

- 1) він вчинений більш ніж в одній державі;

- 2) він вчинений в одній державі, але істотна частина його підготовки, планування, керівництва або контролю мала місце в іншій державі;
- 3) він вчинений в одній державі, але за участю організованої злочинної групи, що здійснює злочинну діяльність у більш ніж одній державі;
- 4) вчинений в одній державі, але його істотні наслідки мають місце в іншій державі.

Конвенцією ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. передбачено, що держави, які приєдналися до неї, мають імплементувати її норми у національне законодавство. Необхідно також звернути увагу на те, що завдяки визначенню організованої злочинної групи як такої, що діє «з метою отримати, прямо чи опосередковано, фінансову чи іншу матеріальну вигоду», Конвенція обмежує сферу свого поширення злочинними діяннями з корисливою мотивацією, виключаючи з поняття «транснаціональний злочин» та «транснаціональна організована злочинність» політично вмотивовані правопорушення, зокрема тероризм.

Це положення має принципове значення, так як воно, по суті, розмежовує ідеологічні та інші форми транснаціональної організованої злочинності. Тобто на рівні міжнародного нормативно-правового акта, ратифікованого понад 150 державами – членами ООН, визначено, що під поняття «транснаціональної організованої злочинності» підпадають злочинні структури, які у своїй діяльності керуються насамперед прагматичними, а не ідеологічними міркуваннями.

Єдиної моделі транснаціональної організованої злочинності у світі не існує. Суб'єкти цього виду злочинності, до яких належать злочинні організації, діють у різних регіонах світу, мають свою специфічну спеціалізацію, використовують різні методи, прийоми, тактику діяльності, мають різний кількісний та етнічний склад тощо, але об'єднує їх єдина спільна мета – отримання від заняття злочинним промислом, що може поєднуватися із веденням, на перший погляд, законної діяльності, надвисокого прибутку.

Транснаціональні наркокартелі. *Наркокартель* – це кримінальна організація, що займається операціями з нелегальної торгівлі наркотиками. Рівень різниться від слабо контрольованих угод до комерційних підприємств. Термін застосовується, коли великі торгівці наркотиками домовляються про координацію виробництва і поширення кокаїну. З припиненням дії договору, наркокартелі більше не вважаються картелями, але це слово стало популярним позначенням будь-якої країни, що торгує наркотиками організації, наприклад в Афганістані, Аргентині, Болівії, Бразилії, М'янмі, Китаї, Колумбії, Домініканській Республіці, Сальвадорі, Франції, Гватемалі, Гаїті, Гондурасі, Ізраїлі, Італії, Ямайці, Японії, Лаосі, Мексиці, Нідерландах, Нігерії, Пакистані, Парагваї, Перу, Пуерто-Ріко, Таїланді, Тринідаді і Тобаго, Туреччині, Великобританії і США.

Наркокартель має наступну структуру:

- *Соколи:* вважаються «очима і вухами» свого угруповання на вулицях, нижча позиція в будь-якому наркокартелі. У сферу занять входить стеження та інформування про дії поліції, військових і конкурентів.
- *Бойовики:* озброєний загін картелю, відповідальний за скоєння вбивств, вимагання, крадіжки, кришування, захист території від сил правопорядку військових і конкурентів.
- *Лейтенанти:* займаються контролем за бойовиками і соколами на своїй території. Можуть здійснювати вбивства без дозволу начальства, але тільки низькопрофільні.
- *Наркобарони:* найвища позиція в будь-якому наркокартелі, відповідальна за нагляд над виробництвом наркотиків, призначення територіальних лідерів, висновок альянсів і організацію високопрофільних вбивств.

У наркокартелі присутні й інші групи, на кшталт виробників наркотиків і постачальників, хоча вони і не входять в первинну структуру. Також існують критичні управлінці, фінансисти і відмивачі грошей. Постачальники зброї не мають прямого відношення до логістичного пристрою картелю.

Відомі колумбійські наркокартелі:

Медельїнський кокаїновий картель – великий колумбійський наркокартель, що виник в місті Медельїн (Колумбія) – рідному місті наркобарона Пабло Ескобара.

Наркокартель Калі – колумбійський наркокартель, що існував з 1977 року по 1998 рік і займався незаконним обігом наркотиків, вимаганням, відмиванням грошей, викраденнями людей, вбивствами і незаконним обігом зброї.

Наркокартель Енвігадо – колумбійське організоване злочинне угруповання з штаб-квартирою в місті Енвігадо, департамент Антіокія.

Картель Північної долини – колумбійський наркокартель, який діяв в основному в департаменті Вальє-дель-Каука. Картель став відомий у другій половині 1990-х років, після розпаду Медельїнського картелю і картелю Калі. Останнім часом наркокартель очолювали брати Луїс Енріке і Хав'єр Антоніо Калле Серна (він же Лос-Комба), останній був екстрадований в 2012 році в Сполучені Штати.

Лос Растрохос – колумбійська організоване злочинне угруповання, створене Уїлбером Варелою, одним із лідерів ультраправих угруповань, Дієго Растрохо. Є одним з чотирьох найвпливовіших наркокартелів в країні, поряд з Народною революційною армією Колумбії Рос., Лос Урабеньос Рос. і Чорними орлами.

Міжнародний тероризм. На сучасному етапі людство зіткнулося з небезпекою міжнародного тероризму. Термін «міжнародний тероризм» використовується з 70-х рр. XX ст. У кодексі злочинів проти світу і безпеки людства ООН він визначається як «вчинення, організація, сприяння здійсненню чи фінансування заохочення агентами чи представниками однієї держави актів проти іншої держави».

Терористична діяльність у сучасних умовах характеризується такими ознаками:

- широким розмахом;
- відсутністю чітко виражених державних кордонів, наявністю зв'язку і взаємодії з міжнародними терористичними центрами та організаціями;
- жорстокою організаційною структурою, яка складається з керівної і оперативної ланок, підрозділів розвідки, контррозвідки;
- суворою конспірацією і ретельним вибором кадрів;
- якісним технічним оснащенням, яке конкурує, а то й перевищує оснащення урядових військ.

Сучасний тероризм – це потужні структури з відповідним оснащенням. Приклади Афганістану, Таджикистану, Косово, Чечні показують, що сучасний тероризм здатен вести диверсійно-терористичну війну, брати участь у масштабних збройних конфліктах. Найочевидніша ознака тероризму – насильство. Причому нерідко теракт здійснюється саме з метою продемонструвати максимум насильства, аби домогтися розголосу, уваги, резонансу в суспільстві. Демонстративність – друга ознака тероризму. Та, мабуть, найбільшу тривогу викликає вік виконавців терактів.

Серед терористичних організацій світу найвідоміші:

- *«Аль-Каїда»* (Міжнародний ісламський фронт джихаду проти іудеїв і християн або «Ісламська армія звільнення мусульманських святинь»). Створив її 1988 р. Усама бен Ладен. Мета угруповання – створення мусульманської держави в цілому світі. Налічує кілька тисяч бойовиків, підтримує зв'язки з іншими екстремістськими угрупованнями. Штаб – квартира в Афганістані;
- *«Хезбулах»* («Партія Аллаха», або «організація ісламського правосуддя», «Послідовники пророка Мухаммеда»). (Створена у Лівані 1982 р). Це радикальне угруповання налічує близько 3 тисяч членів. Має підтримку Ірану і Сирії. Її осередки створено у багатьох країнах;
- *«Об'єднані акти самооборони Колумбії»* – Ультраправа воєнізована організація, що налічує 8 тис. членів. Мета – боротися з «лівими повстанцями». Організація фінансує свою діяльність великою мірою за рахунок контрабанди наркотиків;
- *Японська релігійна секта «АУМ Сінріке»* (нині «Альф»). Створив її 1987 р. Секо Асахара 20 березня 1995 р. секта організувала газову атаку в токійському метро внаслідок якої загинуло 12 чоловік.

- «Вітчизна басків і свобода» (ЕГА). Заснована 1959 р. на початковому етапі ідеологія угруповання базувалася на марксизмі: ЕГА діє в Іспанії і на Пд. Зх. Франції. Налічує кількост членів, має суспільну підтримку в країні Басків.

Торгівля зброєю. Торгівля зброєю є широко визнаним чинником міжнародних відносин. Будучи одним з аспектів зовнішньої діяльності держави, ця сфера завжди привертала підвищену увагу світового співтовариства, потенційних конкурентів і покупців, експертів-політологів, підприємців і приватних осіб. Частка експорту озброєнь і послуг військового призначення у світовому експорті, за різними оцінками, становить від 1,5% до 2%.

Особливістю сучасного світового ринку озброєння є те, що, на відміну від попереднього десятиріччя, він характеризується не стратегічною, а більшою мірою комерційною конкуренцією. Політичні фактори, які домінували на ринку озброєння а 70-80-і роки, поступаються місцем ринковим, змінюються традиційні уявлення про торгівлю зброєю як про міждержавний імпорт (експорт) в основному великих систем ОВТ. Ця форма торгівлі вже не домінує, вона дедалі частіше витісняється новими.

Фактори, що впливають на світовий ринок зброї. Кожне виробниче підприємство, що представляє свою продукцію на світовому ринку зброї, функціонує в певному середовищі. Це середовище можна поділити на дві частини: на першу впливають неконтрольовані фактори, а на другу – контрольовані.

Неконтрольовані фактори – це елементи, що впливають на діяльність організації і не можуть управлятися нею. До неконтрольованих факторів, які мають домінуючий вплив на продукцію військово-технічної промисловості (ВТП), належать:

- політичні (стабільність політичної системи в країні, захист інвестицій власних та іноземних підприємств);
- соціально-економічні (життєвий рівень і споживча спроможність окремих про-шарків суспільства, демографічні процеси, які в них відбуваються, а також особливості та стан фінансової системи, інфляційні процеси);
- правові (включаючи законодавчі та нормативні документи);
- науково-технічні (врахування яких дає перевагу тим підприємствам, які швидко втілюють у життя досягнення науково-технічного прогресу);
- культурні.

Оскільки перелічені фактори є надто динамічними і не перебувають у сфері безпосереднього впливу підприємств, то за їх змінами необхідно стежити з особливою увагою.

Торгівля людьми. Використовуючи складну економічну ситуацію, високий рівень безробіття і правову недосконалість захисту громадян молодій держави, нечисті на руку ділки організували кримінальний бізнес – запрошення громадян пострадянських країн працювати за кордоном, де вони піддаються експлуатації, заробляючи мізерні гроші собі і тисячі для організаторів цього бізнесу.

Експорт «живого товару» здійснюється в Туреччину, Італію, Іспанію, Німеччину, Сербію, Македонію, Кіпр, Португалію, Угорщину, Грецію, Чехію, Арабські Емірати, Ізраїль, США та інші країни. Чоловіків експлуатують як будівельників, шахтарів; жінок – як домогосподарок, швачок, мийниць посуду. Крім звичайної експлуатації, жінки наражаються на такий її різновид, як сексуальна експлуатація, яка приносить найбільші прибутки у сфері торгівлі людьми. Для торгівлі людьми не існує державних кордонів, немає різниці між розвинутими державами і державами, що розвиваються. Вона легко адаптується як до бідності, так і до розкоші, є актуальною майже для всіх народів.

Причини торгівлі людьми потрібно шукати і в існуванні зовнішніх чинників, серед яких слід відзначити:

- відкриття кордонів, що спрощує можливості для туризму і пошуку роботи;
- інтернаціоналізацію тіньової економіки;
- формування міжнародних кримінальних об'єднань;
- зростання різниці між багатими і бідними країнами;

- лояльне до проституції законодавство багатьох країн світу;
- глобалізацію економіки та міграції.

Системна криза високорозвинутих держав світу як глобальний процес.

Сьогодні міжнародні відносини переживають чергову фазу трансформацій, ініційовану глобальною економічною кризою, яка є частиною глобальної системної кризи. Криза світоуправління в цьому сенсі є водночас і причиною і наслідком глобальної системної кризи. Причиною тому, що міжнародні інститути неспроможні управляти світовими процесами в достатньо ефективній мірі для забезпечення мінімізації кризових явищ. А наслідком тому, що всі елементи глобальної системної кризи взаємопов'язані і підсилюють дію один одного, що ускладнює процес консолідації суб'єктів світ-системи для ефективного регулювання.

Події останніх десятиліть свідчать про те, що світсистема входить в турбулентний стан. Наявність взаємопов'язаних численних криз сприяє подальшій невизначеності у розвитку світ-системи. Сьогодні, з упевненістю, стверджується про елементи світополітичної кризи, фінансово-економічної, екологічної, демографічної, кризи безпеки та енергоносіїв, що дає підстави говорити про одну глобальну системну кризу, яка загрожує сталому розвитку для усього людства. Прискоренню глобальної системної кризи протягом останніх десятиліть, в першу чергу, сприяли розпад біполярної міжнародної системи, інтенсифікація глобалізаційних процесів та відсутність консолідації суб'єктів світ-системи у подоланні глобальних викликів сучасності. В цьому зв'язку, очевидно, що керованість кризовим розвитком буде досягнута за умови набуття міжнародною системою нового балансу, відповідного характеру глобальних трансформацій. З цієї точки зору зміни в суспільному розвитку зробили проблему міжнародно-політичної консолідації необхідною умовою регулювання загальнолюдських відносин і політичною необхідністю заради сталого розвитку усього людства.

Вищезазначене свідчить про нагальну необхідність у комплексному дослідженні складових глобальної системної кризи і пошуку механізмів її подолання за рахунок:

- консолідації учасників міжнародної системи;
- виробленні оптимальних управлінських стратегій здатних забезпечити консолідацію соціально-політичної системи сучасності;
- з'ясуванні основних чинників модернізації інституту держави-нації в умовах глобалізації;
- доведені доцільності вдосконалення процесу керованості глобальною системою міжнародних відносин.

Однією з причиною глобальної системної кризи є криза управління світом або світоуправління. В рамках авторської концепції варто принагідно показати теоретичне осмислення кризи світоуправління, яка має на увазі нездатність світовим співтовариством регулювати кризові явища глобального рівня. В цілому під світоуправлінням розуміємо управління окремими міжнародними процесами з метою запобігання їх потенційних негативних наслідків для світової спільноти. Однак говорити про нього як про повною мірою загальноприйнятому понятті немає підстав, почасти тому що триває інтенсивний процес вивчення практики регулювання і його окремих рис. Велика частина вчених вважає, що регулювання існує, однак розуміє його по-різному. Незважаючи на різноманітність наукових позицій осмислення проблематики світорегулювання триває досить інтенсивно.

Фінансово-економічна криза в Євросоюзі. Європейський інтеграційний проект сьогодні перебуває у важливій фазі свого розвитку. Цілком ймовірно, що сучасна т.зв. «європейська криза» стане стимулом для подальшого поглиблення політичної та економічної інтеграції. Теперішню європейську кризу пов'язують переважно з економічною сферою. Зокрема, виокремлюють певний комплекс криз, які наразі переживає Євросоюз: фіскальна криза сконцентрована в Греції, однак помітна також і в Південній Європі та Ірландії; криза конкурентоздатності проявляється у великому та тривалому дефіциті торгівельного балансу, який спостерігається на периферії Євросоюзу та

у навіть більшому дисбалансі поточних витрат всередині Євросони загалом; банківська криза, що вперше проявилася в Ірландії, однак наразі розповсюджується по всій євросоні через зростання занепокоєння щодо суверенної платоспроможності.

Питання до лекції 9:

1. Дайте характеристику теорії модернізму.
2. Що таке поляризація?
3. У чому полягає ідея «золотого мільярду» та як це пов'язано з глобалізацією?
4. Охарактеризуйте процес глобалізації злочинності (торгівля наркотиками, зброєю, людьми та ін.).

Лекція 10. Глобалізація та світова цивілізація.

1. Глобальні цілі людства.
2. Глобальні проблеми сучасності.
3. Глобалізація та використання ресурсів.
4. Характеристика міграційних процесів в умовах глобалізації.
5. Розвиток явища тероризму в умовах глобалізації.

Глобальні цілі людства.

Цілі сталого розвитку (ЦСР), які ще називають «Глобальними цілями» – це загальний заклик до дій, спрямованих на те, щоб покінчити з бідністю, захистити планету і забезпечити мир і процвітання для всі людей у світі. Вказані 17 Цілей є розвитком успіху Цілей розвитку тисячоліття; крім того, серед інших пріоритетів, вони також охоплюють нові сфери, такі як кліматичні зміни, економічна нерівність, інновації, стале споживання, мир і справедливість. Цілі є взаємопов'язаними – ключем до успіху в одній із них є вирішення питань, загалом пов'язаних із іншими.

ЦСР працюють у дусі партнерства і прагматизму, і спрямовані на правильний вибір з метою стабільного підвищення якості життя для майбутніх поколінь. Вони містять чіткі орієнтири та цільові показники, які всі країни мають запровадити відповідно до власних пріоритетів і екологічних проблем світу загалом. ЦСР є інклюзивним порядком денним. Вони усувають основні причини бідності та об'єднують нас для запровадження позитивних змін для людей і планети. «Підтримка Порядку денного до 2030 року є одним із головних пріоритетів ПРООН», – заявила Адміністратор ПРООН Хелен Кларк. «ЦСР надають нам загальний план і порядок денний для вирішення деяких нагальних проблем, що стоять перед нашим світом, таких як бідність, кліматичні зміни та конфлікти. ПРООН має досвід і знання, необхідні для досягнення прогресу і надання допомоги країнам на шляху до сталого розвитку».

ЦСР набули чинності у січні 2016 року, і вони лежатимуть в основі політики та фінансування ПРООН протягом наступних 15 років. Як основне агентство ООН у сфері розвитку, що працює майже у 170 країнах і територіях, ПРООН має унікальні можливості для досягнення Цілей. Наш стратегічний план зосереджується на основних сферах, таких як боротьба проти бідності, демократичне управління та миробудівництво, кліматичні зміни та ризики стихійних лих, економічна нерівність. ПРООН надає підтримку урядам в інтеграції ЦСР до національних планів і стратегій розвитку. Ця робота вже здійснюється — ми надаємо підтримку багатьом країнам у зміцненні прогресу, вже досягнутого за Цілями розвитку тисячоліття.

Наші практичні результати у досягненні багатьох цілей забезпечили нам цінний досвід і експертні знання політики, що гарантує виконання цілей, визначених у ЦСР, до 2030 року. Але ми не можемо досягти цього самі. Досягнення ЦСР потребує партнерства державних органів, приватного сектора, громадянського суспільства і громадян, завдяки чому прийдешнім поколінням ми залишимо планету у кращому стані.

До глобальних Цілей людства належать такі:

- Ліквідація бідності.

- Ліквідація голоду.
- Гарне здоров'я і благополуччя.
- Якісна освіта.
- Гендерна рівність.
- Чиста вода і санітарія.
- Недорога і чиста енергія.
- Гідна робота і економічне зростання.
- Індустріалізація, інновації та інфраструктура.
- Зменшення нерівності усередині країн.
- Стійкі міста і населені пункти.
- Відповідальне споживання і виробництво.
- Боротьба зі зміною клімату.
- Збереження морських екосистем.
- Збереження екосистем суші.
- Світ, правосуддя й ефективні інститути.
- Партнерства в інтересах сталого розвитку.

Глобальні проблеми сучасності.

Глобальні проблеми сучасності – це проблеми, які є загальносвітовими, такими, що зачіпають інтереси всіх держав і націй, класів, соціальних груп, політичних партій, кожної людини зокрема. Фактично, це сукупність суперечливих процесів, які становлять зміст сучасної кризи світової цивілізації. Ці проблеми створюють загрозу розвитку і навіть існуванню всіх країн світу і потребують для відвернення цих катастрофічних наслідків спільних зусиль.

Вчені виділяють два основні джерела виникнення глобальних проблем сучасності:

1) поглиблення суперечностей між людиною та природою, які ведуть до виникнення екологічних, продовольчих, енергетичних, природно-сировинних проблем;

2) розширення зони суперечностей між народами, людьми взагалі, що має наслідком виникнення проблем війни та миру, захисту і розвитку духовного середовища, демографічного розвитку, боротьби із злочинністю, міжнародним тероризмом, поширення небезпечних хвороб тощо.

Одним із перших, ще у 20-і роки ХХ століття, вказав на загрозу глобальних проблем сучасності український вчений Володимир Вернадський. У другій половині ХХ століття серед глобальних проблем людства предметом розгляду стала **теорія глобалістики** – система наукових знань про походження і сучасний стан глобальних проблем, їх класифікацію і обґрунтування практичних соціально-економічних і політичних шляхів їх розв'язання.

У теорію глобалістики увійшли висновки, зроблені відомими вченими Нільсом Бором, Бертраном Расселом, Альбертом Ейнштейном («Маніфест Рассела –Ейнштейна» (1955)), а також тези з виступів політичних лідерів країн «Делійської шістки» (Аргентини, Греції, Індії, Мексики, Танзанії і Швеції), Римського клубу, який діє з 1968 року.

Загалом теорія глобалістики як окрема наукова дисципліна сформувалася у другій половині 60-х років ХХ століття і пройшла у своєму розвитку три етапи:

1) етап кінця 60-початку 70-х років, коли увага була зосереджена на вивченні двох глобальних проблем сучасності: освоєнні космосу і охороні навколишнього середовища;

2) етап другої половини 70-х років, коли розпочалося глобальне моделювання стану і перспектив розвитку світової політики і світо-господарських зв'язків в умовах глобальних суперечностей. Саме в цей період здійснюються перші спроби скласти ієрархію світових проблем;

3) етап, який розпочався упродовж 80-х років ХХ століття, коли велику зацікавленість вирішенням глобальних проблем починають проявляти політичні та

державні діячі багатьох країн світу, розробляються перші міжнародні документи, спрямовані на їх практичне вирішення

Сучасна глобалістика досліджує, насамперед, комплексні проблеми, вирішення яких дозволить знайти практичний шлях розв'язання глобальних проблем людства, а саме:

- порівняльний аналіз основних соціокультурних цінностей сучасних цивілізацій, становлення нового універсалізму через усвідомлення складності планетарного буття;
- порівняльний аналіз стратегій міжцивілізаційної взаємодії;
- обґрунтування концепції гуманітарного консенсусу як процесу узгодження цінностей різних цивілізацій;
- порівняльний аналіз можливих альтернативних шляхів глобалізації.

Прихильники теорії глобалістики по-новому розглядають проблему міжнародної безпеки. Безпека – це такий стан відносин між державами, за якого їм усім не загрожує небезпека війни чи будь-яке зовнішнє зазіхання на їхній суверенний і незалежний розвиток. Першочерговою проблемою забезпечення світової безпеки стає вироблення стратегії виживання в умовах кризи світової цивілізації (чи окремих цивілізацій).

Існує дуже багато класифікацій глобальних проблем сучасності. Однією з найбільш популярних є запропонована норвезьким соціологом Й. Галтунго Му котрий визначив чотири критичні ситуації, з якими зіткнулося людство у другій половині ХХ століття:

- 1) криза насильства і загроза насильства, що тепер проявляється у загрозі міжнародного тероризму;
- 2) криза зубожіння і загроза бідності;
- 3) криза відторгнення окремих осіб та соціальних груп і загроза загального придушення прав людини;
- 4) криза навколишнього середовища і загроза локального порушення екологічного балансу.

Більш традиційною є класифікація, запропонована польським політологом Артуром Воднаром, який виділяє:

- 1) ядерну загрозу знищення цивілізації;
- 2) проблему вичерпання природних ресурсів, зокрема енергетичних;
- 3) екологічні проблеми;
- 4) продовольчу проблему, тобто проблему забезпечення продовольством населення Землі, яке постійно зростає;
- 5) демографічну проблему, тобто проблему відтворення та міграції населення, формування його освітнього потенціалу, працевлаштування;
- 6) проблему охорони здоров'я;
- 7) проблему використання космосу в мирних цілях.

Також доцільно буде навести класифікацію глобальних проблем людства за їх характером:

- проблеми переважно соціально-політичного характеру (відвернення ядерної війни, припинення гонки озброєнь, мирне розв'язання конфліктів, формування ненасильницького миру);

- проблеми переважно соціально-економічного характеру (подолання економічної та культурної відсталості, вирішення проблеми зубожіння, забезпечення ефективного виробництва, розв'язання світової енергетичної, сировинної і продовольчої криз, оптимізація демографічної ситуації, особливо в країнах, що розвиваються; освоєння в мирних цілях космосу і Світового океану);

- соціально-екологічні проблеми (забруднення навколишнього середовища, необхідність раціонального використання природних ресурсів Землі);

- проблеми людини (забезпечення її основних прав та свобод, подолання відчуженості від природи та політики, держави).

Цілком очевидним є факт, що **вирішення глобальних проблем** сучасності полягає у міждисциплінарному підході до цієї проблеми. Першим такий шлях запропонував Володимир Вернадський, котрий створив вчення про **ноосферу** – середовище, в якому

живе людина. Суть цього підходу полягає у поєднанні філософських, політичних, природничих та техніко-економічних знань до відповідних сфер людської діяльності. Вчений вважав, що людина у сучасному світі повинна мислити планетарно; в основі цього нового мислення є теза щодо рівності людей.

Однак для досягнення такого стану необхідно, щоб всі країни змінили підхід до ведення зовнішньої політики, тобто відмовилися від політики конфліктності та конфронтації і перейшли до глобального співробітництва на засадах визнання пріоритетності загально цивілізаційних цінностей.

Глобалізація та використання ресурсів.

Проблема вичерпання природних ресурсів на планеті вже сьогодні є особливо актуальною і потребує негайного вирішення. Як і в усьому світі, в Україні теж існують проблеми щодо раціонального використання, збереження, а за можливості – примноження й відновлення компонентів природно-ресурсного потенціалу. Так, значна частина ресурсів знаходиться у важко видобувному розміщенні (на великих глибинах, у вузьких пластах тощо), наявна виснаженість найякіснішої частини запасів промислових копалин, насамперед – палива (нафти, газу, вугілля), є обмеженими фінансові та технічні можливості геологорозвідувальних робіт.

Серед заходів, які рекомендовано застосовувати для збереження природних ресурсів, є:

1) на особистісному рівні:

- вимикати світло, вентилятори та інші прилади, коли вони не використовуються, використовувати енергозберігальні лампи;

- використовувати багаторазовий посуд, замість одноразового, готувати лише необхідну кількість їжі;

- використовувати мінімальну кількість води для всіх домашніх цілей, повторно використовувати мильну воду, після прання одягу, для миття внутрішніх дворів, приводів та ін.;

- вирощувати різні види рослин, трав, дерев та трави у саду та на відкритих ділянках, які запобігають ерозії; не використовувати добрив та пестицидів; використовувати змішане вирощування, щоб деякі корисні речовини ґрунту не вичерпались;

- зменшити використання паперу та паливної деревини;

2) на рівні підприємства:

- мінімізація вирубки дерев або їх руйнування під час будівництва об'єктів;

- використання трубопроводів для транспортування масляних рідин. Зокрема, йдеться про нафту, витоки якої внаслідок транспортування кораблями є згубними для флори та фауни;

- використання біопалива, яке переважно походить із різних видів рослин. Воно є біологічним і знижує рівень забруднення;

- впровадження практики сівозміни, тобто уникнення посадки тих самих культур протягом тривалого періоду часу, що знижує родючість ґрунтів;

- нарощення системи збору дощової води у більш вологі сезони та використання в сухі;

3) на рівні держави:

- будівництво водосховищ для забезпечення просочення води у глибокі шари ґрунтів;

- будівництво електростанцій, які працюватимуть на альтернативних джерелах енергії. Такі джерела енергії є безпечними і не містять шкідливих викидів, які руйнують озоновий шар планети. До того ж такий вид енергії значно дешевший;

- запровадити обов'язкову переробку та вторинне використання таких відходів як пластмаса та папір;

- масштабна посадка дерев, щоб запобігти ерозії ґрунту;

- запровадити практику використання гібридних автомобілів, які споживають мінімальну кількість нафтопродукту;

- заборонити виконання таких розробок, як дамби, дорожні та промислові споруди в лісових районах;

4) на рівні міжнародної співпраці:

- проведення аналізу сучасних протиріч між потребами міжнародного соціально-економічного розвитку і можливостями екосистем;

- розроблення міжнародної методології і методики економічного обґрунтування оптимальних напрямів соціально-економічного розвитку з врахуванням екологічних обмежень;

- спільний пошук способів підвищення еколого-економічної ефективності народного господарства;
- підписання багатосторонніх договорів, спрямованих на оптимізацію використання природних ресурсів у світі;
- створення спільних науково-технічних розробок у напрямі заміни не відновлюваних природних ресурсів відновлюваними.

Характеристика міграційних процесів в умовах глобалізації.

Розуміючи під міграцією, насамперед соціально-економічне явище, можна навести таке формальне визначення цього явища: це як постійне або тимчасове переміщення працездатного населення з одних країн до інших, що викликається і економічними, і неекономічними причинами. Враховуючи масштаби цього явища у глобальному вимірі, а також пов'язану із цим необхідність захисту внутрішнього ринку трудових ресурсів з одночасним забезпеченням їхньої конкурентоспроможності (flexsecurity), а також дефіцит кваліфікованих робітничих кадрів, зумовити активну позицію держав щодо розроблення та запровадження внутрішньої міграційної політики, яка має кореспондуватися з основними регіональними та міжнародними тенденціями.

Міжнародні міграційні процеси регулюються країнами, які беруть участь в обміні трудовими ресурсами. Функції міждержавного та внутрішнього розподілу робочої сили, визначення обсягу та структури міграційних потоків дедалі більше виконують органи виконавчої влади, а також спеціально створені державні та міждержавні органи. Важливим елементом державної міграційної політики є встановлення юридичного статусу трудящих-мігрантів, який визначає їх соціально-економічні, трудові, житлові та інші права, закріплені і в міжнародних угодах, і в національному законодавстві. Різноманітні аспекти трудової міграції і статус іноземних працівників віддзеркалюються у двосторонніх та багатосторонніх угодах, відповідних національних законодавчих актах та урядових постановах. Засоби і методи реалізації державної міграційної політики змінюються залежно від конкретної ситуації на ринку праці.

Поряд з чинниками, які стимулюють міграцію, необхідно враховувати також стримувальні чинники, з-поміж яких можна виокремити расові бар'єри, бар'єри соціально-економічного становища, економічні у вигляді високої вартості проїзду, психологічні, релігійні тощо. До переліку найефективніших належать інституційні бар'єри у вигляді офіційної міграційної політики. Прикладом таких обмежень є система імміграційних квот, яка діє у США з 1921 р., що сьогодні замінена на систему переваг.

Характерна для нинішнього світу інтенсифікація міжнародних міграцій, що є наслідком і водночас одним із вагомих чинників глобалізації, повною мірою спостерігається і на Європейському континенті. У зв'язку з цим така важлива складова інтеграційних процесів, як пересування людей, поряд із вільним рухом товарів та капіталів, є предметом спільних політичних рішень Європейського Союзу. Вона стосується ситуації і всередині співтовариства, і його міграційних відносин із третіми країнами.

Для України міграційна політика об'єднаної Європи становить подвійний інтерес. По-перше, до ЄС з нашої держави спрямовується доволі численний еміграційний потік. Активно розвивається також співпраця у сфері запобігання нелегальній міграції, що є надзвичайно серйозною загрозою регіональній безпеці. По-друге, євроінтеграційні наміри України передбачають, окрім усього іншого, досягнення відповідності європейським стандартам у сфері міграційного законодавства та менеджменту.

Варто зазначити, що міграційна політика лише поступово і з великими труднощами стала предметом спільних зусиль у рамках ЄС. Адже національні міграційні політики країн-учасниць значно відрізнялися, що відображало різну соціально-економічну ситуацію, характер і ступінь гостроти міграційних проблем, особливі стосунки з колишніми колоніями, що виявлялися у спрощеному порядку в'їзду вихідців із них. Різні

були правові, адміністративні, фінансові можливості європейських держав, культурні та політичні традиції.

Глобалізація виступає об'єктивною закономірністю, яка охоплює усі сфери життя суспільства: економіку, політику, культуру, мораль тощо і ґрунтується на глобалізації світової економіки, розвитку виробничих сил, науково-технічній революції й інформатизації. Водночас глобалізація є складним і внутрішньосуперечливим процесом, оскільки, з одного боку, відкриває нові можливості економічного та духовного розвитку, призводить до поглиблення господарських зв'язків і співробітництва між країнами, залучення народів до найкращих досягнень, вироблених людством, а з іншого, – загострює існуючі та породжує нові проблеми і суперечності, призводячи до певних негативних наслідків. У сфері трудової міграції глобалізація також не завжди має позитивні моменти, а тому для України нагальним питанням є реорганізація міграційних органів і тих, які мають відношення до міграційної проблематики, для упорядкування та контролю міграційних процесів, захисту прав українських трудових мігрантів.

Розвиток явища тероризму в умовах глобалізації.

Предметом глобального терористичного конфлікту, а саме тим, завдяки чому виникає протистояння суб'єктів, є ресурси та контроль над ними, території, доступ до технологій, благ. Об'єктом глобального терористичного конфлікту, безумовно, є система світового устрою.

Тероризм як продукт об'єктивного розвитку світового суспільства є міжнародним злочином, він має складну, багатовимірну природу й активізується завдяки зростанню кризи сучасної світової системи. Отже, «відповідальність за виникнення тероризму, як глобального злочину, його ескалацію, а також конкретні прояви, повинно розділяти все світове суспільство».

На думку В. Антипенка, тероризм, як спосіб протесту, відображає високий ступінь соціального відчаю тієї частини соціуму, яка не має доступу до всіх благ і ресурсів цивілізації, а також не має можливості іншим способом, ніж терористичний акт, заявити про себе. Саме в цьому аспекті потребує подальшого розвитку принципово важлива для новітньої філософії теза про атрибутивне етико-онтологічне, тобто відповідальне ставлення планетарного людства до свого буття. У контексті аналізу тероризму як новітньої глобальної проблеми висвітлюється філософське питання про те, на що людина може сподіватися в цивілізаційній перспективі, а точніше, на що потрібно спиратись людині в екзистенційному вимірі.

Явище тероризму з огляду на його складність і актуальність, на нашу думку, слід розглядати у системі теоретичних конструктів:

а) уявлення про глобальну спільність світу (світоцілісність), що відрізняється від своїх складових частин;

б) сприйняття людства як інтегрального цілого, специфічного соціобіологічного утворення, яке існує в єдності зі світоцілісністю;

в) виокремлення глобальної свідомості або світосвідомості як дискурсу щодо цілісності світу та його частин, що є складовою цілісності буття спільноти;

г) визнання сучасної (постнеокласичної) науки необхідною умовою нової світосвідомості, яка знімає протиставлення загальнолюдського і особливого, глобального і локального.

Враховуючи загрози і масштаби поширення, світова спільнота сприймає міжнародний тероризм як серйозний глобалізаційний виклик. Як зазначає Г. Токаревський: «Від самого початку третього тисячоліття міжнародний тероризм став однією з найпекучіших проблем світової спільноти. У зв'язку з цим виникла необхідність опрацювати нові підходи щодо вивчення сутності цієї глобальної загрози та побудови нової архітектури безпечного співіснування у геополітичному просторі. Події 11 вересня 2001 року в США значно актуалізували цю проблему, адже, на думку багатьох експертів, глобалізація терористичної діяльності розвивається і трансформується значно швидше,

ніж глобалізація економічна». Відмінності, передусім політичні, на переконання Г. Токаревського, заважають виробленню спільних ефективних заходів з протидії нинішньому «інтернаціоналізованому» тероризму.

Під враженням терористичних актів і антитерористичних воєн дехто з науковців поспішив заявити, що прогнозована С. Хантінгтоном війна між цивілізаціями вже розпочалася. Очевидно, можна говорити про зростання (загострення) протистояння Заходу іншим цивілізаціям, зокрема, ісламській. Сучасні цивілізаційні конфлікти спричиняються не суто релігійними, етнічними чи культурними чинниками, а, передовсім:

- а) бідністю та пов'язаними з нею наслідками;
- б) майновою нерівністю етнічних груп;
- в) історичною несправедливістю (насильницькими переселеннями на територію іншої країни);
- г) статусними відмінностями;
- д) зростанням конкуренції за оволодіння природними ресурсами;
- е) соціальною конкуренцією.

Динамічний процес глобалізації планети висвітлив і загострив ці суперечності й, в інформаційному полі, відчутно нівелював «дистанцію між майновою, статусною та соціальною нерівністю», зробив її загрозливо небезпечною і спричинив активізацію радикальних рухів і силового спротиву.

Питання до лекції 10:

1. Що таке глобальні цілі людства?
2. Охарактеризуйте міграційні процеси в умовах глобалізації.
3. Що таке тероризм? Назвіть види тероризму та наведіть приклади найбільших терористичних актів.

Лекція 11. Глобалізація та антиглобалістський рух.

1. Наукова концептуалізація проблеми антиглобалізму, поняття та сутність трактування.
2. Виникнення антиглобалістського руху в сучасному світі: чинники, еволюція та форми існування.
3. Мета і завдання антиглобалістів: їх соціальний склад, галузі та мотивація єднання.
4. Наукова концептуалізація проблеми антиглобалізму, поняття та сутність трактування.

Антиглобалізм – це загальний термін, який характеризує політичну позицію людей, що протистоять політиці глобалізації. Прихильники антиглобалізму загалом об'єднані ідеєю протистояння політичній владі транснаціональних корпорацій шляхом встановлення суверенітету держав, що проявляється у вигляді торгових договорів та впливу міжнародних економічних організацій. Цей процес, на їхню думку, шкодить демократії, правам людини, навколишньому середовищу і особливо суспільствам країн, що розвиваються.

Антиглобалізм включає багато окремих рухів. Багато людей, яких називають антиглобалістами, не сприймають цього терміну, й використовують інші назви, такі як «Рух всесвітньої справедливості», «Рух рухів» (популярний термін в Італії), «альтерглобалізм» (переважно у Франції) та багато інших.

Нерідко на поняття антиглобалізму неправомірно переносять суто марксистські поняття і принципи: якщо антиглобалізм – отже, проти глобалізації, отже, це не що інше, як реанімація комуністичної пропаганди. Таке трактування антиглобалістського руху не враховує діалективи самого історичного процесу, який нині не можна пояснити, використовуючи марксистські аргументи про боротьбу між двома соціально-

економічними системами, між працею і капіталом. Виникла нова ситуація, що породила нові протиріччя. Світ не став стабільнішим. Але від того, що він не став таким, анітрохи не впливає, що його можна пояснити у рамках хрестоматійної аргументації: буржуазна ідеологія – марксистська ідеологія. Важливо розуміти, що виникли нові соціальні рухи, нові суб'єкти світової політики, які не вкладаються у поняття класичної політології. Некласична ситуація припускає неklasичну методологію осмислення антиглобалістського руху.

Антиглобалістський рух характеризується багатоаспектністю свого розвитку. Сьогодні антиглобалістські притаманний радикалізм. Але, знову ж таки, цей антиглобалістський аспект не слід плутати з ліво радикалізмом у марксистському розумінні терміна. Радикальна тенденція в антиглобалізмі ґрунтується на принципах плюралізму. Історичний контекст формування цього соціально-політичного феномена означає, що радикальний плюралізм необхідний для збереження єдності антиглобалістського руху. Для цього є об'єктивні передумови. Антиглобалістський рух надто молодий, надто мало часу у нього було для звичної політичної структуралізації. Тому ставка на радикальний плюралізм робиться свідомо – він є ніби одним з програмових положень антиглобалізму. Наприклад, в антиглобалістських акціях беруть участь як групи, що принципово виступають проти насилля (пацифісти, євангелісти), так і ті організації, що не мислять своєї діяльності без актів насилля (націонал-ізоляціоністи, ліворадикальні групи).

Нетрадиційним аспектом антиглобалістського руху є його мережевий характер. На відміну від глобалізаційної системи світу, де існує один чи кілька лідерів, контрольовані ними менеджери та рядові виконавці, антиглобалізм ґрунтується на рівноправності і партнерстві. У ньому немає традиційної пірамідальної ієрархії. Усі рухи та ідеології рівноправні, немає тут і домінуючої організації. Національні партії та рухи, міждержавні об'єднання, нові і старі ідеології контр капіталізму утворюють «павутину», взаємопов'язану мережу. У цьому можна побачити передумову довговічності антиглобалістського руху. Навіть якщо зникне якась організації або лідер, то це не зашкодить всьому рухові. Мережа є принципово відкритою і розімкнутою.

Усі антиглобалістські організації створюють власні сайти в Інтернеті, які дозволяють оперативно поширювати необхідну та корисну інформацію. Самі антиглобалісти визнають, що Інтернет для них – головний засіб боротьби.

Інша обставина, що дозволяє забезпечувати швидкість реагування різних груп у середині антиглобалістського руху – це багаторічна традиція неформальних відносин, що склалася у середовищі лідерів неурядових організацій, які визначають обличчя і зміст руху. Оскільки неформальні відносини вже зарекомендували себе потужним засобом масової консолідації, їх поширенню у середовищі антиглобалістів приділяється достатньо уваги. Демонстрації протесту, в яких беруть участь десятки тисяч людей з різних куточків світу покликані не тільки вирішувати політичні завдання, але й об'єднувати людей із перспективою розширення соціальної бази руху на основі формування особистих контактів.

Перевагами антиглобалізму припустимо вважати наявність перспектив розвитку антиглобалістського руху взаємозалежного з процесом інтегрування формули «глобалізм – антиглобалізм» у теорію сучасних міжнародних відносин. У цьому зв'язку дилема «глобалізм – антиглобалізм» є прикладом бінарно-опозиційного людського мислення і пізнання. Природно, якщо є «світло», то існує й «пітьма», якщо є «плюс», то є і «мінус».

До позитивних рис можна віднести те, що антиглобалізм виявляється у формі неприйняття світової (глобальної) цивілізації, в якій найбільш виражена глобальна економічна дія під назвою спільний ринок, що породжує комплекс глобальних проблем: продовольства, енергетики, народонаселення, забруднення навколишнього середовища, скорочення біологічного розмаїття, які призводять до різкого погіршення якості життя.

Неможливо вважати антиглобалізм як якийсь угруповання анархістів, а це насамперед рух, який є відповіддю на незадоволення досить великої частини західного суспільства нинішньою інтеграцією. Країни Західної Європи вступають у НАТО і Євросоюз, «Макдональдс» здається у провінційному українському місті ознакою цивілізованості, а переговори з МВФ – порятунок для нереформованих економік. Але, водночас, у пресі західних країн можна знайти інформацію про те, що транснаціональні корпорації часто не зважають на інтереси своїх робітників, використовують свою вагу в економіці для ігнорування не лише вимог профспілок, але навіть елементарних прав споживачів, про діяльність МВФ, кредити якого лише підтримують на плаву кримінальні еліти і дозволяють їм і надалі відкладати реформи у своїх країнах. І ці статті пишуть не антиглобалісти, але вони явно вказують на недоліки глобалізму, яких намагається позбутися антиглобалізм.

Альтерглобалізм

Термін «альтерглобалізм» був висунутий самими представниками вищеописаного руху для протиставлення нав'язаному офіційними ЗМІ терміну «антиглобалізм». Префікс «анти» вказує на повне заперечення глобалізації, що суперечить змісту, методам діяльності та складу учасників глобального руху – противників існуючої моделі глобалізації, які є прихильниками нової ціннісної парадигми, що істотно відрізняється від пануючої неоліберальної наданням переваги захисту навколишнього середовища перед економічним ростом, співробітництву перед конкуренцією, підтримкою заощадження ресурсів для майбутніх поколінь, зменшенню технологічних ризиків, ширшій участі громадян у прийнятті важливих рішень тощо. Зростання прихильників цієї системи цінностей створило ґрунт для формування альтернативного стилю життя, альтернативної моделі соціальних відносин та вплинуло на підйом нового протестного руху.

Альтерглобалісти віддають перевагу цьому терміну, наголошуючи, що вони взагалі підтримують глобалізацію, але виступають проти тих її форм, які їх не влаштовують. Термін «антиглобалізм» визначає більш широке коло противників сучасної глобалізації і акцентує увагу на її неоліберальному характері, як і зазначалося вище.

Альтерглобалізм – всесвітній рух, який ставить за мету змінити основні параметри глобалізації. Являючись спочатку частиною антиглобального руху, альтерглобалізм виокремлюється із загальнопротестного відношення до глобалізації, тобто антиглобалізму. Вперше ідеї альтерглобалізму було розповсюджено у 2001-2002 рр. на соціальних форумах в Порту-Алегрі та у Флоренції. Альтерглобалізм не просто критикує глобалізацію за її негативні наслідки для людства, але й пропонує іншу стратегію глобалізації, котра мала б гуманістичний зміст, провадилася б в інтересах широкого кола учасників і вела б до формування глобального громадянського суспільства. Альтерглобалізм об'єднує сили, які не приймають ідеологію, форми й наслідки глобалізації, але визнають її об'єктивний характер і висловлюють сподівання на можливість глобалізації з «людським обличчям».

Антиглобальний рух є мережевою соціальною організацією, яка має такі риси:

- неієрархічність, децентралізація, переважно горизонтальна і / або функціональна кооперація учасників;
- гнучкість, швидка зміна форм і конфігурацій;
- легкість і швидкість створення і розпаду структур, їх абсолютна відкритість для входу і виходу;
- загальнодоступність мережевих ресурсів (у першу чергу інформаційних);
- рівні права учасників мережі, незалежно від їх ролі, масштабу, ресурсного потенціалу;
- антиринкове спрямування; унікальність конструктивних властивостей мереж.

Антиглобальний рух керується сукупністю правил, принципівими з яких є:

- інтернаціоналізм руху;
- інтеркласовість і інтерідеологічність;
- антигегемоністський характер.

Виникнення антиглобалістського руху в сучасному світі: чинники, еволюція та форми існування.

Стосовно виникнення антиглобалізму літописці новітньої світової історії розходяться у точній даті, але сходяться в одному – новий рух народився у 90-х роках минулого століття.

За точку відліку береться 1994-й, рік **повстання індіанців** мексиканського штату Ч'япас. Причиною повстання стали гігантські вирубування лісів, проведені у рамках створення вільної зони торгівлі зі США, а також намір створити на індіанських землях величезну промислову зону, куди входитимуть нафтопереробний комплекс, автошляхи й залізнична гілка. На думку повсталих, проект, що його влада назвала довгостроковою програмою регіонального розвитку, по суті, забрав би в аборигенів їхні землі, багаті, крім усього іншого, нафту й уран. **Керував повстанням Рафаель Гіллен.** Це ім'я, утім, мало кому відоме, оскільки світ знає ватажка повсталих як субкоманданте Маркоса. Апогеєм повстання став виступ чотирьох командирів повстанців із трибуни мексиканського парламенту, з якої вони виклали сенаторам свої вимоги. Маркоса підтримали численні лідери і прибічники світового лівого руху, він став миттєво відомим, і його ім'я не сходило тоді зі шпальт преси й телеекранів. Результатом такого використання не стільки бойової, скільки пропагандистської зброї було виведення федеральних військ із території Ч'япасу й ухвалення парламентом закону про гарантії прав індіанців. Але успіхи ці мало допомогли повсталому населенню, і заколотники, що об'єдналися у сапатистську армію національного визволення, продовжили партизанську боротьбу

Другим етапом становлення антиглобалістського руху можна вважати 1999 рік. Тоді у Швейцарії відбулася установча конференція Глобальної дії людей, що об'єднала сотні різних за цілями протестних груп (профспілок, зелених, анархістів, пацифістів та їм подібних) із різних країн для дестабілізації діяльності СОТ і МВФ (саме ці організації обвинувачуються антиглобалістами у грабіжницьких для бідних країн торгових і кредитних відносинах, руйнуванні цілих національних економік та в іншому). Пробною кулею стали протести проти учасників зустрічі Міжнародного економічного форуму, що проводилася в австралійському Мельбурні 11 вересня 1999 року (воістину символічна дата; можна згадати також, що 11 вересня 1973 року у Чилі стався ультраправий переворот, у ході якого було вбито президента-соціаліста Сальвадора Альєнде).

Після цих подій частина міжнародної спільноти усвідомила, що фінансова глобалізація зайшла надто далеко і у власності великих міжнародних фондів на сьогодні зосереджені настільки великі фінансові ресурси, що їх вистачить для того, щоб зруйнувати економіку будь-якої, навіть найрозвинутішої країни.

Як ознака нового часу, у русі широко представлений прошарок пролетарів комп'ютерної праці. Ще у Сіетлі 1999 року виникли так звані індімедіа – система електронного обміну інформацією. Нині її можна назвати глобальним інформантством антиглобалістів, яка веде свою діяльність у вигляді диверсій проти ТНК.

Мета і завдання антиглобалістів: їх соціальний склад, галузі та мотивація єднання.

«Антиглобалісти стали унікальним явищем сьогодення. Вперше частина людства виступає не проти якихось конкретних політичних чи економічних рішень влади, а проти напрямку розвитку цивілізації», – мовиться у невеликому аналізі, який оприлюднило в Інтернеті інформаційне агентство «Washington ProFile».

Антиглобалісти виступають проти процесу глобалізації, за обмеження впливу транснаціональних корпорацій, проти ідеології капіталізму та проти низки впливових міжнародних організацій.

Основну критику вони спрямовують проти таких міжнародних структур, як Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Світова організація торгівлі. Антиглобалісти виступають також проти втілення у життя окремих міжнародних угод, які

базуються на ідеології «неолібералізму». Це, скажімо, Північноамериканська угода про Вільну Торгівлю чи Шенгенська угода. Нападкам піддаються також міжнародні бізнес-альянси, компанії та й уряди окремих країн.

Рух антиглобалістів досить неоднорідний. Він об'єднує низку громадських організацій та окремих активістів, котрі займаються захистом прав найманих робітників, охороною довкілля, захистом пам'яток культури. До руху антиглобалістів примикають феміністки, пацифісти, борці з бідністю, анархісти, представники низки релігійних течій, а також і деякі політичні організації лівого спрямування.

Не дивлячись на велику різноманітність цих організацій та людей, вони зуміли знайти спільні принципи, які сформувалися у таких гаслах, як: «Люди і планета, а не прибуток», «Планета Земля не продається». До руху антиглобалістів примкнули і деякі бізнесмени та економісти, які вбачають небезпеку у надмірній централізації влади і грошей. Інформаційне агентство «Washington ProFile» називає, зокрема, відомого фінансиста Джорджа Сороса, філософа Девіда Кортена, колишнього високопоставленого чиновника Світового Банку Джозефа Штігліца. Ці особи виступають за більшу прозорість міжнародних фінансових інституцій, списання боргів країн, що розвиваються, покращення ситуації щодо звітності транснаціональних корпорацій.

До втілення у життя своїх ідей антиглобалісти у своїй більшості вдаються до масових акцій протесту під час різних форумів та зібрань транснаціональних організацій. Здебільшого такі протести погано організовані, емоційно налаштована молодь часто вдається до погромів офісів тих чи інших організацій чи й просто крамниць. У більшості випадків поліція досить жорстко протистоїть таким порушенням громадського порядку. В хід ідуть гумові палиці, сльозогінний газ, водомети та й навіть пластикові чи гумові кулі. Правоохоронні органи також намагаються перешкодити приїзду антиглобалістів-іноземців до країн, у яких відбуваються світові форуми. Цікавим є той факт, що у боротьбі з глобалізацією антиглобалісти широко використовують Інтернет, який є однією з рушійних сил у процесі глобалізації.

Лідери антиглобалістського руху

У рух антиглобалістів органічно вписалися зелені, яких не слід асоціювати з давно вже респектабельним «Грінпісом» і парламентськими зеленими партіями. Існують значно радикальніші природозахисні рухи, котрі пов'язують порятунок природи із вирішенням соціальних проблем. Ідеологами радикального екоруху можна назвати Ральфа Найдера, Мюррея Букчіна, Дейва Формена та багатьох інших діячів, дуже популярних у своїх не таких уже й вузьких колах. Так само природним було вливання у лави антиглобалістів різноманих лівих – від поміркованих до радикалів типу троцькістів, маоїстів і навіть червоних скінхедів.

Питання до лекції 11:

1. Дайте визначення руху антиглобалізму та його сутності.
2. Охарактеризуйте чинники антиглобалізму та мету його існування.
3. Що собою являють антиглобалісти та хто може стати учасником цього руху?

Лекція 12. Вплив глобалізації на країни Латино-Карибської Америки.

1. Карибо-Латинська Америка як географічне і політичне поняття.
2. Адаптація МЕРКОСУР та сучасні напрямки її діяльності.
3. Характер економічного та політичного впливу США у регіоні у рамках актуальної національної стратегії країни.
4. Спільнота латиноамериканських і карибських держав (Comunidad de Estados Latinoamericanos y Caribeños, CELAC).
5. Позиція латиноамериканських держав у питанні створення загально континентальної зони вільної торгівлі.

Карибо-Латинська Америка як географічне і політичне поняття.

Латинська Америка – регіон Америки, де романські мови – тобто мови що походять від латинської мови – офіційні або найважливіші мови спілкування. Інші лінгвістичні області Америки за своїми державними мовами європейського походження – Англо-Америка, де переважає англійська мова, і голландськомовні Суринам, Нідерландські Антильські острови і Аруба. Гренландія, яка з політичної точки зору пов'язана з Данією і де поширена данська мова, часто розглядається як частина Європи, незважаючи на те що географічно це частина Північної Америки.

Визначення поняття «Латинська Америка» дещо змінюється. З соціо-політичної перспективи, Латинська Америка загалом включає території Америки, де переважають іспанська або португальська мови: Мексика і більшість Центральної Америки, Південна Америка і **Вест-Індія** (або **Карибський регіон**). У такому розумінні це синонім поняття Іbero-Америка.

Території, де поширені інші романські мови, наприклад французька (канадська провінція Квебек) або креольські (похідні) мови, часто не розглядаються як частини Латинської Америки, незважаючи на французьке походження поняття. Іноді, особливо в Сполучених Штатах, термін «Латинська Америка» використовується для посилання на всю частину Америки на південь від США, зокрема такі країни як Беліз, Гайана, Ямайка, Барбадос і Суринам, де переважають не романські мови. З другого боку, особливо в Бразилії, цей термін посилається винятково на іспаномовні країни цієї області.

Геополітично, **Латинська Америка** поділяється на 20 незалежних держав і декілька залежних територій. Бразилія – безумовно найбільша країна Латинської Америки, як за площею, так і за населенням. Її державна мова, португальська, відокремлює її від інших латиноамериканських країн, у переважній більшості з яких державна мова – іспанська.

Латинською Америкою називають регіон Західної півкулі, розташований між США і Антарктидою. У складі Латинської Америки виділяють кілька субрегіонів. Це Середня Америка (Мексика, країни Центральної Америки і **Вест-Індії**), Андські країни (Венесуела, Колумбія, Еквадор, Перу, Болівія, Чилі), країни басейну Ла-Плати (Парагвай, Уругвай, Аргентина), Бразилія. Назва «Латинська Америка» пояснюється істотним впливом на цей регіон мови, культури і звичаїв романських (латинських) народів Піренейського півострова.

Вест-Індія (англ. West-Indies, нід. West-Indië – «Західна Індія» або «Західні Індії») – традиційно-історична назва островів Карибського моря, в тому числі Карибських островів, Багамських островів та островів у прилеглих до них водах Мексиканської затоки й Атлантичного океану (в тому числі і деякі континентальні острова – біля узбережжя континенту). Протиставляється Ост-Індії («Східної Індії») – країнам Південної та Південно-Східної Азії.

У політичному відношенні **Куба, Гаїті і Домініканська республіка** вважаються незалежними державами; насправді ж останні дві знаходяться в залежності від

Сполучених Штатів Америки. У 1958 році в Кубі відбулася національно-визвольна революція, і кубинці боролися за самостійний розвиток. Безпосередньо в колоніальному володінні США знаходиться острів Пуерто-Ріко (останні кілька років – під назвою «Вільна держава, що приєдналася») і частина Віргінських островів (Сент-Томас, Сент-Джон, Сент-Круа). Колоніальні володіння Великобританії, крім Бермудських, Багамських і Британських Віргінських островів, об'єднані в так звану Вест-Індську федерацію. Сюди входять Ямайка, Тринідад, Британські Підвітряні острови (Антигуа, Барбуда, Сент-Крістофер (Сент-Кітс), Невіс, Ангуїлла, Монтсеррат), Британські Навітряні острови (Домініка, Сент-Люсіан, Сент-Вінсент, Гренада та ін.), Барбадос, Тобаго. Загальна їх площа – 32,7 тис. км², населення – трохи більше 3 млн. чоловік. Французькі володіння включають острів Мартініка і Гваделупи з острівцями (площа – 2,9 тис. км², населення – близько 600 тис. чоловік). З 1946 року Мартініка і Гваделупа вважаються «заморськими департаментами» Франції. Нідерландська **Вест-Індія** (острова Кюрасао, Аруба, Бонайре та ін.).

Адаптація МЕРКОСУР та сучасні напрямки її діяльності.

Спільний ринок південної зони (скорочено – МЕРКОСУР) створений відповідно до договору від 26 березня 1991 р. Його **мета** – забезпечити вільний рух товарів, послуг і робочої сили в межах території Аргентини, Бразилії, Парагваю й Уругваю. Крім того, держави-члени прагнуть встановити єдині ставки ввізного мита.

До **МЕРКОСУР** входять Аргентина, Бразилія, Парагвай, Уругвай та Венесуела, як асоційовані члени – Чилі, Болівія, Перу, Колумбія та Еквадор. Це об'єднання охоплює територію 12 мільйонів квадратних кілометрів з населенням 270 мільйонів осіб і загальним валовим внутрішнім продуктом понад 3 трильйона доларів США. Це майже 60 % території Латинської Америки, 46 % її мешканців та близько 50 % ВВП. Наразі це п'ята за потужністю економіка у світі. Проте економічну стабільність МЕРКОСУРУ було послаблено 2001 року падінням економіки Аргентини. За розмірами та економічним потенціалом **МЕРКОСУР** є другим митним союзом після ЄС і третьою зоною вільної торгівлі після ЄС і НАФТА.

Назва організації походить від ісп. Mercado Comun del Cono Sur, що в перекладі означає «Об'єднаний ринок країн Південного конуса». Першим кроком до створення Об'єданого Ринку стала угода про вільну торгівлю, яку уклали Аргентина та Бразилія 1986 р. 1990 року до цієї угоди приєдналися Парагвай та Уругвай.

Реалізація угоди проходить зі складнощами. Країни-члени МЕРКОСУР домовилися про те, що на деякі товари режим «вільної торгівлі» поширюватися не буде, проте довгий час не могли дійти до згоди щодо того, які саме це будуть товари. Наприклад, Бразилія наполягала на «вилученні» більше 300 товарних позицій, а Аргентина – майже 400. Загальний річний обсяг виробництва становить понад 400 млрд. дол. США.

Торгівля всередині південноамериканського регіону залежить, з одного боку, від функціонування Андської групи та МЕРКОСУР, а з іншого – від Чилі – країни, яка не є повноправним членом жодного інтеграційного об'єднання.

Майбутнє торгівлі в **МЕРКОСУР** залежатиме від збільшення торгівлі промисловими товарами. Це дозволить групі слабших країн (Уругваю та Парагваю) впевненіше виходити на ринки. Адже між Аргентиною та Бразилією торгівля промисловими, особливо товарами харчової, хімічної та машинобудівної промисловості, розвивається найдинамічніше. Саме тому на ці галузі промисловості припадає від 60 % до 70 % іноземних інвестицій. Крім того, особливістю **МЕРКОСУР** є те, що основними торговельними партнерами Уругваю та Парагваю є 2 інші члени організації.

Раніше члени **МЕРКОСУР** шукали партнерів за межами Південної Америки. Зараз ситуація змінилася. На перші місця в списках найважливіших торговельних партнерів виходять країни-члени союзу. Співпраця учасників спільного ринку не обмежується лише торгівлею, адже різко зросла їх інвестиційна діяльність. У країни поступають прямі іноземні інвестиції, особливо у сфері автомобілебудування. З інвестиціями в цю галузь

прийшли такі компанії, як «Renault», «Daimler-Benz», «Volkswagen», «Hyundai», «Toyota», «Crysler», «Honda», «KIA», «FIAT» та інші.

Характер економічного та політичного впливу США у регіоні у рамках актуальної національної стратегії країни.

Сполучені Штати Америки проводять складну зовнішню політику, основними принципами якої проголошені «будівництво безпечного світу» і «поширення демократії на користь американського народу та міжнародної спільноти». Сполучені Штати відіграють вкрай важливу роль у міжнародних відносинах, мають найрозвиненішу у світі мережу дипломатичних представництв. США – член-засновник Організації Об'єднаних Націй і Північно-Атлантичного альянсу, член Ради Безпеки ООН. Дипломатія США бере найактивнішу участь у розв'язанні практично всіх міжнародних конфліктів і суперечок.

Колишній державний секретар США Колін Павелл називав зовнішню політику США «агресивною у сенсі ставлення до викликів і проблем». З 1940-их років, коли адміністрація Рузвельта відмовилась від політики невтручання, США виступали ініціаторами безлічі збройних конфліктів та військових переворотів в усьому світі, серед яких переворот в Ірані у 1953 році, Операція у затоці Свиней у 1961 році, війни в Югославії 1999, Афганістані та Іраку (2001, 2003).

Один із напрямів у зовнішній політиці США, за власним самовизначенням, є проведення політики «М'якої сили» (Soft power). М'яка сила – це здатність держави (союзу, коаліції) досягти бажаних результатів у міжнародних справах через переконання, а не придушення (нав'язування, примус). «М'яка сила» діє, спонукаючи інших дотримуватись (або домагаючись їхньої власної згоди додержуватись, або роблячи вигідним додержання) певних нормам поведінки та інституцій на міжнародній арені, що і приводить її носіїв до досягнення бажаного результату фактично без примусу». Це поняття належить відомому американському політологу на ім'я Джозеф Най молодший.

Невдоволення подібним лунає в різних країнах світу, де американські принципи світоустрою часто сприймаються як диктат та бажання нав'язати власну систему цінностей. Критика світової політики США багато в чому обумовлена тим, що первісно подібний підхід до вирішення глобальних проблем формувався в тому числі, і як інструмент розповсюдження свого геополітичного впливу, оскільки його реалізація надавала Вашингтону конкурентні переваги у боротьбі за ринки збуту в різних регіонах, що дозволяло досягти там і політичного домінування.

Спільнота латиноамериканських і карибських держав (Comunidad de Estados Latinoamericanos y Caribenos, CELAC).

У Гавані завершився II саміт порівняно нещодавно створеного приятельства латиноамериканських і карибських держав (іспанською аббревіатура CELAC), куди ввійшли всі країни Західної півкулі за винятком США і Канади. Ідею створення подібної організації, що давно витала в повітрі, висунув Феліпе Кальдерон, тодішній президент Мексики. Це сталося 23 лютого 2010 року в рамках зустрічі у верхах так званої «Групи Ріо», створеної в 1986 році в якості механізму врегулювання субрегіонального конфлікту, який погрожував безпеці континенту. Пізніше група розрослася. Прийшла пора трансформувати її в об'єднання, що охоплює всю Латино-Карибську Америку.

На нараді, що проходила в курортному містечку Рівера Майя, був підписаний базовий документ. У ньому окреслювалися контури майбутньої структури і обмовлялися її основоположні принципи, а саме, «відстоювання демократії і демократичних цінностей, інститутів правової держави». Керівництво про tempore поклало на Венесуелу, а установчий захід запланували на 5 липня 2011 року, приурочивши до 200-річчя проголошення нею незалежності. Але зустріч перенесли через хворобу Уго Чавеса. У підсумку вона відбулася 2-3 грудня в Каракасі.

Під час підготовки розгорілася гостра дискусія про те, як нова структура буде співвідноситися з функціонуючою з 1948 року Організацією американських держав (ОАД), куди номінально входять усі країни Західної півкулі, в тому числі США і Канада.

Конфронтація чи співіснування. До цього зводилася суть виниклої дилеми. Крайні радикали вимагали покінчити з ОАД, вважаючи, що вона танцює під дудку Вашингтона, який диктує свою волю іншим учасникам, нав'язує власні стандарти моралі і політичного устрою. На їхню думку, настав час позбутися від опіки «північного сусіда». Примітно, що Куба, теж входить в Боліварійський альянс, у якій накопичилося маса претензій до Сполучених Штатів, займала більш зважену позицію. Її керівництво вважало, що мета створеного об'єднання «не залишити виклик або підмінити ОАД, а перетворитися на майданчик кооперації, інтеграції та злагоди».

Тепер у Гавані завершився II саміт CELAC, на який з'їхалися президенти і глави урядів практично всіх країн Латино-Карибської Америки. Специфіка нинішнього заходу крім усього іншого полягала і в тому, що його удостоїли своєю присутністю генеральний секретар ООН Пан Гі Мун і генеральний секретар Організації американських держав Хосе Мігель Інсульса. Приїзд цього діяча після багатьох років відчуження, обумовленого винятком в 1962 році Куби з ОАД, свідчить про пом'якшення напруженості, що тривала впродовж 50 з гаком років. Це не означає, що Куба має намір повернутися назад в цю організацію, але, тим не менше, позначилися явні ознаки пошуку взаєморозуміння. Особливо чітко це проявилось в тому, що головним пунктом повісті дня з'явилися не політичні, скільки соціальні питання, пов'язані з подоланням бідності і нерівності. Раніше ці питання були прерогативою ОАД, а тепер до їх обговорення впритул підключилася і нова структура.

У заключній декларації Латинська Америка проголошувалася «зоною миру», в якій всі міждержавні та територіальні конфлікти слід вирішувати за допомогою переговорів, не вдаючись до сили. Крім того підкреслювалася нагальна необхідність поглиблення регіональної інтеграції. Важливе значення в підсумковому документі мав параграф про повагу права кожної держави вибирати політичну, економічну, соціальну та культурну систему. Всупереч песимістичним прогнозам ряду оглядачів, генеральний секретар ООН на зустрічі з кубинським керівництвом звертав особливу увагу на необхідність суворого дотримання прав людини. У свою чергу президент Чилі Себастьян Пінєра спілкувався з лідером дисидентського руху Жінки в білому, яка об'єднує родичів жертв політичних репресій.

Деякі глави держав були прийняті Фіделем Кастро та мали з ним дружню бесіду. Ділма Руссефф спільно з Раулем Кастро відвідали, що створюється зона вільної торгівлі, в створення якої бразильський бізнес вніс значний матеріальний внесок, і присутні при завершенні першої черги реконструкції найбільшого порту Маріель, своєрідного флагмана економічної модернізації та відкритості країни.

Таким чином, можна зробити висновок, що Куба блискуче впоралася з покладеною на неї місією. **По-перше**, підтвердилася життєздатність організації, як майданчика для обміну досвідом та обговорення актуальних проблем розвитку регіону. **По-друге**, саміт означав безсумнівний успіх кубинської дипломатії, яка продемонструвала світові нове обличчя країни, що здійснює важливі реформи в різних сферах і готової до всебічної співпраці на базі рівноправності і невтручання у внутрішні справи. У цей контекст вписується, зокрема, перебування мексиканського президента Енріке Пенья Ньето, який заявив про кінець ворожості, яка виникла на початку нинішнього століття при колишній адміністрації.

Одночасне перебування на Кубі стількох глав держав служить незаперечним свідченням її інтеграції в політичні процеси Західної півкулі. Іноземні спостерігачі звернули увагу на «помірний антиімперіалізм», який панував на саміті. Це можна пояснити жевріючою надією на зняття економічного ембарго, встановленого Сполученими Штатами понад 50 років тому.

Нині естафета перейшла до Коста-Ріки, якій належить головувати в році, що наступив. Процес консолідації CELAC набирає обертів. Значущість події на континенті виходить далеко за межі регіону, знаходить геополітичні контури. У той час як політична

інтеграція в Європі переживає чималі труднощі, в Латинській Америці вона знаходиться на підйомі.

Позиція латиноамериканських держав у питанні створення загально континентальної зони вільної торгівлі.

Північноамериканська зона вільної торгівлі (North American Free Trade Agreement – NAFTA) створена в 1994 році у складі США, Канади та Мексики. Цьому передувала угода 1965 р. між США та Канадою про торгівлю продукцією автомобільної промисловості та підписання у 1988 р. американсько-канадської угоди про вільну торгівлю (набрала чинності з 1 січня 1989 р.). Оскільки існуючий на початок 1990-х рр. рівень канадсько-американської економічної інтеграції США та співробітництва їх із західноєвропейськими партнерами перестав задовольняти США, як результат, інтеграційні процеси в Північній Америці вийшли за межі двох держав і поширилися на латиноамериканський економічний простір (Мексика).

Уже менш ніж через рік, восени 1994 р. з ініціативи Президента США Б. Клінтона у Майямі розпочалися переговори про розширення НАФТА з метою приєднання до Угоди всіх країн Латинської Америки (за винятком Куби). Переговори ставили за мету створення протягом десяти років (до 2005 р.) Панамериканської зони вільної торгівлі – ФТАА (Free Trade Area of the Americas – ФТАА). Формально процедура приєднання Чилі до НАФТА була розпочата в 1995 р., але пізніше припинена. Однак у середині 2000-х рр. переговорний процес загальмувався, а в останні роки адміністрація США, ініціатора інтеграції, на деякий час відмовилася від цієї ідеї, керуючись чинниками загальної економічної нестабільності в регіоні, протиріччями, що виникли між США та лідерами МЕРКОСУР, «лівим поворотом» та зростанням антиамериканських настроїв у Латинській Америці протягом останніх років. НАФТА володіє потужним економічним потенціалом (із сукупним ВВП 9-10 трлн дол США), великою територією (19,5 млн кв. км) і населенням (430 млн чоловік). Угода в рамках угруповання (набрала чинності 1 січня 1994 р.) передбачає поступове скасування обмежень у взаємній торгівлі, створення передумов для безперешкодного переміщення через кордон країн Північної Америки товарів, послуг, капіталів і робочої сили, поступову уніфікацію технічних і санітарних стандартів, захист інтелектуальної власності. Щорічне виробництво товарів і послуг країнами НАФТА становить 7 трлн дол. На їхню частку припадає близько 20 % всього обсягу світової торгівлі.

Основні принципи угоди включають:

- скасування мит на товари, якими торгують між собою США,
- Канада, Мексика;
- захист північноамериканського ринку від експансії азійських і європейських компаній, що намагаються уникнути американських мит шляхом реекспорту своїх товарів у США через Мексику;
- зняття заборони на капіталовкладення й конкуренцію американських і канадських компаній у банківській і страховій справі в Мексиці;
- створення тристоронніх груп для вирішення проблем, пов'язаних з охороною навколишнього середовища;
- скасування з боку США протягом 5 років імпорتنих мит на продукцію Мексики (біля 65 % від загальної кількості найменувань).

Значні зміни планетарного масштабу, що відбулися за останні два десятиліття ХХ століття, суттєво вплинули на регіон Латинської Америки, його зовнішньоекономічні інтереси й на весь процес регіональної інтеграції. Зростання світового впливу США в результаті закінчення обтяжливої для них «холодної війни», прискорення й розширення інтеграційних процесів на Європейському континенті, що істотно змінило розстановку світових сил, криза «наздоганяючої» моделі розвитку в країнах Азії спричинили підвищення ролі спільних захисних дій і зміцнення сукупного економічного потенціалу Латинської Америки. Об'єктивною основою інтеграційних процесів у даному регіоні є

спільна історична доля й практично єдина мова (точніше дві близькі мови, на яких говорить більшість населення).

Говорячи про особливу роль регіональної інтеграції для Латинської Америки, зумовленої її периферійним становищем, варто відмітити, що вона набула переважно стабілізаційно-оборонного характеру. Якщо на перших етапах поставало питання про розширення ринків збуту, зростання виробництва й структури експорту, а також самодостатнього кредитування, то в останні роки проблеми поглиблення регіонального співробітництва стали розглядатися з позицій забезпечення економічної безпеки.

В загальному, країни Латинської Америки більше схильні до того, аби створювати свої «нейтральні» організації та підпорядковуватися їх діяльності. Зона вільної торгівлі має як низку позитивних, так і негативних рис.

Питання до лекції 12:

1. Дайте характеристику загальному поняттю Латинської Америки та Карибському регіону.
2. Охарактеризуйте діяльність МЕРКОСУР.
3. ОАД: діяльність, цілі та завдання.
4. Якою є роль Спільноти латиноамериканських і карибських держав?
5. Як саме реагують держави Латинської Америки на зону вільної торгівлі? (Індивідуальне завдання)

Лекція 13. Сучасні тенденції та актуальні процеси міжнародних відносин та їх вплив на країни Африки.

1. Динаміка економічного і політичного розвитку африканських країн.
2. Соціально-економічна характеристика Африки на початку ХХІ ст.
3. «Афропесимісти» та «афрооптимісти».
4. Інтеграційні процеси в Африці.
5. Політика провідних країн світу стосовно Африки.

Динаміка економічного і політичного розвитку африканських країн.

В останнє десятиріччя до економік країн Африки прикута значна увага як з боку науковців, так і з боку бізнесових кіл. Несподівано вразивши показниками економічного зростання, що в більшості африканських країн перевищують середньосвітове значення, континент відкриває нові можливості для наукових досліджень та бізнесу. Підвищився інтерес до Африки і з боку світових держав та центрів економічної сили, які в останні роки надають все більшого значення питанню розбудови економічного співробітництва з африканськими країнами.

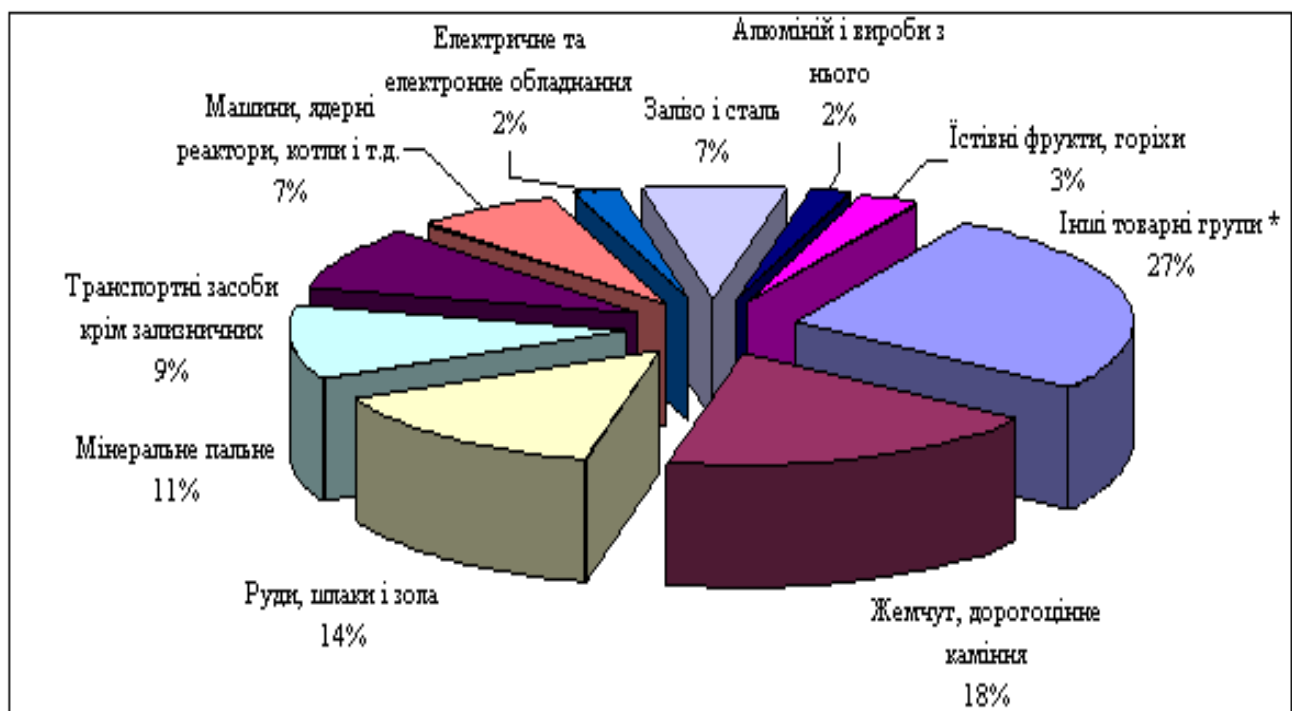
Задля цілей економічних досліджень здебільшого використовують підхід, що поділяє країни Африки на Північні (Марокко, Алжир, Туніс, Єгипет) та країни на південь від Сахара, за винятком ПАР. Остання відокремлюється через належність до індустріальних країн у протилежність решті африканських держав, які є країнами, що розвиваються. Такий поділ зумовлений не тільки географічними умовами, але й значними економічними відмінностями: у цілому північно-африканські країни випереджають своїх південних сусідів за більшістю показників економічного розвитку. Паралельно в рамках цього підходу країни Північної Африки досліджують у складі країн MENA (Middle East and North Africa). За іншим підходом країни Африки розрізняють за рівнем диверсифікації економік, відокремлюючи: **диверсифіковані економіки, нафтові експортери, перехідні економіки та до-перехідні економіки.**

Африканські країни також досліджують у розрізі найбільших регіональних об'єднань: Економічне співтовариство країн Західної Африки (ECOWAS), Економічне співтовариство країн Східної та Південної Африки (COMESA), Співтовариство розвитку Півдня Африки (SADC), Арабського Магрибу (UAM), Економічне співтовариство країн

Центральної Африки (ECCAS), Спільнота держав Сахари та Сахелю (CEN-SAD), Східноафриканське співтовариство (EAC). Адже саме ці групи країн є найбільш ефективними з точки зору динаміки інтеграційних процесів серед 160 міждержавних регіональних об'єднань Африки.

В дослідженнях низки міжнародних організацій серед африканських економік відокремлюють **країни-експортери енергоносіїв** (oil exporters), **країни з середнім рівнем доходу** (middle income countries), **країни з вразливою економікою** (fragile countries) та **нестабільні країни** з низьким рівнем доходів (non-fragile low-income countries). Показово, що відповідно до цієї класифікації три чверті від усіх нестабільних країн з низьким рівнем доходів знаходяться саме в Африці, а точніше в її субсахарській частині.

Незалежно від підходу, за яким групуються та вивчаються африканські країни більшість сучасних досліджень вказують на роль континенту в якості важливого сегменту сировинної бази світової економіки. Сировинна орієнтація експорту характерна для всіх країн континенту. Ця риса притаманна навіть найбільш розвиненій в економічному відношенні африканській країні – ПАР. Не зважаючи на те, що ця країна є крупнішим постачальником промислової продукції на зовнішні ринки та має добре диверсифіковану товарну структуру зовнішньої торгівлі, основу її експорту як і в більшості країн Африки складає сировина, здебільшого мінеральна – рис. 1.

Соціально-економічна характеристика Африки на початку ХХІ ст.

На політичній карті Африки початку ХХ ст. було лише дві незалежні країни – Ефіопія та Ліберія. Всі інші території було поділено між європейськими країнами. Найбільші площі колоній дісталися Франції, Великій Британії та Португалії. Свої володіння мали в Африці Німеччина, Італія, Іспанія та Бельгія. Перші дві африканські країни здобули незалежність у першій половині ХХ ст. – Південно-Африканська Республіка (ПАР) та Єгипет. Масова деколонізація континенту розпочалася в 50-х рр. ХХ ст. з Північної Африки. Нині від колишніх колоніальних імперій в Африці залишилося кілька невеликих за площею залежних територій, що перебувають під контролем Великої Британії (Острів Святої Єлени), Франції (острови Реюньон та острів Майотта), Іспанії (міста Сеута і Мелілья на території Марокко).

Загальними рисами населення Африканського регіону є дещо спадаючий «демографічний вибух», велике етнічне розмаїття та переважання сільського населення. До європейської колонізації в Африці проживало понад 20 % населення планети. Проте із середини ХХ ст. помітно знизилася смертність і почалося стрімке зростання населення.

Для демографічної ситуації більшості африканських країн характерний **II тип відтворення** з дуже високими показниками народжуваності – 31,12 осіб/тис. Завдяки тому, що в останнє десятиліття в Африці значно поліпилися соціально-економічні умови життя, зокрема рівень медичного обслуговування, значно зменшилися показники смертності й нині становлять 9,16 осіб/тис. скоротилася дитяча смертність. Залишається високим рівень смертності від інфекційних захворювань, зокрема від СНІДу. В деяких африканських державах (Лесото, Замбія, Зімбабве, ПАР) носієм ВІЛ є кожна 5-та особа.

Статеві-вікова піраміда Африканського регіону має типові ознаки зростаючого типу. Характерні дуже велика частка дітей (понад 40 %) та незначна – людей літнього віку (3 – 5 %). Середня тривалість життя людей невелика: 61,14 року.

Расова та національна структура населення Африки дуже складна. За її особливостями значно різняться Північна та Тропічна Африка. На півночі регіону живуть представники європеїдної раси – араби, бербері, туареги. У Тропічній Африці, на південь від Сахари, поширені численні негроїдні народи, які говорять мовами трьох різних мовних сімей. Лише на крайньому південному заході ПАР є представники європеїдної раси – бури (африканери) – нащадки переселенців з Нідерландів.

Через те для багатьох африканських країн характерна хибна урбанізація, за якої притік міського населення значно випереджає розвиток міської інфраструктури та промислових підприємств, що не сприяє підвищенню рівня добробуту містян. При цьому в промисловому розвитку країн зазвичай домінує одне місто, яке водночас є столицею, а часто й великим портом. Околиці величезних міст перетворюються на перенаселені нетрі. В Африці їх називають «бідонвілями». В них немає доріг, вуличного освітлення, водогону, каналізації, утилізації побутових відходів. Оскільки вік понад 40 % африканців менший за 15 років, ці квартали перетворилися на неконтрольовані місцевими органами влади перенаселені безробітної молоддю території, що підживлює злочинність, наркоторгівлю, зміцнює зв'язки з транснаціональними організованими злочинними групами та екстремістами, сприяє поширенню інфекційних хвороб, підсилює політичну нестабільність.

«Афропесимісти» та «афрооптимісти».

Як відомо, Африка є одним з проблемних регіонів у світі, саме з цієї причини вона і привертає увагу світової спільноти до себе. Негативні наслідки для інтересів міжнародної безпеки мають численні внутрішні та міждержавні конфлікти у різних регіонах цього континенту. За постколоніальний період там було зафіксовано 35 озброєних конфліктів, в ході яких загинуло 10 млн. людей, більша частина яких було громадянське населення. Більшість населення залишилось без даху над головою та роботи, мільйони людей стали біженцями проти своєї волі. Послаблення військово-політичного втручання у справи Африки зі сторони наддержав спочатку призвело до зменшення числа та інтенсивності конфліктів в регіоні, однак згодом спалахнули старі та з'явилися нові.

У зв'язку з цим «афропесимісти» вважають, що соціально-економічні та політичні характеристики африканського континенту прирікають переважну більшість країн регіону на постійну нестабільність, а висока ймовірність нового витка кризового розвитку блокує і міжнародні зусилля з подолання цієї ситуації. Загалом, на їхню думку, Африка була, є і буде «джерелом підвищеної небезпеки» в системі міжнародних відносин.

Взагалі, термін «афропесимізм» мав на увазі вкрай високу ступінь політичних ризиків для ведення будь-яких спільних проєктів, низьку інвестиційну привабливість Африки, критично небезпечний рівень епідемій, неконтрольований ринок заборонених препаратів і озброєнь, а також нелегальну торгівлю людьми. Більш того, «афропесимізм» ставився і до структурної нерозвиненості економік більшості країн Африки. Тут і

неможливість обслуговування зовнішніх боргових зобов'язань будь-яким кредиторам (від Світового Банку та МВФ до двосторонніх позик), і галопуюча інфляція.

У свою чергу, **«афрооптимізм»** – це віра у розвиток та самостійність Африканського континенту. Кілька років тому Всесвітній банк і Африканський банк розвитку, серед інших, опублікували статистичні дані, які показали, що в багатьох африканських країнах спостерігається сильне економічне зростання. Хвиля оптимізму, що виникла в результаті цього серед інвесторів, економістів і деяких африканських лідерів, була швидко названа «афрооптимізмом». Оптимісти зростання бізнесу були щасливі створити індустрію допомоги в якості свого аналога – гуманітарні працівники зображувалися як «африканські песимісти», кровно зацікавлені в тому, щоб зробити Африку настільки нещасною, наскільки це можливо.

Як ставилися до «Африки» в цих дебатах? Тут вони були запрошені бути оптимістичними або песимістичними від імені всього континенту – континенту з більш ніж мільярдом жителів, які проживають в 54 країнах. Або, як пише Вайнайна: «Переконайтеся, що ви ставитеся до Африки так, як якщо б це була одна країна».

Поки ви говорите «поблажливо» і «о», ви можете собі це дозволити. На щастя, все більше і більше людей усвідомлюють, що це не шлях; як в зв'язку з допомогою, так і в засобах масової інформації, літературі та дискусіях більше уваги приділяється зображенню Африки як складного континенту, яким вона є насправді, а африканців як торгових людей і реальних партнерів. Цей розвиток підкріплюється тим фактом, що люди з Африки або норвежці африканського походження тепер абсолютно ясно дають зрозуміти, що це їх історія; що саме їм належить ця історія.

Інтеграційні процеси в Африці.

Африканська підсистема міжнародних відносин формується під впливом інтеграційних тенденцій. Регіональні інтеграційні процеси на африканському континенті розгорнулися у 1960-х роках і спочатку не мали економічного змісту, були внутрішньо суперечливими. З одного боку, схожість історичних доль призвела до певної геополітичної спільності інтересів країн материка. З іншого боку, виникнення багатьох нових держав внаслідок деколонізації дало сильний поштовх націоналізму місцевих груп управління, не зацікавлених в інтеграційних процесах.

Загальний «тон» інтеграції задає Європейський Союз, що пояснюється наявним зв'язком колишніх метрополій і колоній. Інтеграційні процеси в регіоні обумовлені його залежним становищем у системі світового господарства і низьким рівнем розвитку факторів виробництва. Це значною мірою позначається на послідовності проведення реформ, формах і змісті регіональної інтеграції. Інтеграційні процеси в Африці відбуваються під впливом таких основних факторів:

- об'єктивна необхідність об'єднання важливих економічних ресурсів і нейтралізації наслідків штучного поділу континенту;
- низький рівень економічних зв'язків, взаємної конкуренції на ринках
- сировини і капіталу;
- досить обмежений економічний потенціал більшості країн; політична воля лідерів, які прагнуть подолати клеймо «відсталості» і через інтеграцію;
- наявність орієнтацій на різних гравців на світовій арені;
- сильний вплив традиційних інститутів, норм і звичаїв поведінкової культури у сфері бізнесу.

На сучасному етапі розвитку Африка характеризується поширенням таких регіональних інтеграційних об'єднань (далі – РІО), як субрегіональні союзи:

Північна Африка:

- Союз Арабського Магрибу (Arab Magreb Union – UMA);
- Співтовариство Сахело-Сахарських держав (CEN–SAD), яке включає держави інших субрегіонів.

Західна Африка:

- Економічне співтовариство держав Західної Африки (The Economic

Community of West African States – EKOWAS);

– Західноафриканське економічне співтовариство (West African Economic Community);

– Союз країн басейну ріки Мано (Mano River Union – MRU);

– Західноафриканський економічний і валютний союз (de l'union Economique et Monetaire Quest Africaine – UEMOA).

Східна і Південна Африка:

– Спільний ринок Східної і Південної Африки (Common Market for Eastern and Southern Africa – COMESA);

– Комісія країн Індійського океану (The Indian Ocean Committee – IOC);

– Східноафриканське співтовариство (East African Community – EAC);

– Південноафриканське співтовариство розвитку (Southern African

– Development Community – SADC);

Центральна Африка:

– Центральноафриканський митний та економічний союз (Central African Custom and Economic Union – UDEAC);

– Економічне та валютне співтовариство Центральної Африки (Central African Economic and Monetary Community – CEMAC);

– Економічне співтовариство центральноафриканських держав (The Economic Community of Central African States – ECCAS);

– Економічне співтовариство країн Великих озер (The Economic Community of the Great Lakes Countries – CEPGL).

РІО в Африці вирізняються вищим рівнем інституційного оформлення, широким спектром завдань та сфери співпраці.

Станом на 2018 рік Союз Арабського Магрибу (UMA) – це найменш інтегроване РІО Африки. Процес інтеграції йде дуже повільно та ускладнюється політично нестабільною ситуацією в регіоні й питанням про статус Західної Сахари (різні позиції Алжиру та Марокко), хоча певний прогрес у переговорному процесі був досягнутий у 2017 році. Співтовариство Сахело-Сахарських держав (CEN-SAD) не демонструвало помітних результатів у напрямі створення економічного союзу, і у 2013 році лідери держав-членів запустили так зване «відродження» CEN-SAD, змінивши пріоритети на регіональну безпеку та сталий розвиток. За інтеграційними показниками у 2012–2017 роках перебуває в другому ешелоні РІО.

Східноафриканське співтовариство (EAC) у 2015 році перетворилося на Митний союз. Згідно зі звітом «Індекс регіональної інтеграції в Африці», у 2016 році EAC було визнано найбільш інтегрованим РІО на континенті. Міжурядовий орган з питань розвитку (IGAD) з 1996 року змінив фокус своєї діяльності на регіональну безпеку, в тому числі продовольчу, та інтеграцію, тобто узгодження політики у провідних сферах економіки та з екологічних питань. Африканські економісти підкреслюють, що у 2015–2017 роках це РІО досягло значних успіхів з питань розбудови інфраструктури порівняно з іншими об'єднаннями континенту. Щоправда, IGAD досі не створив зону вільної торгівлі, але Джибуті, Ефіопія, Кенія й Уганда мають двосторонні домовленості про вільне пересування.

Спільний ринок Східної і Південної Африки (COMESA) з 2009 року знаходиться на стадії формування митного союзу. Укладено угоду про скасування подвійного оподаткування, запровадження нових стандартів у сфері транспорту і зв'язку, імплементацію електронної системи сприяння торгівлі (CVFTS), систему страхування та гарантування сплати митних податків. Південноафриканське співтовариство розвитку (SADC) зараз визнається економістами-експертами Африканського банку розвитку як друге після EAC найбільш інтегроване РІО. У своїй діяльності орієнтується на співробітництво із західними країнами та на допомогу з їхнього боку. На відміну від інших об'єднань, держави-члени SADC прийняли Стратегію та Дорожню карту з

індустріалізації Південної Африки на 2015–2063 роки, а у 2016 році підписали угоду про Регіональний фонд розвитку з підтримки інтеграційних ініціатив у регіоні.

Економічне співтовариство центральноафриканських держав (ECCAS) тривалий час існувало фактично лише на папері через конфлікт у районі Великих Озер та несплати внесків країн-учасниць. У 2008 році було запроваджено одночасно і митний союз, і зону вільної торгівлі. Економічне та валютне співтовариство Центральної Африки (СЕМАС) має два основних досягнення: у 2004 році були скасовані мита, а згодом – візи на пересування по регіону.

Економічне співтовариство держав Західної Африки (ЕКOWAS) намагається поєднати ефективне управління і стабілізацію конфліктних ситуацій в субрегіоні з інтеграційними процесами, які планується завершити до 2020 року. ЕКOWAS можна розглядати як багатоступеневий процес, що веде поетапно до митного союзу і спільного ринку. Загалом ефективність РІО в Африці не є високою. Є приклади розпаду інтеграційних об'єднань, які так і не досягли своїх цілей (СхідноАфриканське співробітництво), але є й успішні проекти. З практичної точки зору, в Африці існує всього два реально діючих регіональних об'єднання – SADC (Співтовариство розвитку країн Південної Африки) та ECOWAS (Економічне співтовариство країн Західної Африки).

Політика провідних країн світу стосовно Африки.

Африка відіграє важливу роль для провідних гравців на світовій арені як джерело ресурсу, ринок збуту і перспективний для інвестування регіон. У цілому відбувається те, що в історіографії називають «нова боротьба за Африку» (Scramble for Africa) за аналогією з конкуренцією між великими державами в Африці наприкінці XIX – на початку XX століття, але без імперіалістичного компонента.

Зростання ролі «нових центрів» сили в регіоні сприяло зростанню значення Африки для традиційних партнерів та зміні балансу сил в Африці. Конкуренція йде, передусім, за багаті на природні ресурси та регіони, цікаві у військово-стратегічному плані. Основні торговельні партнери регіону – це КНР, Індія, Франція, США, Іспанія, ФРН, Італія, Нідерланди, Велика Британія.

Африка є для США регіоном з «екстраординарним потенціалом», тому можливе подальше зміцнення відносин з «африканськими союзниками» через «інвестиції, торгівлю та просування вільного та демократичного ринку», але в цілому відчувається послаблення інтересу до регіону. Це виявляється у зменшенні фінансування спільних проектів та участі США у програмах міжнародної гуманітарної допомоги країнам регіону. США використовує військові механізми своєї присутності, маючи пункти базування у 24 країнах Африки. В цілому США не бачить Африку пріоритетним партнером, і стратегія нової адміністрації Трампа спрямована на збереження такого сприйняття.

Велика Британія прагне просунути, зберегти і захистити власні економічні інтереси в Африці. Відносини з країнами Африки розвиваються переважно в рамках Британської Співдружності націй. Британія традиційно спирається на ПАР і Нігерію, відмовляючись від співпраці з державами, де відкрито порушуються демократичні принципи і немає верховенства закону.

ЄС орієнтується, як Індія та КНР, на інвестиційні проекти та багатосторонній міжінституційний діалог з АС як стратегічне партнерство через механізми EASBRICOM і NARC. Скасовано понад 85 відсотків митних тарифів для спрощення торгівлі з АС і прийнята «Спільна стратегія Африка–ЄС» за 4 пріоритетами: мир і безпека; демократичне управління та права людини; торгівля та регіональна інтеграція; регіональні програми розвитку. Євросоюз має свою специфіку взаємодії та просування впливу залежно від регіону Африки. Незважаючи на внутрішні проблеми, більше половини усієї фінансової допомоги ЄС направлено в Африку. ЄС має на меті укладення низки угод про стратегічне партнерство з провідними державами Африки, ECOWAS, SADC.

КНР вже п'ять років як випереджає свого найближчого конкурента США в регіоні. 60 відсотків робочих місць, створених в Африці, існують за рахунок китайських інвестицій. За 2005–2015 роки КНР вклала понад 66 млрд доларів і створила 130 тисяч робочих місць. Незважаючи на зменшення кількості проектів, жодному конкуренту не вдалося випередити КНР. КНР позиціонує себе як найбільша країна світу, що розвивається і має спільну долю з країнами Африки, які теж розвиваються. Керівництво КНР виражає готовність співпраці з будь-якими режимами, незважаючи на питання прав людини, демократичних свобод, боротьби з корупцією, захисту навколишнього середовища, що є прийнятним для більшості держав Африки. КНР розпочала укладання угод стратегічного партнерства і розробила 10 планів співпраці в регіоні за різними сферами, серед яких спільні сільськогосподарські, угоди про вільну торгівлю, створення Африканських сил швидкого реагування і військових баз.

Питання до лекції 13:

1. Охарактеризуйте динаміку розвитку Африканського континенту.
2. У чому полягає різниця між «афропесимістами» й «афрооптимістами»?
3. Дайте характеристику інтеграційним процесам в Африці.
4. Яка роль міжнародних організацій на континенті?

Лекція 14. Сучасні тенденції та актуальні процеси міжнародних відносин та їх вплив на країни Південно-Східної та Східної Азії та Близького Сходу.

1. Політичні аспекти розвитку в Східній та Південно-Східній Азії.
2. АСЕАН: причини виникнення та цілі.
3. Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС).
4. Взаємодія глобальних та регіональних тенденцій на Близькому та Середньому Сході.
5. Місце та роль Близького Сходу у формуванні сучасних міжнародних відносин.
6. Регіональні організації на Близькому та Середньому Сході, специфіка інтеграційних процесів у регіоні.

Політичні аспекти розвитку в Східній та Південно-Східній Азії.

Особливості історичного, політичного й соціально-економічного розвитку країн Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТР) значною мірою пов'язані з їх геополітичними характеристиками, обумовили виникнення в глобальну епоху кількох форматів регіональної інтеграції, визначили її специфіку порівняно з іншими регіонами світу.

Геополітична складність і динамічність процесів конструювання регіону в цій частині світу створює проблему його визначення. Статистичний відділ ООН виділяє тут два регіони – Східну Азію і Південно-Східну Азію. Проте на сьогодні існують інші визначення, що виходять поза межі регіонального поділу ООН. У сучасній науковій літературі поширеним є вживання термінів «Північно-Східна Азія» і «Південно-Східна Азія» як субрегіонів і «Східна Азія» як регіону, що їх об'єднує. Поширеним є також англійський термін «Asia Pacific» (Тихоокеанська Азія), що вживається часто як синонім «Східної Азії». Він має також більш широке значення, близьке до англійського терміна «Pacific Rim», що включає не лише азійські, а й інші держави Тихоокеанського басейну, залучені до регіональних інтеграційних процесів. Це передусім США, що мають із країнами Східної Азії тісні зв'язки безпекового й економічного характеру; Австралія і Нова Зеландія, що позиціонують себе східно-азійськими державами; тихоокеанські країни

Північної і Південної Америки (Канада, Мексика, Чилі, Перу) – члени Організації Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС).

Отже, поняття «регіон» є умовним, його межі в цій частині світу – рухливими й динамічними. Вони значною мірою визначаються провідними регіональними інституціями, що окреслюють різні формати регіональної інтеграції. На сьогодні це АСЕАН (у Південно-Східній Азії), «АСЕАН+3» (в Східній Азії), АТЕС (в Азійсько-Тихоокеанському регіоні), Східноазійський саміт (в АТР, включаючи Індію).

У внутрішній і зовнішній політиці країн регіону приваблює їхня опора на засади міжнародного права і налаштованість на консенсусне врахування інтересів одне одного. Країни АТР у своїй більшості переважно реалізують ліберальну, ринкову модель економіки і з огляду на ці засади формують відповідний світогляд суспільства. Переважна більшість країн АТР поділяє цінності, властиві сучасним індустріальним країнам, серед яких першість ведуть добробут нації і ринкова економіка. У низці країн регіону реалізуються політичні ініціативи й економічні реформи, модернізуються фінансові інститути, зростає інвестування в освіту, підготовку кадрів тощо. В системі міжнародних відносин економічне співробітництво висувається на перший план. Перспективи регіону вбачаються у лібералізації торгівлі, поступовому зникненні перешкод вільному переміщенню товарів, капіталів, послуг і робочої сили. Розвитку відкритого ринку сприяють нові інструменти міжнародної політики.

Отже, критеріями-показниками модернізаційного розвитку в азіатському регіоні світу можна вважати:

- утворення (чи відтворення) сучасних інститутів та інших елементів політичної системи і права в межах стандартів доби ХХ століття;
- здійснення структурної диференціації цих інститутів, передусім за функціональним навантаженням;
- здатність політичної системи країни до сприйняття інновацій і, водночас, до мобілізації ресурсів влади заради самозбереження;
- формування тенденції державного стимулювання різних форм політичної участі громадян;
- оволодіння публічними політиками не лише керівними державними посадами, а й «політичними ролями»; просування до рівноправності й рівної відповідальності всіх суб'єктів політики перед законом.

Країни Азії – це складний комплекс демократичних і авторитарних режимів, які змінювалися і продовжують змінюватися впродовж тривалої історії. Тому сучасна політична карта і типологія країн строката: в Азії є різні за формою державного правління та устроєм держави. Більшість держав є республіками. Найбільш зрілою парламентською республікою є Індія. До республік народної демократії належать Монголія, В'єтнам, Лаос. Вони, як і колишні середньоазійські республіки СРСР, перебувають на початковому етапі демократичних перетворень. Особливе місце в цій групі посідає Китай, для якого характерне поєднання авторитарного політичного режиму з ринковими перетвореннями в економіці. Є в Азії республіки, в яких поєднується релігійний режим з президентською владою.

П'ять країн Азії – це конституційні монархії, серед яких Японія, Малайзія, Таїланд, Бутан, Камбоджа. У деяких із цих держав спостерігається змішаний режим правління, своєрідний симбіоз авторитаризму в особі монарха з багатопартійною парламентською системою. У регіоні спостерігаємо модернізацію політичних інститутів, проведення політичних, економічних та військових реформ. Виявляється і нова характеристика демократичних урядів сучасної доби: розширення складових внутрішньої політики, соціально-економічних програм, зростання відповідальності у захисті прав громадян та соціального забезпечення. Водночас в окремих країнах, які наразилися на поразку економічних реформувань, населення продовжує жити в умовах тоталітарних режимів і військових диктатур.

На політичну ситуацію в АТР впливають такі фактори: поява нових суб'єктів і об'єктів міжнародного права – міжнародних організацій, транснаціональних компаній і

банків, авторитарних лідерів, діяльність яких так чи інакше впливає на міжнародний статус країн регіону; поширюється рух до багатопольярного світоустрою, у зовнішній політиці країн регіону посилюється тенденція до широкої диверсифікації. Регіон семимильними кроками посувається до багатопольярності, появи нових центрів сили: Китай, Японія, Австралія та Індія. І ця багатопольясна архітектура розвивається в умовах жорсткої конкуренції за сфери впливу.

АСЕАН: причини виникнення та цілі.

Нині Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) стала однією з найбільш авторитетних і динамічно прогресуючих організацій багатопрофільного співробітництва не лише в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (АТР), але й на світовій арені. За роки свого розвитку Асоціація набула унікального досвіду колективного вироблення спільної лінії поведінки на міжнародній арені, а також практики спільного пошуку шляхів вирішення внутрішніх проблем Південно-Східної Азії (ПСА) на основі принципів консенсусу, взаємодопомоги, консультацій, довіри, терпимості, врахування інтересів усіх сторін-учасників.

Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) – була створена п'ятьма державами (Бруней, Індонезія, Малайзія, Таїланд, Філіппіни) у 1967 р., які підписали Бангкокську декларацію. В 1976 р. цю декларацію було доповнено Угодою про дружбу і співробітництво в Південно-Східній Азії (ПСА) і Декларацією АСЕАН, підписаною в Балі. У 1992 р. була підписана Сінгапурська декларація, спрямована на поглиблення економічного і політичного співробітництва й інтеграції в регіоні, а також збільшення числа членів. В організацію додатково вступили В'єтнам, Камбоджа, Лаос, Сінгапур. Спостерігачами в організації є М'янма і Папуа – Нова Гвінея.

Проблеми виникнення організації

На початок другої половини 1960-х рр. чимало гострих проблем, що стояли перед державами ПСА, сягнули критичного рівня й не могли бути задовільно вирішені без взаємної підтримки й співробітництва. Причому більшість цих проблем, незалежно від того, який характер вони мали, – військово-стратегічний, політичний чи економічний, містили більш чи менш виражений міжнародний аспект. Серед головних чинників, які вплинули тоді на погіршення міжнародної обстановки в ПСА і посилення її напруженості, передусім, слід назвати розширення американської військової присутності в регіоні, повітряну війну США проти Демократичної Республіки В'єтнам (ДРВ) і наземні операції американських військ проти Народного фронту визволення Південного В'єтнаму, що в свою чергу спричинило наростання економічної і воєнної підтримки ДРВ з боку КНР і СРСР і, в кінцевому підсумку, сприяло перетворенню ПСА на нову гарячу точку в холодній війні.

Другою найважливішою причиною, що викликала ускладнення ситуації в регіоні, стала відкрита підтримка Пекіном в роки «культурної революції» близьких тоді йому по духу прокомуністичних сил, які збереглися в тих чи інших масштабах у багатьох країнах регіону, в т. ч. і в формі повстанських рухів, щоб забезпечити їм прорив до влади, чи, принаймні, використовуючи їх як загрозу існуючим там режимам, спробувати зробити останні більш прихильними до тодішнього китайського керівництва.

Ще одна проблема – міжнародно-економічного характеру полягала в погіршенні позицій держав ПСА у світовому господарстві. Це було пов'язане з розвитком довготермінової тенденції в міжнародній торгівлі: ростом диспаритету цін на сировину й готові вироби на користь останніх. Для країн регіону, що виступали в той час на світовому ринку переважно в якості продуцентів і експортерів сировини (головним чином натурального каучуку, олова, необробленої деревини та ін.) й водночас – покупців товарів виробничого та споживчого призначення, така ситуація загрожувала найсерйознішими наслідками.

Цілі організації:

- сприяння регіональному співробітництву в економічній, соціальній та культурній сферах з метою зміцнення миру в регіоні;
- прискорення економічного зростання, соціального прогресу та культурного розвитку в регіоні на основі спільних дій у дусі партнерства і рівноправ'я;
- заохочення активного співробітництва та взаємної підтримки в економічній, соціальній, культурній, технічній, науковій та адміністративній сферах;
- взаємодія у сфері науки й освіти, сільського господарства, промисловості та ін.;
- сприяння тісному співробітництву з міжнародними регіональними організаціями.

Вищим органом АСЕАН є Конференція глав держав та урядів, яка збирається раз на три роки. Центральний керівний орган – щорічна Зустріч міністрів закордонних справ, яка проходить в одній із країн-учасниць, а головуючого обирають відповідно до порядку назв країн за англійським алфавітом. Виконавчим органом є Постійний комітет, який складається з міністра закордонних справ країни, яка головує в АСЕАН у даний період, та послів інших держав. Комітет здійснює поточну роботу між нарадами міністрів іноземних справ і збирається кілька разів на рік. Зустрічі міністрів економіки, а також інших міністрів готують спеціально створені комітети: з науки та технології, з соціального розвитку та ін. Секретаріат АСЕАН очолює Генеральний секретар, якого обирають через кожних три роки. Крім того існують національні секретаріати на чолі з генеральними директорами для координації поточної роботи і підготовки рішень АСЕАН. Зовнішні зв'язки організації підтримують одинадцять комітетів, які складаються з керівників дипломатичних представництв і знаходяться в столицях третіх країн: Берліні, Брюсселі, Вашингтоні, Веллінгтоні, Женеві, Канберрі, Лондоні, Оттаві, Парижі, Сеулі, Токію.

Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС).

Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво – міжнародна організація, заснована з метою створити в тихоокеанському регіоні вільну економічну зону. Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво було засновано 1989 року. **Мета** АТЕС полягає в налагодженні тіснішої економічної співпраці між країнами тихоокеанського регіону та в розвитку вільної торгівлі. До АТЕС приєдналась 21 країна, в яких проживає понад половину всього населення планети.

АТЕС заснована в м. Канберра (Австралія) з ініціативи прем'єр-міністра Австралії Б. Хоука в 1989. Спочатку до неї увійшли 12 країн – 6 розвинених держав басейну Тихого океану (Австралія, Канада, Нова Зеландія, США, Південна Корея, Японія) і 6 держав ПСА, що розвиваються (Бруней, Індонезія, Малайзія, Сінгапур, Таїланд і Філіппіни). До 1997 в АТЕС входили вже майже всі основні країни тихоокеанського регіону: новими членами стали Гонконг (1993), КНР (1993), Мексика (1994), Папуа-Нова Гвінея (1994), Тайвань (1993), Чилі (1995).

Цілі діяльності Форуму були офіційно визначені в 1991 в Сеульській декларації:

- підтримка економічного зростання країн регіону;
- зміцнення взаємної торгівлі;
- ліквідація обмежень на пересування між країнами товарів, послуг і капіталів відповідно до норм ГАТТ / СОТ.

Оцінка перспектив співпраці України з країнами АТЕС

Впродовж останніх 5 років в Україні помітно бракувало уваги до Азійського регіону та стратегічного бачення відносин із ним. Згадки про держави Азії присутні лише у галузевих документах: Стратегії розвитку оборонно-промислового комплексу України на період до 2028 р. (де Азія загалом згадується як перспективний ринок) та Експортній стратегії 2017–2021 рр. (містить посилання на Китай, Індію, Японію, Індонезію, Таїланд, Бангладеш, Філіппіни).

Разом з тим, обсяги співпраці та її потенціал, особливо у торгівельно-економічній та військово-технічній сферах, з урахуванням подальшої економізації зовнішньої політики України свідчать про необхідність вироблення стратегічного підходу до відносин з регіоном та його окремими країнами. До числа ТОП-15 найбільших імпортерів до України

входять такі держави Азії як Китай та Японія. Найбільші темпи зростання імпорту (понад 20%) фіксувались у відносинах з Японією. Водночас, серед ТОП-15 партнерів, до яких прямує український експорт, належать Китай та Індія. У 2019 р. найбільш стрімко нарощувався експорт (від 40% зростання і більше) до Бангладеш, Китаю, Малайзії, Таїланду. Майже у два з половиною рази зріс експорт до Лаосу.

Дипломатична присутність України у регіоні не відповідає потенціалу відносин. На сьогодні ПУ представлені лише у В'єтнамі, Індії, Індонезії, Китаї, Республіці Корея, Сінгапурі, Таїланді, Малайзії та Японії. Існує значне перебалансування окремих посольств (наприклад, Посольство України у Делі покриває шість країн (Бангладеш, Мальдіви, Непал, Шрі-Ланку та Бутан), що є критично багато для однієї установи) та ігнорування постійної дипломатичної присутності в окремих перспективних країнах (не за сумісництвом). Наприклад, відсутність ПУ на Шрі-Ланці та Філіппінах (при цьому останні серед перспективних ринків Експортної стратегії). Ще більш проблемною є ситуацію з консульським забезпеченням у регіоні за умови збільшення туристичного потоку.

Взаємодія глобальних та регіональних тенденцій на Близькому та Середньому Сході.

Політична ситуація, що склалася на Близькому Сході на рубежі ХХ і ХХІ ст., була обумовлена, перш за все, серйозними змінами всієї системи міжнародних відносин, а також детерміновано такими факторами, як політика країн регіону і суперництво тут внерегіональних сил, причому зовнішній фактор часто грав вирішальну роль. Арабським політичним елітам, що встиг за роки холодної війни звикнути до функціонування в умовах дво полюсного світу і навіть навчилися отримувати з цього чималі вигоди, довелося пристосовуватися до нових геополітичних реалій.

Однак глобальні зміни не привнесли спокою і гармонії в світовий порядок, і в нинішнє століття людство вступило з неврегульованими регіональними конфліктами, локальними війнами, боротьбою за ресурси, що тривають релігійними і етнічними суперечками, важким екологічним спадщиною і т.д. Разом з тим крах дво полюсної системи оголило цілий ряд глибинних, тривалий час стримуються протиріч. Виявилася тенденція до структурному ускладненню сучасного світу, що спостерігається як на глобальному, так і на регіональному рівнях. Виникли нові виклики і загрози: міжнародний тероризм, організована злочинність, розповсюдження зброї масового знищення, наркотрафік, нелегальна міграція, техногенні та екологічні катастрофи та ін., Які поряд з вже існуючими погрозами і ризиками ускладнили проблему забезпечення безпеки.

У зв'язку з цим виникла гостра потреба у створенні ефективних механізмів контролю над конфліктними і кризовими зонами. Однак і поважні міжнародні організації, і регіональні інтеграційні структури, як свідчать події останніх років, перш за все на Близькому Сході, виявляються не на висоті в запобіганні та вирішенні кризових ситуацій, забезпеченні міжнародної безпеки і стабільності. До того ж прагнення Заходу затвердити в країнах Сходу, включаючи арабський світ, свої цінності демократії і лібералізму як універсальні, нівелює при цьому самобутні уклади і вистраждані вірування, а також зусилля зберегти там військово-політичну перевагу, зміцнити економічні позиції викликає цілком природне протидію східних товариств. Воно реалізується в активізації мобілізуючого фактора, уточнення культурної, цивілізаційної ідентичності, підкреслення вічних цінностей самобутніх великих культур, який, наприклад, була арабомусульманська цивілізація періоду Халіфату [8].

Іншими словами, аж ніяк не зіткнення цивілізацій саме по собі загрожує міжнародним відносинам, а саме ослаблення цивілізаційних принципів, чому зараз чимало сприяє сам Захід, силою стверджує пріоритет своєї системи. На думку відомого американського експерта Е.Х. Кордесмана, який очолює Центр стратегічних і міжнародних досліджень, «реальна проблема полягає не стільки в «зіткнення цивілізацій» Заходу та ісламського світу, скільки в протиріччях всередині самого арабо-ісламського світу. І тут постає питання: чи зможе він упоратися зі своїми політичними, економічними,

культурними та демографічними проблемами за допомогою реформ і еволюції або ж він зіткнеться з тривалою низкою насильства і революцій» [3].

Не будемо зупинятися на таких банальних істинах, як наростання взаємної відчуженості мусульманського Сходу і Заходу, зростання ісламського екстремізму, відзначимо лише таку важливу обставину, що в контексті погіршення ситуації в близькосхідному регіоні і розбалансування його політичної системи залежить питання про перспективи реформування, демократизації мусульманського співтовариства, що могло б сприяти прогресу арабо-мусульманського світу, поліпшенню його відносин з сусідами, а також допомогло б уникнути таких трагічних потрясінь, які мають місце починаючи з 2011 року. Ще на рубежі століть футурологи прогнозували наростання хаосу в міжнародних відносинах. Як зазначав відомий американський мислитель, основоположник світ-системного аналізу І. Валлерстайн, прийде п'ятдесятиріччя (2000-2050 рр.) Буде ознаменовано переходом до якогось непередбачуваного за формою і змістом світовому порядку. Найбільш небезпечні сутички, на його думку, виникнуть, швидше за все, на основі зіткнення західного зарозумілості, ісламської нетерпимості і китайського самоствердження. Що стосується близькосхідної регіональної підсистеми міжнародних відносин, то в ній за останні десятиліття відбулися істотні зрушення [10].

Ближній Схід традиційно відрізняє високий рівень конфліктності. Він є одним з найбільш насичених кризовими ситуаціями і військовим протиборством регіонів світу. Глобальний характер, що зачіпає інтереси міжнародної та регіональної безпеки, масштабність, тривалість, широка залученість різних політичних сил, вкрай негативні наслідки (загострення ситуації в регіоні, гонка озброєнь, підозрілість і недовіру в міждержавних відносинах), активне використання «ісламського фактора» - ось відмінні характеристики конфліктних ситуацій в регіоні.

Серйозні проблеми для безпеки регіону створюють конфлікти, що зародилися на етнічній і конфесійній ґрунті, але які спричинили за собою негативні політичні наслідки - загальну дестабілізацію ситуації. Найяскравіші приклади цього - «ліванський вузол» - тривала політична криза в країні, що затягнув в свою орбіту багато арабських і неарабських сили; невирішена кіпрська проблема, тобто протистояння двох основних громад острова - греків-кіпріотів і турків-кіпріотів; курдське рух, в буквальному сенсі розбухує такі країни, як Ірак, Туреччина, Іран; вибухонебезпечна ситуація в Афганістані, в якій далеко не останню роль відіграє етнічний фактор; Суніти-шиїтське протистояння в Іраку і т.д. З 1990-х рр. в регіоні спостерігається зростання внутрішньополітичних конфліктів, деякі з яких мають тенденцію до інтернаціоналізації. Результатом конфлікту стало велику кількість жертв серед мирного населення Алжиру, Ємену, Судану, Сирії. Причому, як відзначають експерти, перехід будь-якого з близькосхідних конфліктів, які перебувають в латентній стадії, в активну фазу загрожує загостренням на багатьох, самих різних напрямках, активізацією і синтезом відразу декількох конфліктних вузлів [4. С. 55]. Так, надзвичайно складну і багатоаспектну проблему врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту міжнародного співтовариства не вдається вирішити понад півстоліття. В даний час зберігається стан, яке прийнято характеризувати як «ні миру, ні війни».

Таким чином, масштабні протестні рухи, що відкрили смугу внутрішньополітичної турбулентності і соціальних криз, що загрожують перерости в громадянський конфлікт, інтернаціоналізація практично будь-якого конфлікту, що виникає в регіоні, безперервне зростання військових витрат, що підживлює все нові витки гонки озброєнь, активізація ісламістських рухів, в тому числі фундаменталістських, втручання позарегіональних сил, перш за все США і інших країн НАТО, здатне як прискорювати намітилися зміни, так і створювати нові внутріарабські і міжнародні протиріччя, - всі ці фактори свідчать про хронічну нестабільності в регіоні і в окремих країнах, непередбачуваному, а часом несподіваному повороті подій, про відсутність гарантій підтримки тут миру і стабільності.

Місце та роль Близького Сходу у формуванні сучасних міжнародних відносин

Події на Близькому Сході створюють найсерйозніші безпекові виклики як на глобальному, так і на регіональному рівнях. Протягом останніх двох років, починаючи від подій «арабської весни», Близький Схід концентрує в собі майже всі актуальні загрози міжнародній безпеці.

В інтерв'ю для агентства Reuters (15.11.2012) адмірал Д. Блер, екс-директор Національної розвідки, визнав, що найсерйозніші загрози для США нині походять з Близького Сходу. Це тим більше актуально для держав, географічно наближених до регіону – насамперед, Туреччини, країни ЄС, Центральної Азії. У зоні ризику опиняються також країни Чорноморського регіону, до яких належить і Україна.

Проблема Ірану з його ядерною програмою, триваючий конфлікт у Сирії, черговий виток ізраїльсько-палестинського конфлікту, поновлення масових протестів в Єгипті – ось неповний перелік питань, що нині стоять на порядку денному і вимагають уваги та дієвих заходів з боку міжнародної спільноти.

На сьогодні, однак, політика провідних міжнародних гравців щодо Близького Сходу залишається незгодженою. Неспроможність досягти консенсусу у питаннях Сирії, ізраїльсько-палестинського конфлікту та інших близькосхідних проблем яскраво проявила розбіжності зовнішньополітичних інтересів США, ЄС, Китаю, Туреччини в регіоні. Це не тільки заважає пошукові прийнятних шляхів вирішення конфліктів на Близькому Сході, але також створює серйозні приводи для погіршення двосторонніх відносин між впливовими державами, збільшуючи напруженість в глобальному міжнародному середовищі.

Яскравим прикладом є позиція щодо Сирії Китаю у Раді безпеки ООН. Країна, користуючись правом вето як постійний член Ради безпеки, заблокувала прийняття вже трьох резолюцій по Сирії, спрямованих на ізоляцію режиму Б. Асада, а також відмовилася від прийняття економічних санкцій проти нього. Західні держави звинувачують Китай у тому, що в питанні Сирії відсутній прогрес.

Конфлікт у Сирії триває вже 20 місяців. Прогнози щодо швидкого падіння режиму Б. Асада не справдилися, хоча загалом його приреченість не викликає сумнівів. За оцінками ООН, кількість загиблих – переважно серед цивільного населення – становить понад 20 000 осіб та продовжує далі зростати. Кількість біженців оцінюється в 340 000 осіб, крім того 2,5 млн сирійців потребують гуманітарної допомоги. При цьому кожен місяць продовження конфлікту зменшує шанси на встановлення громадянського миру в осяжному майбутньому і збільшує ризик його розростання до регіонального масштабу.

Насправді поширення конфлікту на сусідні країни вже відбувається. Так, збільшується напруження між сунітами та шіїтами у Лівані, де південь країни контролює радикальне шіїтське угруповання «Хезболла», що має на меті створення ісламської держави на зразок Ірану. Чергова невдача добитися припинення вогню за підтримки ООН у кінці жовтня ц.р. активізувала артилерійські обстріли на турецько-сирійському кордоні. Така ситуація хаосу й невизначеності як магнітом притягує до себе джихадистів, включаючи групи, пов'язані з терористичною мережею «Аль-Каїда».

США та країни ЄС намагаються впливати на ситуацію за допомогою жорстких економічних санкцій проти режиму Б. Асада. Заборона на імпорт сирійської нафти призвела до важких економічних втрат. За свідченням сирійського міністра нафти С. Аллауї, у травні 2012 р. втрати становили 4 млрд доларів США. Найсуворіші санкції проти Сирії наклали Ліга арабських держав (ЛАД) та країни ЄС. Ці санкції, зокрема, забороняють будь-які транзакції з окремими особами, компаніями та державними

інституціями, пов'язаними з сирійським правлячим режимом. Уникнути остаточного економічного колапсу Сирії поки що вдається завдяки допомозі Ірану.

Специфіка ситуації навколо Сирії полягає в тому, що позиція Ліги арабських держав виявилася загалом співзвучною позиції Заходу. У листопаді 2011 р. ЛАД застосувала економічні санкції щодо Дамаску, цей крок з боку об'єднання 22 арабських країн є безпрецедентним. Крім того, у січні 2012 р. ЛАД офіційно закликав Б. Асада піти у відставку і висловився на підтримку резолюції ООН.

Важливою залишається роль Ірану в конфлікті. Тегеран надає Дамаску як воєнну, так і економічну допомогу, спрямовану т.ч. на піддрив санкцій Заходу щодо експорту нафти. Крім того, Іран допомагає Б. Асаду у підготовці та тренуванні бойових загонів (зокрема, за деякими даними, Іран допомагав у підготовці підрозділу, задіяного у різні цивільного населення в сирійському регіоні Хула).

Ситуація ускладнюється й завдяки діям ліванського угруповання «Хезболла», яку підтримує Іран. У випадку втручання у конфлікт з боку міжнародної спільноти «Хезболла» погрожує розбурхати ширший конфлікт в регіоні, зокрема спрямувати його проти Ізраїлю.

Окремої уваги заслуговує роль Туреччини в регіоні. Ця країна, ще донедавна союзник Сирії, зайняла активну позицію, закликавши Б. Асада піти у відставку та надаючи підтримку сирійській опозиції. Турецький уряд дозволив сирійським біженцям розміститися на своїй території. Зараз Туреччина завдяки такій своїй позиції у «сирійському питанні» відіграє безперечну роль регіонального лідера.

При оцінці ситуації на Близькому Сході слід враховувати дію релігійного чинника, а саме суперечності між прихильниками окремих напрямів всередині ісламу. На сьогодні, за оцінкою відомого французького експерта О. Руа (інтерв'ю для «Радіо Свобода»), на Близькому Сході склався своєрідний трикутник. Це – режими, що виникли внаслідок «арабської весни», салафітський рух (ісламські течії, що виступають за збройний джихад) і про-іранська коаліція (до неї нині входять Іран і Сирія під керівництвом Б. Асада). Останні дві сили намагаються розвернути масові рухи в арабських країнах (так звану «арабську вулицю») проти Заходу і підірвати, таким чином, здобутки «арабської весни», яка розпочиналася як рух за демократизацію, а також помірковану сунітську коаліцію, що виступають проти Ірану. Сунітська коаліція, до якої входять Саудівська Аравія, Туреччина, Єгипет і країни Перської затоки, виступають проти втручання Ірану до близькосхідних проблем. Ці країни мають спільний інтерес, спрямований на те, щоб унеможливити створення Іраном ядерної зброї. Іран, у свою чергу, намагається розбити цю коаліцію, закликаючи «арабську вулицю» виступати проти своїх урядів. Експерт вважає, що йдеться жодним чином не про «зіткнення цивілізацій», а виключно про політику.

Ці чинники необхідно враховувати, однак насправді ситуація є складнішою. Процес демократизації, розпочатий арабською весною, продовжує діяти і далекий від завершення. Про це, зокрема, свідчать події у Єгипті, де продовжуються масові протести проти намагань президента АРС М. Мурсі наділити себе надзвичайними повноваженнями. Конфлікт у Єгипті наростає. Президентові М. Мурсі і руху «Брати-мусульмани», що його підтримує, протистоять світські партії і судова гілка влади. Водночас невідомо, чим завершиться чергове протистояння у країні у контексті

проведення 15 грудня ц.р. референдуму з ухвалення нової конституції АРС, і хто зможе ним скористатися.

Ще одним давнім чинником, що провокує протистояння на Близькому Сході, є палестинсько-ізраїльський конфлікт. Цей конфлікт не лише постійно підвищує градус нестабільності в регіоні, а й слугує постійним джерелом напруги у міжнародних відносинах. У листопаді 2012 р. регіон в черговий раз ледь не опинився на грані нової арабо-ізраїльської війни: у відповідь на ракетні обстріли Ізраїлю з території сектору Газа, що були інспіровані правлячим тут рухом ХАМАС, ізраїльський уряд завдав низку ракетних ударів по сектору Газа та оголосив загальну мобілізацію. Активна фаза бойових дій в рамках т.зв. операції «Хмарний стовп» тривала 8 днів (13-21 листопада ц.р.) і завершилася укладенням обома ворогуючими угоди про перемир'я, якої вдалося досягти завдяки зусиллям єгипетської дипломатії. Серед іншого, конфлікт висвітлив безперечно воєнну перевагу Ізраїлю в регіоні. Ізраїльські повітряні і морські сили виявилися здатними цілком вільно діяти проти цілей, розташованих у секторі Газа. Цілком очевидно, що в разі проведення наземної фази операції (небезпеки якої обом сторонам удалося успішно уникнути) воєнний баланс також склався б на користь Ізраїлю.

Вирішальну роль в конфлікті відіграла ізраїльська система ПРО «Залізний купол», завдяки якій, за інформацією міністра оборони Ізраїлю Е. Барака, було знищено близько 500 ракет, запущених з території сектору Газа. Ця система, розроблена за допомогою США, має значні переваги перед американськими аналогами. Безперечно, військові успіхи Ізраїлю під час операції «Хмарний стовп» стимулюватимуть далі співробітництво США та Ізраїлю у галузі протиракетної оборони. За інформацією агентства Reuters, 21 листопада 2012 р. президент США Б. Обама у телефонній розмові з прем'єром Ізраїлю Б.Нетаньяху пообіцяв виділити цій країні додаткове фінансування на вдосконалення системи ПРО «Залізний купол».

30 листопада 2012 р. Генеральна асамблея ООН прийняла рішення про надання Палестинській автономії (ПА) статусу держави-спостерігача в ООН (до цього єдиною країною не-членом ООН, що мала подібний статус, був Ватикан). Це суперечливе рішення не тільки не сприяє розв'язанню ізраїльсько-палестинської проблеми, але й спричиняє новий виток напруженості, про що свідчить намір Ізраїлю активізувати будівництво єврейських поселень на спірних палестинських територіях. Крім того, виявилися розбіжності з цього питання у позиціях країн ЄС (так, Чехія, разом зі США та Канадою, проголосувала «проти», Велика Британія та Німеччина утрималися, тимчасом як Франція, Італія, Іспанія, Данія та деякі інші члени ЄС проголосували «за»). Деякі з європейських країн змінили свою позицію напередодні голосування, відчуваючи потребу якось «винагородити» керівника ПА М.Аббаса за втрати у конфлікті (протягом 8-денного конфлікту у листопаді загинуло 158 палестинців і 3 ізраїльтян). Водночас Європейський Союз таким чином вкотре продемонстрував відсутність у нього єдиної зовнішньополітичної позиції.

І хоча згадана резолюція ГА ООН спричинила широкий розголос в інформаційному просторі, проте, за оцінками експертів-правників, нею насправді не встановлюється міжнародно-правовий статус Палестини як суверенної держави. Для палестинців це рішення на практиці мало що змінить, крім отримання можливості ініціювати розгляд питань в Міжнародному Суді ООН. Як заявила посол США в ООН С. Райс, шлях до

розв'язання ізраїльсько-палестинського конфлікту лежить у площині переговорів, які було фактично припинено у 2010 р. Замість того, щоб наблизитися до поновлення мирного процесу, резолюція ООН віддаляє цю перспективу. Отже, рішення ООН не тільки не сприяло залагодженню конфлікту, а спричинило підвищення міжнародного напруження у світі.

Регіональні організації на Близькому та Середньому Сході, специфіка інтеграційних процесів у регіоні.

З античних часів Близький Схід відіграв важливу роль у міжнародному житті. Тут перетиналися найважливіші торговельні шляхи, тут зародилися три великі монотеїстичні релігії - іудаїзм, християнство та іслам. Близький Схід завжди був центром торгівлі, подорожей, осередком духовного життя. Не випадково стародавні греки, римляни, пізніше турки, а в XIX та XX століттях - французи, англійці, виявляли особливий інтерес до цього регіону, активно втручалися в життя населення ці землі людей. Так, Сирія до Першої світової війни входила до складу Османської імперії, а з 1920 р була підмандатною територією Франції; лише у вересні 1941 р країна проголосила незалежність. Долю Сирії в точності повторив Ліван.

Після розпаду Османської імперії підмандатними територіями Англії стали Йорданія і Палестина. Англія до кінця Другої світової війни зберігала економічний і політичний контроль над Єгиптом. Перемога Радянського Союзу і його партнерів по антигітлерівській коаліції в Другій світовій війні відкривала новий етап в історії міжнародних відносин. Доля колишніх італійських колоній була предметом обговорення Потсдамської конференції в липні - серпні 1945 року, радянський уряд всіляко прагнуло підтримувати національно-визвольний рух в арабських країнах.

Ця лінія проводилася послідовно і являла собою стратегію радянського керівництва. При активній підтримці СРСР статус незалежної держави отримали Лівія, Сирія, Єгипет, Ліван, Ірак. Взаємовідносини Радянського Союзу з арабськими країнами ставали одним з факторів міжнародного клімату. Еволюціонуючи в сторону своєї самостійності, країни арабського Сходу постійно користувалися підтримкою з боку СРСР. Арабський світ переживав величезні зміни, пов'язані з розпадом колоніальної системи, суверенізацією і становленням національних держав. У той же час країни Близького Сходу втягувалися в ідеологічну конфронтацію і ставали однією з арен глобальної боротьби в біполярному світі. Після Другої світової війни на арабському Сході почався період пошуку шляхів розвитку і модернізації.

Поразка Німеччини, Італії, ослаблення Франції і Англії сприяли активізації боротьби арабських країн за економічну і політичну самостійність. Стривожена Англія прагнула зберегти свою присутність в регіоні за рахунок створення Арабської федерації. Її основою мала стати Велика Сирія, що включає в себе Сирію, Ліван, Палестину і Трансиорданію. Передбачалося пізніше ввести до складу федерації Ірак, Єгипет і Саудівську Аравію.

Цей задум був повністю відкинтий лідерами арабських країн. Вони домовилися створити таку регіональну організацію, яка б консолідувала арабські народи і дозволяла їм зберігати традиційні національні держави. 22 березня 1945 була утворена Ліга арабських держав (ЛАД) як регіональна міжнародна організація. Делегати шести країн - Іраку, Сирії, Лівану, Йорданії, Саудівської Аравії і Єгипту - підписали в Каїрі Статут Ліги арабських держав. Через місяць до Ліги приєднався Ємен. У міру завоювання національної незалежності і інші країни Сходу вступали в цієї впливової міжнародної організації. Метою ЛАД було встановлення дружніх відносин між арабськими країнами, захист суверенітету і територіальної цілісності країн-членів Ліги, координація їх економічної, політичної і культурної діяльності на світовій арені. В кінці Другої світової війни на Близькому Сході гостро постала палестинська проблема. Арабські країни оголосили Палестину невід'ємною частиною арабського світу і зажадали від Великобританії

припинити приплив євреїв в Палестину, зберігши ці землі за арабами. Олександрійський протокол, підписаний у жовтні 1944 р, передбачав створення Фонду арабської нації для порятунку арабських земель в Палестині. Так палестинська проблема перетворювалася в найгострішу проблему арабського Сходу. Палестинці вважали себе арабами, хоча як самостійна спільність палестинський народ не існував ні у власній свідомості, ні в сприйнятті інших народів, в тому числі арабських. Разом з тим, палестинці мали самостійні риси, які відрізняли їх від євреїв, що проживали в тому ж регіоні. Палестинці заявили свої претензії на Палестину від імені арабських народів, проголосивши гасло «Палестина належить арабам». Палестина була оголошена батьківщиною палестинського арабського народу. Євреї вважали, що Палестинської держави ніколи не існувало, а саме поняття «Палестина» в англійській мові означало місце, а не людей, які населяли ці землі. Спори розгорялися. Палестинці стали називати себе нащадками древніх євусітів і заявляли про існування палестинського народу з давніх-давен. Проблема набула характеру великомасштабного спору, і до її вирішення долучилася ООН. Сесія Генеральної асамблеї ООН 29 листопада 1947 прийняла рішення про розділ Палестини на дві самостійні держави - арабське і єврейське.

У міру розвитку національних держав на Близькому Сході посилювалася їх конфронтація. Кожна країна намагалася посилити власну безпеку за рахунок сучасних озброєнь. В середньому, близькосхідні країни щорічно витрачали на купівлю озброєнь до 60 млрд. Американських доларів. У 80-і рр. ХХ ст. Близький Схід займав перше місце в світі за часткою військових витрат у бюджеті. Злидні і нужда стали єдиним результатом нескінченних воєн і боязні їх відновлення. Близькосхідна криза залишається невирішеним до цього дня, незважаючи на те, що ООН і ЛАД протягом чверті століття підтверджували право народу Палестини мати свою державу.

Незважаючи на географічну компактність і уявну однорідність, Близький і Середній Схід не є єдиним інтеграційним простором - багатостороннє об'єднання, що включає в себе всі або майже всі держави регіону (як в Африці або Західній півкулі), тут відсутня. Характерною особливістю інтеграції на Близькому і Середньому Сході можна назвати крайню політизацію процесу - інтенсивність економічної взаємодії держав регіону безпосередньо залежить, перш за все, від стану близькосхідного конфлікту. Арабські держави, що займають різні позиції щодо Ізраїлю і Заходу, з працею досягають консенсусу в міжнародних інститутах, що особливо негативно позначається на діяльності найбільшого об'єднання арабського світу - Ліги арабських держав. Інтеграційні процеси на території Близького Сходу здійснюються в рамках двох багатофункціональних міжнародних організацій - Ліги арабських держав і Ради Співробітництва арабських держав Перської затоки, а також ряду спеціалізованих інститутів і форумів на кшталт чинного з 1994 р МЕНА-саміту (Middle East & North Africa).

Ліга арабських держав була створена в 1945 році на конференції в Каїрі в складі семи країн (Єгипет, Сирія, Трансйорданія, Ліван, Саудівська Аравія, Ємен; в даний час до складу ЛАД входять 22 члени, включаючи ООП). Ідейною основою ЛАД послужила політична філософія панарабізму, що отримала свою офіційну вираз в так званих Хашимітського проектах, висунутих в 1943 р правлячими династіями Іраку і Трансйорданії за підтримки Великобританії. Ці програми передбачали створення Великої Сирії, куди повинні були увійти Сирія, Ліван, Палестина і Трансйорданія. Згодом до перерахованих держав передбачалося приєднати Ірак так, щоб разом з Великої Сирією він утворив Благодатний півмісяць. Хашимітського проекти не зустріли схвалення в Сирії і Лівані, які боялися втратити свій ледь набутий республіканський лад в складі новоствореного монархічної держави, а також Франції, яка не бажала поступатися Великобританії першість в облаштуванні післявоєнного Близького Сходу.

В результаті ініціативу по створенню багатосторонньої об'єднання в арабському світі перехопив Єгипет, який керувався у своїй зовнішній політиці принципами партикулярного націоналізму. У вересні 1944 р в Олександрії зібрався Підготовчий

комітет, в завдання якого входила розробка проекту майбутнього арабського об'єднання. Результатом спільної діяльності представників різних арабських держав став «Олександрійський протокол», де було зафіксовано намір створити об'єднання конфедеративного типу; в документі проте говорилося, що Комітет сподівається на досягнення більшою мірою єдності арабських держав. «Олександрійський протокол» був вельми негативно сприйнятий в арабських державах: багато з її підписали політичних діячів позбулися своїх постів, єгипетський прем'єр-міністр М. Наххас-Паша був оголошений зрадником, а в Лівані документ визнали загрозою для національного суверенітету. Прийнятий в березні 1945 р Статут Ліги арабських держав уже не містив ніяких натяків на створення федерації; замість єдиного арабської держави була утворена міжнародна організація, що ставить собі за мету «забезпечити більш тісні відносини між державами - членами Ліги; координувати їх політичні дії ... забезпечити їх безпеку і суверенітет і розглядати взагалі всі питання, що зачіпають арабські країни і їхні інтереси».

Незважаючи на настільки явне небажання давати зобов'язання в галузі створення арабської федерації, протягом декількох десятиліть після появи ЛАД лідери різних держав Близького Сходу намагалися реалізувати ідею створення Великої Сирії і Благодатного Півмісяця. Аж до 1970-х рр. в арабському світі виникали і зникали недовговічні федерації з двох або трьох країн в різних комбінаціях. Ініціаторами та учасниками подібних проектів в різний час виступали Єгипет, Сирія, Лівія, Ірак, Йорданія; ці об'єднання виникали або між соціалістично орієнтованими (Єгипет, Сирія, Ірак після 1958), або між монархічними (Ірак до 1958, Йорданія) державами і були відповідним чином вписані в контекст холодної війни в регіоні.

Існує ще одна організація, що об'єднує арабські держави, яка займає важливе місце у мусульманському світі це Рада співробітництва арабських країн Перської затоки (РСАДПЗ).

Члени організації: до складу Ради співробітництва арабських країн Перської затоки (РСАДПЗ) входить шість держав: Бахрейн, Катар, Кувейт, Королівство Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати, Султанат Оман.

Штаб-квартира РСАДПЗ розташована у столиці Саудівської Аравії - Ель-Ріаді.

Мета організації. Згідно зі Статутом РСАДПЗ були визначені наступні цілі діяльності організації:

- забезпечення координації, інтеграції та взаємозв'язку між державами - членами Ради у всіх життєво важливих сферах, до досягнення їх повної єдності включно;
- сприяння поглибленню взаємозв'язків та розширенню всіх галузей співробітництва у різних сферах між народами держав - членів Ради;
- розробка ідентичних систем в економічній, торгівельній, комунікаційно-інформаційній, соціальній, культурній, освітній, адміністративній, законодавчій сферах, а також у сфері митної служби і туризму;
- надання імпульсу науково-технічному прогресу у різних сферах господарства, створення центрів наукових досліджень, будівництво спільних підприємств, сприяння співробітництву у приватному секторі.

Структура організації. До керівних органів Ради належать Вища Рада, Рада міністрів та Генеральний секретаріат.

Вища Рада, до складу якої входять керівники держав-членів - має всю повноту влади у РСАДПЗ. Засідання Вищої Ради (на яких головує поточково в алфавітному порядку всі її члени) скликаються два рази на рік у кожній із країн - учасниць організації. Передбачено також скликання надзвичайних засідань Ради. Кожен член Ради має право висунути пропозицію про скликання наради у верхах, але така нарада матиме місце лише

за умови підтримки ініціативи з боку щонайменше ще одного члена Ради. У 1998 р. було ухвалено рішення про проведення так званих "братерських консультативних зустрічей", час проведення яких визначається окремо.

Компетенція Вищої Ради. Вища Рада:

- визначає стратегію та основні напрямки діяльності РСАДПЗ;
- схвалює рекомендації, директивні документи та інші пропозиції, які надходять від Ради міністрів та Генерального секретаріату;
- затверджує принципи співробітництва з іншими державами та міжнародними організаціями;
- затверджує статут комітету з врегулювання конфліктних ситуацій, призначає його членів, а також висуває кандидатури генерального секретаря, його заступників та апарату секретаріату;
- розглядає інші питання щодо країн - членів Ради. ;

При Вищій Раді було **створено Комітет з врегулювання конфліктних ситуацій**, до завдань якого входить вирішення будь-яких суперечок, які виникають між державами - членами РСАДПЗ. На Комітет покладено завдання формування спеціального органу, який має на меті давати тлумачення Статуту РСАДПЗ.

Рада міністрів складається із міністрів закордонних справ країн — членів РСАДПЗ або їх заступників чи представників. Засідання Ради міністрів проводяться шість разів на рік. Позачергові засідання можуть бути скликані на прохання принаймні двох членів Ради. Головування здійснюється кожним міністром відповідно до алфавітного порядку терміном на шість місяців.

Компетенція Ради міністрів. До кола безпосередніх обов'язків Ради міністрів входить:

- пропонування проектів політичних рішень; розробка рекомендації та проведення досліджень, які сприяють розвитку співробітництва та координації у різних сферах між країнами – членами Ради; приймання директивних документів у розвиток запропонованих рішень та рекомендацій;
- здійснення роботи зі стимулювання, розвитку та координації дій між державами-членами у різних сферах;
- надання рекомендації відповідним міністрам для розробки проектів виважених політичних документів, які гарантуватимуть прийняття Радою співробітництва рішень, що потребують термінового виконання;
- стимулювання різноманітних аспектів співробітництва та координації між структурами приватного сектору, розвитку співробітництва між Торговими палатами та промисловими підприємствами держав-членів Ради, пересування робочої сили між арабськими країнами Затоки;
- доручення тієї чи іншої сфери співробітництва одному або кільком технічним чи спеціалізованим комітетам для опрацювання та надання пропозицій з відповідних питань співробітництва;
- розгляд пропозиції, пов'язаних зі змінами внутрішнього Статуту та виступи з відповідними рекомендаціями у Вищій Раді; підготовка засідань Вищої Ради; забезпечення науково-аналітичної розробки та обґрунтування, тематики, рекомендацій, директивних документів, законоположень, які виносяться на розгляд Вищої Ради, а також підготовка порядку денного засідань Вищої Ради та її роботи;

- затвердження свого внутрішнього статуту, а також внутрішнього статуту Генерального секретаріату;

- санкціонування рішень з поточних питань, затвердження статутів, правил внутрішнього розпорядку, інструкцій, пов'язаних із адміністративними та фінансовими питаннями, які пропонуються Генеральним секретарем, а також рекомендації Вищій Раді про затвердження бюджету Генерального секретаря;

- розглядати всі інші питання, які доручає Вища Рада.

До складу Генерального секретаріату входять генеральний секретар, два його заступники (з економічних та політичних питань) та низка чиновників апарату генерального секретаря, кількість яких може змінюватися залежно від ситуації; робочі комісії та адміністрація із соціальних та кадрових питань, з проблем законодавства, фінансів та політичних питань. Генеральний секретар призначається на посаду Вищою Радою на три роки з правом подовження повноважень ще на один термін.

Компетенція Генерального секретаріату. На Генеральний секретаріат покладені наступні функції:

- підготовка відповідних аналітичних обґрунтувань, проектів співробітництва та координація комплексних планів і програм колективної діяльності держав - членів Ради співробітництва;

- підготовка доповідей про поточну діяльність Ради співробітництва; контроль за виконанням рішень і рекомендацій Вищої Ради та Ради міністрів державами - членами Ради співробітництва;

- підготовка проектів адміністративних та фінансових постанов, що відповідають характеру розвитку Ради співробітництва із врахуванням розширення її компетенції та прерогатив;

- підготовка балансових та річних звітів Ради співробітництва; підготовка питань до засідань Ради міністрів, а також порядку денного її роботи та проектів рішень;

- подання проекту пропозицій Голові Ради міністрів щодо скликання у випадку необхідності позачергового засідання Ради міністрів;

- вирішення всіх інших питань за дорученням Вищої Ради чи Ради міністрів.

У межах структури РСДДПЗ функціонує низка постійних комісій на рівні міністрів, які мають забезпечувати розвиток співробітництва у відповідних сферах (комісія з питань економічного та фінансового співробітництва; комісія соціального та економічного планування; комісія з питань спільної оборони та безпеки; військово-промислова комісія; комісія з питань нафти; комісія з промислового співробітництва; комісія з культурних та соціальних питань тощо).

Питання до лекції 14:

1. Якими є політичні аспекти інтеграції в ПСА?
2. Охарактеризуйте геополітичну ситуацію в регіоні Південно-Східної Азії.
3. Дайте загальну характеристику АСЕАН.
4. У чому полягає сутність, цілі та завдання АТЕС?
5. Якими є перспективи співробітництва України з регіонами Південно-Східної Азії?
6. Проаналізуйте структуру, принципи та специфіку діяльності Ліги арабських держав.
7. Проаналізуйте структуру, принципи та специфіку діяльності Рада Співробітництва арабських держав Перської затоки.

Лекція 15. Місце і роль України в процесі глобалізації.

1. Участь України в глобалізаційних політичних, екологічних, правових, інформаційних процесах.
2. Образ України в сучасному світі, що глобалізується.
3. Соціальні наслідки глобалізації в Україні.
4. Забезпечення національних інтересів України крізь призму глобалізації.

Участь України в глобалізаційних політичних, екологічних, правових, інформаційних процесах.

На жаль, сьогодні Україна не є впливовим суб'єктом глобалізації і належить в цьому аспекті до периферійних держав. Це обумовлено як рівнем її соціально-економічного розвитку, так і місцем і роллю держави в сучасній світовій політичній «грі подій та впливів». Тому найважливішим питанням для України стає пошук принципів та механізмів налагодження взаємозв'язків із глобальним світом, адже інакше вона залишиться пасивним об'єктом реалізації глобального впливу інших країн світу.

Слід відзначити, що Україна відчула вплив глобалізації вже з перших років незалежності, коли її економіка та суспільна сфера стали відкритими для світу. З одного боку, її шанси скористатися перевагами глобалізації зростають, але з іншого – вона стає більш відкритою для нових глобалізаційних загроз. До них Україна, як молода держава, не підготовлена й найчастіше – від них не захищена. Глобальним ризиком стають виклики національній безпеці, наявним підтвердженням чого є спроби окремих світових держав підпорядкувати собі інтереси України як окремої національної держави. Негативними наслідками цього є зростання соціально-політичних та етнічних конфліктів всередині держави, які виводять систему суспільного розвитку з динамічної рівноваги і позбавляють її можливості стабільного розвитку та ефективного функціонування.

Вплив міжнародних економічних і політичних інститутів на українську державу з кожним роком зростає, примушуючи владні структури поступатися частиною своїх повноважень, що призводить до обмеження суверенітету держави взагалі. Суверенітет України сьогодні набуває нових значень і особливостей, відбувається трансформація як внутрішнього, так і зовнішнього його вимірів. Крім того, у сучасних міждержавних стосунках все частіше порушується принцип невтручання у внутрішні справи суверенної держави у вигляді ідеї «гуманітарної інтервенції», посилюються етнічні конфлікти, а отже, держава втрачає контроль над власною територією і не може протидіяти проявам регіонального та міжнародного тероризму тощо.

Найважливішим наслідком глобалізації є також збільшення розриву в рівнях економічного і соціального розвитку між Україною та країнами «золотого мільярда». Відомо, що глобалізація обертається посиленням нерівномірності у соціокультурному поступі народів, дедалі більшим розмежуванням у світовому масштабі полюсів надмірного багатства та злиднів. Як показала новітня історія, з часом прірва між лідерами та аутсайдерами світового розвитку зростає.

Під впливом глобалізації Україна долучилася до світових міграційних процесів. Інтенсифікація міграційних процесів впливає на демографічні та соціально-економічні показники всередині країни і цей вплив є суперечливим і нерідко негативним.

Образ України в сучасному світі, що глобалізується.

Україна та її економічна система зазнає впливу глобалізаційних процесів, міжнародного руху капіталів, робочої сили, наслідків діяльності транснаціональних корпорацій. З огляду на це подальші організаційно-управлінські зміни та трансформації системи господарювання слід здійснювати на ґрунті дослідження й осмислення впливу глобалізації на розвиток національної економіки. Глобалізація, як економічне та суспільне явище, має двоїстий характер, що проявляється як у нових можливостях, так і загрозах.

Вкрай важливо ретельно дослідити сутність, природу та тенденції глобалізації, зрозуміти траєкторію її розвитку. Це дасть змогу розробити економічні механізми й інструменти адаптації та мінімізації її впливу на національну економіку.

Зважаючи на проголошений курс України до ЄС варто зазначити, що на тлі сучасних проблем, які ми бачимо в окремих країнах ЄС, коли ставиться питання про можливість керованого дефолту, Євросоюзу необхідно визначитись із власними антикризовими програмами і показати перспективи ЄС для кожної країни-кандидата на перспективу. Тому, до переговорів стосовно Угоди про асоціацію та зону вільної торгівлі має готуватись не тільки Україна, але й Євросоюз. Лідери Євросоюзу ще мають довести, що вибрана ними модель економічної інтеграції буде ефективною для країн, які хочуть стати членами ЄС.

Соціальні наслідки глобалізації в Україні.

До позитивних наслідків процесу глобалізації, можуть бути віднесені:

1. Поглиблення спеціалізації і міжнародного поділу праці, а також розширення виробничої кооперації; більш ефективний розподіл коштів і ресурсів.
2. Економія на масштабах виробництва, скорочення витрат, що створюють умови для зниження цін .
3. Виграш від вільної торгівлі на взаємовигідній основі.
4. Зростання конкуренції, що стимулює подальший розвиток нових технологій.
5. Загострення міжнародної конкуренції, формування нових конкурентних сфер з жорсткішим суперництвом на традиційних ринках, яке стає не під силу окремій державі або корпорації.
6. Підвищення продуктивності праці в результаті раціоналізації виробництва на глобальному рівні та поширення передових технологій, а також конкурентного тиску на користь безперервного впровадження інновацій у світовому масштабі.
7. Мобілізація значних обсягів фінансових ресурсів, оскільки інвестори можуть використовувати більш широкий фінансовий інструментарій на значно більшій кількості ринків.
8. Формування основи для вирішення глобальних проблем людства, в першу чергу екологічних, що обумовлено об'єднанням зусиль світової спільноти, консолідацією ресурсів, координацією дій у різних сферах.

Серед основних проблем, які потенційно здатні викликати негативні наслідки від глобалізаційних процесів в усіх країнах, можна виділити такі:

1. нерівномірність розподілу переваг від глобалізації в розрізі окремих галузей національної економіки;
2. можливість деіндустріалізації національних економік;
3. можливість переходу контролю над економікою окремих країн від суверенних урядів в інші руки, у тому числі до більш сильних держав, ТНК чи міжнародних організацій;
4. можливість дестабілізації фінансової сфери, потенційна регіональна чи глобальна нестабільність через взаємозалежність національних економік на світовому рівні. Локальні економічні коливання та кризи в одній країні можуть мати регіональні чи навіть глобальні наслідки.

Забезпечення національних інтересів України крізь призму глобалізації.

Українські національні інтереси – це життєво важливі матеріальні, інтелектуальні та духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток.

Для України основною вимогою сьогодення є спрямування глобалізму не лише на осмислення світових проблем і процесів, а, передусім, на наукове забезпечення управління сучасним світовим розвитком. Суперечливість і турбулентність цього розвитку вимагає активного пошуку стабілізуючих, врівноважуючих механізмів управління надскладними глобальними відносинами і процесами в інтересах виживання людства.

Бурхливий розвиток цивілізації (освоєння космосу, інформаційна революція, виникнення мікропроцесорної технології тощо) і, разом з тим, передчуття екологічної, а то й антропологічної кризи стимулюють усвідомлення єдності людства як планетарної спільноти. Україна не повинна стояти осторонь від загальносвітових процесів. У цьому аспекті явище глобалізації набуває очевидного сенсу як об'єктивний процес реорганізації соціуму в планетарному масштабі.

Запитання до лекції 15:

1. Охарактеризуйте участь України в процесі глобалізації.
2. Якими є наслідки (позитивні та негативні) глобалізації для України в її галузях життєдіяльності? (Економічна, соціальна, політична та інші).
3. Чи є перспектива розвитку нашої держави у процесі глобалізації?
4. Якою є найбільш негативна проблема глобалізаційного процесу?
1. На Вашу думку, як Україна може продовжити свій розвиток, не приймаючи участі в глобалізаційному процесі?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна література

1. М. Вотс, В. Босхардт, Д. Хамеле, Б. Мезарош, С. Одоржинські Глобалізація: навч. посіб. Київ: Амадей, 2007. 480 с.
2. Лозовицький О. С. Глобалізація і держава: світовий інтеграційний процес чи регіональний перерозподіл, URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej15/txts/12LOSGRP.pdf>
3. Лукашевич В. М. Глобалістика: навч. посіб. / В. М. Лукашевич. 2-ге вид., доп. та випр. Львів: Новий світ-2000, 2005. 440 с.
4. Мальський М. З. Теорія міжнародних відносин: підручник / М. З. Мальський, М. М. Мацяк 4-те вид., перероб. і доп. Київ: Знання, 2011. 406 с.
5. Артёмов І.В., Бакуменко В.Д., Ващук О.М., та ін. Міжнародна інтеграція: навч. посіб. Ужгород: Ліра, 2009. 472 с.
6. Волошко Н.О., Курінна І.Г. Міжнародна економічна інтеграція: концепція багатофакторної моделі становлення та розвитку URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/23_2019/7.pdf
7. Заболотна М.Ф. Роль інтеграційних та дезинтеграційних процесів у сучасному світі, URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/268617788.pdf>
8. Назаров М. І., Макаренко О. Я. Сучасний стан інтеграційних процесів у світі URL: http://economyandsociety.in.ua/journals/18_ukr/9.pdf
9. Пазізіна К. В., Уніят А. В Світова та Європейська інтеграція. Тернопіль. 2013. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/19241/1/Посіб.%20.pdf>
10. Світова та європейська інтеграція: Навчальний посібник / за заг. ред. Я. Й. Малика. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. С. 187.
11. Світова та європейська інтеграція: організаційні засади / за ред. Я. Й. Малика, М. З. Мальського. Львів, 2002.
12. Трансформація міжнародних економічних відносин в епоху глобалізації/ за редакцією проф. А. П. Голікова, проф. О. А. Довгаль. Харків. 2015. URL: http://international-relations-tourism.karazin.ua/themes/irtb/resources/064bfbc872b46bc1eb2efeb_c93695e89.pdf

Додаткова література

13. Філіпенко А.С., Будкін В.С., Дудченко М.А. та ін. Міжнародні інтеграційні процеси сучасності: монографія Київ: Знання України, 2004. 304 с.
14. Наумкіна С. Глобалізація: тенденції інтеграції, універсалізації та поляризації сучасного світу / С. Наумкіна, Ю. Ткачук // Політ. менеджмент. 2005. № 6. С. 121-128.
15. Потехін О. В. Глобалізація безпеки: навч. посіб. / О. В. Потехін, І. Я. Тодоров. Донецьк: Ноулідж, Донец. від-ня, 2011. 246 с.
16. Розумюк В. Феномен антиглобалізму: проекція світового громадянського суспільства чи глобальний політичний проект? / В. Розумюк // Наук. зап. ін-ту політ. і етнонац. дослідж. 2007. Вип. 36. С. 71-81.
17. Сакович В. Антиглобалізм: стан і перспективи / В. Сакович // Політ. менеджмент. 2005. №1. С. 137-142.
18. Кулінич М.А., Татаренко Н.О., Ціватий В.Г. та ін.; Світові інтеграційні процеси в умовах трансформації міжнародних систем: навч. посіб. / за наук. ред. проф. Л. Д. Чекаленко; відп. ред. проф. Н. О. Татаренко. Київ: Дипломатична академія України при МЗС України, 2013. 628 с.
19. Суботін А. А. Теорія міжнародних відносин: посібник-хрестоматія / А. А. Суботін,

- М. С. Каменецький. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2007. 192 с.
20. Суліма Є. М. Глобалістика / Суліма Є. М., Шепелев М. А. Київ: Вища школа, 2010. 544 с.
21. Суліма Є. Сучасна глобалістика: політика, освіта і культура / Є. Суліма, М. Шепелев. 2-ге вид., доп. Київ: «МП Леся», 2012. 612 с.
22. Цимбалістий В. Ф. Теорія міжнародних відносин / В. Ф. Цимбалістий. Львів: Новий Світ-2000, 2010. 360 с.

Бібліотеки України

1. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. – URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>
  2. Національна парламентська бібліотека України. – URL: <http://www.nplu.kiev.ua/>
  3. Наукове товариство історії дипломатії та міжнародних відносин – URL: <http://sshdir.org.ua/>
- Одеська національна наукова бібліотека ім. М. Горького. – URL: <http://www.odnb.odessa.ua/>